

3 1761 05303840 2

Presented to the
LIBRARY of the
UNIVERSITY OF TORONTO

by
PROFESSOR GEORGE BISZTRAY

SZEMELVÉNYEK

A KURUCVILÁG KÖLTÉSZETÉBŐL.

SZERKESZTETTE

LOÓSZ ISTVÁN

FŐGIMN. TANÁR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1904.

ELŐSZÓ.

Szemelvényeim a kurucvilág költészetéből a Franklin-Társulat t. könyvkiadóhivatalának szivességéből a még végleg ki nem nyomtatott példányokban *az új iskolai helyesírás szerint* kerül forgalomba. Munkámon ezenkívül a róla megjelent elismerő és szakavatott bírálatok nyomán apróbb javításokat is eszközöltem, ami könyvemnek, azt hiszem, csak hasznára válik.

A javítások megtételének lehetőségéért a t. kiadótársulatot illeti meg a köszönet, de emellett köszönettel tartozom dr. Zlinszky Aladár úrnak könyvem hivatalos bírálatában (*Hivatalos Közlöny*. 1902. 23. sz.) foglalt néhány hasznos megjegyzéséért, továbbá Máthé György úrnak a *Tanáregyesületi Közlöny* (1902. 7. sz.) hasábjain megjelent ismertetéséért, amelyből egyet-mást szintén értékesítettem, hogy könyvem az iskola céljainak ezáltal is jobban megfeleljen.

Szabadka, 1903. június 30.

L. I.

BEVEZETÉS.

1. A kuruc mozgalmak történeti áttekintése.

Nemzetünk történetének azon korszaka, amely I. Lipót és I. József uralkodására (1657—1711.) esik, állami fennmaradásunkért folytatott küzdelmek szakadatlan sorozatát tárja fel. A nemzet és az uralkodóház között régóta lappangó bizalmatlanság a végső elkeseredésig fokozódott, mert a magyarságnak sajnosan kellett tapasztalnia, hogy a bécsi, zsitvatoroki, nikolsburgi s linci békekötésekben foglalt biztosítékok a legfőbb nemzeti érdekeket épen nem óvták meg a bécsi udvar és a török porta túlkapásai ellen. Erdély, amely eddig mind a két féllel szemben a védő tiszttét teljesítette, saját belső bajai miatt alig tehetett valamit. A kormány pedig a maga részéről nemcsak minden alkalmat megragadott jogaink csorbítására, hanem még kiszámított közönyösségével szabad utat engedett a török továbbterjeszkedésének. Ennek a politikának lett szomorú következménye a vasvári béke, amelyet Montecuccoli a szentgotthardi győzelem után, 1664-ben kötött meg a törökkel a mi megkárosításunkra. A vasvári béke nyomán keletkezett általános elégtelenség gyümölcseként kell tekintenünk a Wesselényi-féle összeesküvést is, amely a végből jött létre, hogy utolsó békés kísérletül még egyszer felszólítsák az uralkodót a magyar alkotmány megtartá-

sára; s ha ez nem vezet sikerre, a nemesség az arany bulában gyökerező jogánál fogva idegen segítséggel, fegyveresen védje a maga igazát. Wesselényi halála után (1667. március 27.) az összeesküvők között felbomlott az egyetértés s az egész terv idő előtt a bécsi kormány tudomására jutott, ami épen kedvező alkalom volt neki, hogy nyíltan lépjen fel a magyar alkotmány megsemmisítésére. Erre újabb okot adott I. Rákóczi Ferenc felkelési kísérlete 1670-ben, amire nemcsak az összeesküvés fejeit: Zrinyi Pétert, Frangepán és Nádasdy Ferencet hurcolták verpadra, hanem elfogták mindazokat, kikre az elégtelenség legkisebb gyanúja esett.

Ezen esetből kifolyólag a magyar nemzetre kimondották a hűtlenség vádját s Lipót tanácsosaitól félrevezetve, Magyarországot jogvesztettnek nyilvánította. Idegen zsoldos katonák árasztották el az országot, s a föld népe őket nemcsak eltartani volt kénytelen, hanem még garázdálkodásaikat is tűrnie kellett. Továbbá egész szenvedéllyel láttak hozzá a protestánsok üldözéséhez. Kimondották a jelszót, hogy a protestánsok javára hozott törvények sem a királyt, sem a kath. rendeket nem kötelezik tovább. Mire az ország különböző vidékein hatalmaskodó generálisok (Karaffa, Kobb, Spankau) a bécsi kormány egyenes utasítására vad kegyetlenséggel hurcolják kínpadra és rablásra a prot. nemeseket és papokat az összeesküvésben való részesség vádjá alapján. Sőt Szelepcsényi György, a későbbi primás elnöklete alatt Pozsonyban egy törvényszék alakult, amely mintegy 500 protestáns tanítót és papot fosztott meg hivatalától, többeket kivégeztetett és közel százat kényszermunkára és gályarabságra ítelt.

Az üldözések elől sokan Erdélybe menekültek, hogy társaik megmentésére a fejedelemtől és a portától segítséget kérjenek. A szultán, mivel épen a lengyel királlyal,

Szobieszki Jánossal háborúskodott, inkább csak szóval tartotta a bujdosókat. Apaffy Mihály támogatásával azonban mégis sikerült Teleki Mihály erdélyi kancellár vezérsege alatt a bujdosókból, parasztokból és kóbor katonákból mintegy 15,000 főnyi sereget összetoborzani. Ezzel aztán berontottak a felsőtiszai vidékre, itt több várat elfoglaltak és Spankau seregét Enyickénél 1672-ben szétverték.

Ezen esemény után a bécsi kormány végleg elhatározta az abszolutizmus behozatalát. Eltörölte a nádori és a királyi helytartói méltóságot és Ampringen János Gáspár személyében korlátlan hatalmú kormányzót állított az ország élére. Ez hatalmának biztosítása végett újból megszaporította a német zsoldos katonaságot, kiknek eltartása céljából a kormány új adókat rótt az ország lakosságára. A zsoldos hadak kegyetlenkedéseit azonban most nem tűrte oly némán a lakosság, hanem visszatorlásul a szervezkedett felkelő csapatok a német őrsegekre törtek és öldösték őket.

Így jött létre az az ádáz küzdelem, amelyet a magyar történelem kuruc-labanc világnak nevez. Ugyanis a bujdosókat, s akik pártjukon voltak, kurucoknak, a németeket és párthíveiket pedig labancoknak hívták. Mind a két fél a legnagyobb kegyetlenséggel bánt el egymással. E harcok csakhamar felkeltik az osztrák császárság ellenségeinek figyelmét is; XIV. Lajos szövetségre lép a bujdosókkal és százezer tallért biztosít számukra. Ilymódon 1678-ra elő volt készítve a felkelés és csak a bécsi kormány makacsságának tulajdonítható, hogy a kuruc felkelésből forradalom lett, amelynek élére Thököly Imre állott.

Thökölynek (1657—1705.) erdélyi tartózkodása alatt, gyermekkorában, többször alkalma volt érintkezni a ma-

gyar menekültekkel, kik nagy reményeket fűztek hozzá. Most visszatérve Lengyelországból, ahová 13 éves korában menekült a bécsi kormány üldözése elől, a daliás ifjút tehetségénél és vagyonánál fogva a felkelők közös akarat-
tal vezérükké választották a népszerűtlen Teleki helyébe.

Az ő felszólítására 20,000-nél többen gyülekeztek a felkelés zászlaja alá. A bécsi kormány hasztalan kísérlette meg a mozgalom lecsillapítását, miután Thököly Leslie tábornok seregének leverése után rövid idő alatt Felső-Magyarországot a bányavárosokkal együtt elfoglalta. Időközben azonban a francia király Lipóttal megkötötte a békét, mire Thököly ajánlatosabbnak találta a harcnál a Szelepcsényi érsek által ajánlott fegyverszünet elfogadását; de a békealkudozások nem vezettek eredményre s a háború ismét kiütött és változó szerencsével folyt tovább. Ezalatt a bécsi kormányon is nagy változás történt, Lobkovitz főminiszter, a magyarok halálos ellensége megbukott, s Lipót király magyar hiveihez fordult tanácsért, kik mindnyájan az alkotmány visszaállítását kívánták. Ennek hatása alatt szüntette meg a király, 1679-ben, Ampringen kormányzóságát, 1681-ben pedig országgyűlést hívott össze Sopronba, amelyen elhatározták az alkotmány visszaállítását, a nádori hivatal betöltését és a katolikusok és protestánsok között fennálló ellentétek ki, egyenlítését. Azonban az országgyűlés sem hozta meg a kívánt békét, mert Thököly és pártja nem bízott a határozatok őszinteségében és tartósságában. Ezért, miután megtudta, hogy Apaffy határozott felszólítást kapott a töröktől a bujdosók támogatására, újra megkezdé a harcot, sőt nemsokára sikerült a szultánnal is szövetségre lépnie, amely szerint az pártfogásába veszi a magyarokat és szükség esetén minden erejével védelmezi őket, Thökölyt pedig Felső-Magyarország fejedelmévé teszi; mindezekért

a szultán főnhatóságának elismeréséül évenként 40,000 tal-
lért kap. Thököly fegyvereinek egyideig annyira kedvezett
a szerencse, hogy amikor híre jött a szultán óriási had-
serege megérkezésének, Felső-Magyarországon kívül az
egész Dunántúl meghódolt neki (1683.). Kara Musztafa
nagyvezér serege azonban nem annyira Thököly támogatá-
sára jött, hanem azért, hogy Bécsset és Ausztriát elfoglalja.
A szultán terve szerint Thökölynek kellett volna Bécs alá
vezetni a török sereget; de ő Pozsonynál tovább nem ment
s csak három alvezérét hagyta a török táborban néhány
száz kuruc vitézzel. Erre az elhatározásra Szobieszki len-
gyel király rábeszélése folytán szánta el magát, hogy tá-
volmaradásával megkönnyítse a keresztény seregnek az
ostromlott vár felszabadítását; másrészt pedig biztosítsa
magának Szobieszki jóindulatát, akinek közbenjárása
majd egyengetheti a bécsi udvarral való kibékülésének
útját.

Az óriás török seregnek Bécs alatt történt megsemmisí-
tése után Szobieszki és Károly lotharingiai herceg győztes
seregeiket Magyarországra vezették, ahol szintén diadal-
masan haladtak előre. A párkányi győzelem után Thököly
látván a török hatalmának rohamos hanyatlását, Károly
herceghez békéért, Szobieszkihez pedig pártfogásért fo-
lyamodott; mivel azonban Lipót király Thökölytől teljes
megadást kívánt, ez újólág fegyverhez nyúlt, de kevés
szerencsével. Ugyanis a felszabadító sereg diadalainak
hírére a magyarok szintén tömegesen csatlakoztak hozzá-
juk, különösen mikor megtudták, hogy a törökök a sze-
rencsétlen hadjáratért Thökölyt okolván, őt esellel elfog-
ták és Drinápolyba vitték. Ennek hallatára a kurucok jó-
része egyesült a császári hadakkal, s Buda visszafoglalá-
sánál (1686.) ők tüntették ki magukat a legjobban.

Az a diadalmámor, amelyet Magyarországnak felszaba-

dulása a török iga alól okozott, nem tartott sokáig. Thököly, alig hogy kiszabadult a török fogságból, ismét a felvidékre ment, ahol sikerült is neki csekély számú párt-hiveket szereznie. Karaffa a felkelők törekvését úgy tün-tette fel a bécsi kormány előtt, mintha ezzel egy messze-ágazó összeesküvés készülne az uralkodó személye és kormánya ellen. Őt bízták meg az összeesküvés kinyomo-zásával, és 1687-ben Eperjesen meg is kezdte véres mun-káját. Elég volt neki a gyanú árnyéka, vagy bárminő ko-holt vád, hogy bárkit halálra ítéljen. Ez a vérszomjas ször-nyeteg saját ablakai előtt állíttatta fel a vérpadot, hogy a kivégzések legválogatottabb nemeiben: a felnégyeltetés-ben, karóbahúzásban, keréketörésben, akasztásban és le-fejezésben napoukint gyönyörködhessék. De amikor már a legelőkelőbb urakat is személyes boszújának akarta fel-áldozni, többek között pl. gr. Csáky László kassai főkapi-tányt és Draskovich Miklós országbirót, Lipót király a nádor és más befolyásos egyének könyörgésére felfüggesz-tette a törvényszéket. Ezt már azért is tanácsosnak tar-totta megtenni, mert a pozsonyi országgyűlésen óhajtotta törvénybe foglaltatni a Habsburg-ház uralkodó ágának örökösödési jogát a magyar koronára. Ugyanekkor töröl-ték el a rendek a király kívánságára az aranybulla zára-dékát, amely jogot adott a nemzetnek, hogy a hűtlenség bűne nélkül foghasson fegyvert királya ellen, ha az alkot-mányát és törvényeit megsérti. A király mindezekért vi-szonzásul a felkelőknek, Thököly kivételével, bűnbocsána-tot adott.

A császári hadaknak a törökön kivívott eddigi győzel-meit egy kissé elhomályosította Köprili Musztafa nagyvezér sikere, ki 1690-ben Szendrőt, Nándorfehérvárt és még né-hány várat visszafoglalt. A nagyvezér diadalai Thökölyt is felbátorították, aki Apaffy halála után egy török hadosz-

tállyal Erdélybe tört és Zernyest mellett Heiszler tábornok seregét legyőzte, őt magát pedig elfogta. Thököly ezután a szultán engedelmével Erdély fejedelmi székét elfoglalta; de Lajos badeni herceg még ugyanazon évben kiüzte onnét. A következő évben (1691.) a franciáktól nyert pénzsegéllyel még kétszer tett kísérletet Erdély visszafoglalására; de Veterani tábornok mind a kétszer visszaszorította, s végre is meg kellett elégednie azzal, hogy fogoly nejét Heiszler tábornokért kicserélhette. Thököly a Diploma Leopoldinum kiadása után, amely Erdélyország jogait és szabadságát ünnepélyesen megerősíté, végleg elvesztette Erdélyt. A töröknek az osztrákok ellen folytatott hadjárataiban még itt-ott részt vesz, mígnem a zentai csata után (1697.) a szultánnal együtt Törökországba menekül.

A zentai nagy csatavesztés teljesen megtörte a török erejét; de a tizenhat éves hadakozás Ausztriát is kifárasztotta, úgy hogy mind a két fél kívánta a békét, amely 1699-ben Karlovicon 25 esztendőre kötöttet meg. A békealkudozásoknál Thököly a saját érdekeit a török követ által képviseltette, melyet azonban ez teljesen elejtett, a mikor a porta érdekeit veszélyeztetve látta általa. Úgy hogy Thökölyt bizony, ki lassankint egészen elvesztette pártját, csekély számú híveivel együtt száműzték. Élete végét nejével, a hőslelkű Zrinyi Ilonával, Törökországban töltötte el, ahol a porta kegydíján élve ismídi birtokán, Nikomedia mellett halt meg 1705-ben mindenkitől elfeledve. Számkivetésében egyedüli vigasztalása volt, hogy mostoha fiának, II. Rákóczi Ferencnek felkelését megérte.

A karlovici béke megszabadította ugyan az országot a töröktől; de annak belső nyugalmit nem szerzte meg, mert a bécsi kormány a török kiüzése után olybá vette

Magyarországot, mintha fegyverrel foglalta volna el. Kolonich érsek tanácsára elérkezettnek hitte az időt, hogy a vér- és pénzáldozatokban kimerült hazánkat alkotmányától megfosztva beleolvassza az örökös tartományok közé. A török háborúk költségeinek fedezésére kivetett újabb törvénytelen adók, a zsoldos katonák garázdálkodásai, a protestánsok méltányos panaszai, a napirenden levő birtok- és jogfosztások az ingerültséget egyre fokozták, sőt a kisebb zavargások elfojtása után az elégtelenség odáig jutott, hogy már csak a vezér hiányzott az új lázadás kitöréséhez. És erre a fontos szerepre a háborgó ország közérzülete egyedül II. Rákóczi Ferencet (1676—1735.), Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemnek és Zrinyi Ilonának fiát tartotta hivatottnak. Thököly bujdosó kurucai fel is használták a közvélemény ilyen megnyilatkozását s Rákóczi hegyaljai birtokain zendülést kezdetek; de Rákóczi a mozgalom elől kitért és Bécsbe ment, hogy minden gyanú alól tisztázza magát, mert a bécsi udvar minden lépését éber figyelemmel kísérte a «rebellis ivadéknak». Rákóczit ugyanis, bár nemzetsége hagyományai, vagyona, tehetségei szinte eleve kijelölték, hogy a nemzeti ügy élére álljon, családjának gyászos emlékei egy ideig visszatartóztatták őt a fellépéstől. De a nép szenvedései sem hagyták érintetlenül lelkét. Midőn 1700-ban sárosi birtokainak meglátogatásakor Konstantinápolyon keresztül egy követ jött hozzá a francia királytól (akivel Lipót a spanyol örökösödési háborúba keveredett) és támogatását ígerte neki, ha hazája szabadságának védelmére fegyvert ragad Lipót király ellen, a tevékenység útjára terelték őt. Rákóczi Longueval, belga származású császári hadnaggyal küldte el a választ, aki XIV. Lajos levelét a válasszal együtt Bécsben elárulta. Rákóczit erre a megszerzett bizonyítékok alapján 1701. május havában elfog-

ták és Németújhelyen ugyanazon börtönbe zárták, ahon-
nét nagyapját, Zrinyi Pétert a vesztőhelyre hurcolták.
Rákóczit hat hónapi zaklatás után nejének áldozatkész-
sége, Lehman százados segítségével, kiszabadította börtö-
néből, ahonnét Lengyelországba menekült s itt egy ro-
konánál, Sieniawszki herceg nejének, Lubomirska her-
cegnőnek brezani várában vonta meg magát. Varsóban
közölte vele gr. Bercsényi Miklós XIV. Lajos azon tervét,
hogy Rákóczi a magyar trónra kiszemelt Miksa bajor
választófejedelem seregével és lengyel segítséggel törjön be
az országba, mivel a spanyol örökösödési háború miatt most
a császári csapatok legnagyobb része távol van. A zakla-
tott nép Rákóczi jöttének hírére Munkács táján össze-
verődve követei által zászlót kért tőle, aki 1703-ban az
«Istenért és szabadságért» felirású zászlókat küldött haza
a fölkelőknek, de az ingerült pórság e szent jelvény alatt
a nemesség ellen fordult, úgy hogy Károlyi Sándornak
Dolhánál a szatmári haddal kellett őket szétvernie. Most
már Rákóczi, nehogy a fölkelés ügyét veszélyeztesse, egy
zsoldos sereg élén az országba jött. A nemesség egy ideig
tartózkodott a parasztlázadásnak bélyegzett mozgalomtól,
de miután Bercsényi francia pénzen szerzett kis csapata
is beléjük olvadt, számos főúr, közöttük maga Károlyi
Sándor szatmári főispán, ki előbb ellenük volt, csatlako-
zott a kurucokhoz. Rákóczi hadai rövid idő alatt a csá-
száriakat egész Pozsonyig visszaszorították s így Felső-
Magyarország egész a Dunáig meghódolt nekik. A követ-
kező évben pedig a dunántúli vidéket és Erdélyt foglalták
el, ahol aztán a gyulafehérvári országgyűlés Rákóczit fe-
jedelemmé választotta. A bécsi kormány Rákóczinak sike-
res hódításai után belátta, hogy vele mint komoly ellen-
féllel kell alkudozásokba bocsátkoznia. Lipót tehát 1704-ben
Széchenyi Pált, a hazafias érzelmű kalocsai érseket bizta

meg a békealkudozásokkal; de ezek nem vezettek sikerre, mert Rákóczi nemcsak az erdélyi fejedelemség visszaállítását követelte, hanem a külföldi nagyhatalmak jóállását is kívánta arra nézve, hogy ha az udvar nem tartaná meg a békefeltételeket, joguk legyen nekik a közbelépésre Magyarország érdekében.

Azt a magasztos hivatást, melyet a fölkelésben kijelölt számára a gondviselés, Rákóczi emlékirataiban így jellemzi: «Házam tekintélyénél s őseim nevénél fogva egyedül az én személyem egyesíthette a hazafias törekvéseket s csakis én eszközölhetém ki a külföldi fejedelmeknek barátságos támogatását. Ha valakit, úgy engem illetett a dédapám, I. Rákóczi György által III. Ferdinánd császárral kötött nagyszombati (másképen linci) békekötés helyreállítása, mely megerősítette az országnak később legnagyobb részben eltörölt szabadságát. Nevezett ősomnak Franciaország és Svédország királyaival kötött védés dacsövetségei kiterjesztettek az utódokra is: amiért hozzájuk fordulni egyedül én voltam jogosult... Az Úr engem eszközül használa, hogy felébresszem a magyarok kebelében a szabadságnak szerelmét, mely a rossznak megszokásából már-már hűlni kezdett».

A sikertelen békealkudozások közben egész éven át változó szerencsével folyt a háború. Forgách Simon Koroncónál, Rákóczi Nagyszombatnál vesztett csatát Heister ellenében: viszont Károlyi Rabatta tábornokot Szentgotthardnál s Heister gyalogságát Bazinnál verte meg, Erdélyben pedig Rabutin tábornagy Rákóczi fejedelemsége dacára a szász városokat megtartotta a király hűségében.

A béke helyreállítására I. József trónralépte (1705.) öntött némi reményt a hazafiak szívébe, aki többször elárulta jóindulatát a magyarok iránt. Atyjának tanácsadói

közül mellőzte a gyűlölt Kollonich, esztergomi érseket és Jenő, szavojai herceg tanácsára hallgatott. A kegyetlen Heister generális helyébe pedig Herbeville-t tette a hadak fővezérévé. Mindjárt trónraléptekor tudtára adta a nemzetnek, hogy amnesztiát ad a megtérőknek és a nádor által biztosította az országot, hogy amit koronázási esküjében ígért, azt meg is fogja tartani. Rákóczi sem idegenkedett a békétől, ha az a nemzet alkotmányos szabadságának biztosításával jöhet létre. Ezért Szécsényben gyűlést hirdetett, amelyre a megyék követein kívül József király követe is megjelent.

A szécsényi gyűlés az ország kormányzatának szervezését tűzte ki céljául, ahol Bercsényi javaslatára a «szövetkezett rendek» Rákóczit «vezérlő fejedelem» címmel fejükké választották s melléje az ország kormányzására 24 tagból álló főtanácsot rendeltek. A gyűlésnek másik feladata a vallási ügyek rendezése volt, amit a buzgó katolikus Rákóczi a protestáns felekezetek megalégedésére oldott meg. Az országgyűlés harmadik főtárgya a békealkudozások folytatása lett volna, amely Nagyszombatban meg is történt; de nem vezetett eredményre. A szövetséges rendek az aranybulla 1678-ban eltörölt záradékának (ius resistendi) visszaállítását követelték, amit az udvar a maga szempontjából nem tehetett meg, mert ez által a felkelésnek törvényes alapot adott volna. A másik kívánság Erdély önállósága volt; de Erdélyhez való jogáról az ausztriai ház semmi körülmények között nem volt hajlandó lemondani. Rákóczi pedig a nemzeti hagyományok szempontjából tekinté fontosnak az önálló Erdélyt, mert ennek különválását Magyarország szabadságának biztosítására mulhatlanul szükségesnek tartotta. Hogy ezen kérdésnél mennyire nem a maga érdeke lebegett szemei előtt, mutatja az a körülmény, hogy megválasztott fejedelem

létére hajlandónak nyilatkozott lemondani az erdélyi fejedelemségről, ha személye ellen bárminő kifogás támadna.

A sikertelen békealkudozások után (1706.) újra fokozott eréllyel megkezdődött a harc. József egyik kiváló tábornokát, Starhemberg Guidót a felső Duna vidékére rendelte s Rabutin erdélyi hadainak egy részével szintén Magyarországra jött, s míg Rákóczi Esztergomot vívta meg, az Kassát vette ostrom alá. De alig hogy Kassa megmenekül az ostrom alól, Starhemberg a Csallóközből előnyomuló hadaival visszafoglalja Esztergomot. Pálffy János dunántúli hódításainak kárpótlásául pedig Rákóczi néhány szász város kivételével egész Erdélyt megnyeri.

De Rákóczi sorsa még sem itthon, hanem Európa nagy csatamezőin dőlt el. A spanyol örökösödési háborúban a franciák veszteségei arra birták XIV. Lajost, hogy a támogatás reményével sürgesse Rákóczit a Habsburgház trónvesztettségének kimondására, hogy ez által József királyt és szövetségeseit Magyarországon egy jelentékenyebb háborúval foglalja el. Országunk belső bajai s a fölkelők kimerültsége szinte belesodorták Rákóczit abba a helyzetbe, hogy a francia király üzenetét komoly tanácskozás tárgyává tegye. Ezért 1707-ben a szövetséges rendeket Ónodra gyűlésbe hívta.

Rákóczi szándéka az uralkodó előtt sem maradt titokban, aki most magyar tanácsosait mellőzve, Rabutint Erdélybe küldé és az ónodi gyűlés határozatait eleve törvényteleneknek és részeseit felségsértőknek nyilatkoztatta. A vérrel kezdődő ónodi gyűlésen Rákóczi maga tette meg a javaslatot, hogy «a rendek az ország romlására törő uasztriai ház uralmát megszüntnek nyilvánítsák s I. József magyar királyságáról abrenuntiatiót tegyenek». Bercsényi lelkes beszédére elfogadták az elszakadási indítványt, s «eb

ura a fakó! mai naptól fogva József nem királyunk!» felkiáltások között Rákóczit vezérlő fejedelmi tisztében megerősítik s Bercsényit helytartóvá választják, mindazokat pedig, kik két hónap lefolyása alatt nem csatlakoznak hozzájuk és József hűségében megmaradnak, hazaárulóknak tekintik. S egyszersmind elhatározták, hogy a háború költségeinek fedezésére adót vetnek ki a megyékre. De a francia király még ezek után is vonakodott a szövetség megkötésére, úgy hogy Rákóczi most kénytelen volt I. Péter orosz cárt fölkeresni pártfogásáért, ki Rákóczit a lengyel koronával kínálta meg, azonban XIV. Lajos révén itt is minden terve meghiúsult. A külső segítség keresése nyilván mutatta a felkelés ügyének hanyatlását. A nép már belefáradt az öt évi harcolásba és békét kívánt. Nemcsak a háború terhes kiadásai, de az ezzel együttjáró munkapángás és pénzhiány is terjesztették a köznyomort. Az országban szerte barangoló harcos csapatok nyomukban mindenütt romlást és pusztulást hagytak hátra, hogy ez által az ellenfél előrenyomulását meggátolják. És ezt a káros politikát a kurucok és a labancok egyaránt gyakorolták.

A nemzet sóvárgását a béke után a bécsi kormány is felhasználta és azzal akarta az ellenfél erejét gyengíteni, hogy egyrészt a megtérőknek amnesztiát biztosított, másrészt Heistert még nagyobb haderővel küldte az országra; de egyúttal a sérelmek orvoslására 1708-ban Pozsonyban országgyűlést hirdetett, amely azonban a kiűtött mirigyhálál és a szövetséges rendek újabb harci készülődései miatt eredménytelenül szétoszlott.

Rákóczi még ugyanezen év tavaszán egy nagyobb sereggel Sziléziába akart törni, hogy ott vagy a bajor fejedelemmel egyesüljön, vagy, ha ez nem sikerül, a porosz királyfit hozza be az ország trónjára, épen ezért került

minden összeütközést a császáriakkal, nehogy haderejét gyöngítse. De Pálffy és Viard egyesült seregei 1708. aug. 3-án Trencsén mellett útját állják Rákóczinak és seregének jobbszárnyát megfutamítják. Rákóczi a mint feltartóztatásukra akar sietni, egy gödör átugratása közben lovával együtt felbukik és aléltnan viszik el a csatatérről; holt hírét költik, mire egész serege szétfut.

A trencsényi csatavesztés nemcsak Rákóczi tervét semmisíté meg, hanem a kétségbeesett kurucság a Heister által kihirdetett bünbocsánatra tömegesen kezd elpártolni tőle, így pl. Ocskai László csapatával együtt átszökik Pálffyhoz. A szövetséges rendek ügye ettől fogva napról-napra hanyatlik. A bányák, melyek eddig a kurucok fő pénzforrásai voltak, a császáriak hatalmába kerülnek, Rákóczi rézlibertása értékét veszíti, a francia király beszünteti a pénzsegélyt, a spanyol örökösödési háború sorsa is eldől s ezzel együtt Rákóczi ügye is a vég felé közeledik. Serege annyira önbizalmát veszíti, hogy nem mer szembeszállni az ellenféllel. A bécsi kormány ezt látván, hadainak az északnyugati megyékben folyton előrehaladást parancsolt és a múlt évben megszakadt országgyűlést 1709 tavaszán ismét összehívta, a sérelmeket részben orvosolta, a megtérőknek pedig, Rákóczi és Bercsényi kivételével újból amnesztiát hirdetett. Erre a dunántúli megyék, ahonnét Heister és Pálffy Eszterházy Antal hadait kiszorították, mind a király hűségére tértek s példájukat több északnyugati megye követte.

Rákóczi ezalatt a svéd királynál és az orosz cárnál keresett segítséget, de hasztalanul. Ezen diplomaciai alkudozások alatt, 1710 elején, 2000 zsoldossal próbált szerencsét Vadkert mellett, kísérlete azonban ismét kudarccal végződött. Rákóczi kezében már csak Munkács, Kassa, Huszt s néhány csekélyebb jelentőségű vár volt s a fel-

kelők mindinkább a lengyel határiszélek felé szorultak. Teljes megsemmisítésüktől az angol követ szerencsés közbelépése mentette meg őket, amire József király a kegyetlenkedő Heister helyébe Pálffy Jánost nevezte ki a magyarországi hadak fővezérévé és felhatalmazta őt a békealkudozások megkezdésére. Ez mindenekelőtt Rákóczi megbizottját, Károlyi Sándort igyekezett megnyerni a békének, mert a sok baj mellett a rosszul élelmezett és ruházott kuruc táborban még a pestis is kiütött.

Rákóczi, miután látta, hogy mindennek vége van, Lengyelországba ment, hogy a cárnál tegyen még egy utolsó kísérletet, s többé vissza sem tért hazájába. Károlyi a rendeknek Husztra hirdetett gyűlését Szatmárba tette át s Rákóczi távollétében Pálffyval, a király teljhatalmú biztosával megkötötte a békét. Ennek értelmében 1711. május 1-én Szatmár mellett a nagymajthényi sikon 12,000 kuruc letette a fegyvert és hűséget esküdött a királynak. Pálffy Rákóczira és távollevő híveire is kiterjeszté a kegyelmet, ha három hét alatt leteszik a hűségi esküt s Rákóczi a kezében levő várakat átadja és a maga őrségeit elbocsátja, ő pedig tetszése szerint hazai birtokain vagy Lengyelországban tartózkodhatik. Rákóczi azonban Bercsényi izgatásaira és a cár ígéretei folytán önmagára nézve nem fogadta el a békefeltételeket; de híveit hűségi esküjök alól feloldotta. A szatmári békekötést Józsefnek időközben történt halála miatt és a trónörökös III. Károly távollétében Eleonora özvegy császárné erősítette meg.

A szatmári béke, Károlyi Sándor hite szerint, a végromlástól menté meg a nemzetet. És másfél század tapasztalása is azt igazolta, hogy habár nem biztosította a magyar nemzet minden jogát, de az a kevés eredmény, amit kivívott, alapot vetett azon hosszú és kitartó munkának, amely a pusztulás helyén új életet teremtett és a

békés hódítás és a nemzeti haladás útját elkészítette. Szóval, ha nemzeti önállásunkért és a vallásszabadságért folytatott hosszú küzdelem, a nagy vér- és pénzáldozatok nem hozták meg a kívánt eredményt, mégis egy fontos tanulságot szolgáltatott az uralkodóháznak, hogy Magyarországot csak nemzeti jogainak tiszteletbentartása mellett lehet békésen kormányozni, mert ez a nemzet könnyebben lemond életéről, mint szabadságáról.

Rákóczi az orosz cártól várt segítség reményének meghiúsulása után Párizsba költözött. Azalatt itthon az 1715-iki országgyűlés Rákóczit, Bercsényit és mindazokat, kik a szatmári békét nem fogadták el, a haza ellenségeinek s hazaárulóknak nyilvánítván, száműzte. Rákóczi Párizsban hat évig élt a francia udvar pártfogása mellett, amidőn pedig kiütött a török háború, a szultán meghívására 1717-ben Törökországba ment, onnét pedig több tántoríthatlan hívével (Csáky, Zay, Mikes) bujdosása végső állomására, Rodostóba, a Márvány-tenger mellé költözött, ahol buzgó vallásosságban eltöltött életét 1735-ben fejezte be.

Így végezte életét a magyar szabadság mártirja. Ha nemes törekvéseit a hazaárulás bűnével is bélyegezték, emlékét a nemzet, a szegény, csalódott és sokat szenvedett nép szeretettel őrizte meg szívében s benne még ma is a magyar szabadság eszméjét látja megtestesítve.

2. Műveltségi állapotok a kuruc korban.

A szunnyadó nemzeti életet az elnyomásra irányuló politikai törekvések ébresztették fel a XVII. század magyarjaiban. S valóban a kuruc korszak lelkesítő és megrendítő nagyszerűségében még egyszer fölleleveníti a «középkori daliás időket». A sok névtelen hős mellett a

kor főszereplői méltán megérdemlik a rajongó tiszteletet, amellyel nemcsak saját koruk, hanem az emlékezet is adózik nekik. A háborús világ főbűnei: az erőszak, önzés, kegyetlenség, árulás elhomályosodnak a hazaszeretet, vitézség, lovagiasság és hűség mellett, amelyek a mozgalom vezetőiben és résztvevőiben egyaránt megnyilatkoztak. Ha Thököly egyéni tulajdonságai olykor nem is vívják ki föltétlen tiszteletünket; de hazafias törekvései és szerencsétlen pályája mindenkor részvétre hangolnak. Az ő nevének hírét nem kis mértékben emelte hőslélkü feleségének, Zrinyi Ilonának sorsa, ki nemcsak lelke tudott lenni a felkelés ügyének, hanem a számkivetés szomorú napjaiban azt is megmutatta, hogy minő az igazán önfeláldozó hitvesi hűség. Tőle örökölte az önzetlen hazaszeretet és lelki nagyság emberfölötti mértékét fia, II. Rákóczi Ferenc, ki mint magánember ékeskedett a legszebb férfiúi erényekkel, fejedelmi és vezéri minőségében pedig mindvégig a nemzeti érdekek és a közjó szolgálatában állott, a nélkül, hogy valaha gondolt volna a saját személyes érdekeire. Fővezére, Bercsényi Miklós az elégedetlen és a haza sorsán bánkódó főúr igazi típusa, aki nemcsak mint hős hadvezér szolgált a fölkelés ügyét, hanem főérdeme, hogy Rákóczit ő nyerte meg a nemzeti mozgalom vezéréül, aki mellett aztán jó és balsorsban rendületlenül kitartott megosztva vele a számkivetést is. A kitört szabadságharcban, kik Rákóczi oldala mellett küzdöttek, szintén az elsők közé tartozott Károlyi Sándor, a fejedelem egyik legtekintélyesebb pártvezére, hadi tanácsának tagja és főtábornoka, aki azonban belátván a végküzdelem sikertelenségét, hogy megfogyatkozott nemzete vérént kimélje, a szatmári békével zárta le a kuruc-labanc világ véres drámáját. A vezetőkből törhetetlen hűségük és vakmerő

bátorságuk miatt, a sok közül még Bottyán Jánost, Béri Balogh Ádámot, Forgách Simont és Czelder Orbánt kell megemlítenünk. Ennyi nagyság láttára, nem csoda, ha az utókor szinte mithoszi alakokat csinált a kurucvilág hőseiből.

Miként Európa többi államaiban, úgy hazánkban is a középkorban a királyi udvar volt gócpontja a társadalmi műveltségnek, ahonnét a fő- és köznemesség útján terjedt az tovább. A magyar társadalmi élet és műveltség az Árpád- és vegyesházi királyaink alatt sokféle külföldi hatás alatt (bajor, bizanci, olasz) állott; de az idegen hatások szerencsés beolvasztásával sajátos nemzeti vonását mindvégig megőrizte. I. Mátyás dicső korát követő általános hanyatlás sem volt képes megsemmisíteni a magyar életet, hanem az ország politikai megoszlása után már az erdélyi fejedelmi udvar lett a nemzeti szellem és műveltség ápolója és terjesztője. Magyarországon pedig néhány lelkes főúr (Homonnai gr. Drugethek, gr. Zrínyi Miklós, a költő, gr. Eszterházy Miklós nádor, Batthyányiak, Nádasdyak) várába vonta meg magát a magyar gényusz. A XVII. századi magyar főúri udvartartásnak egyik fényes középpontja Wesselényi nádornak és nejének Széchy Máriának murányi vára volt, amely azonban a nádor halála után napfényre jött összeesküvés miatt s Széchy Mária fogságba hurcolásával megszűnt, és Lipót erőszakos kormánya a magyar élet minden nyilvánulását erőszakkal elfojtotta.

Hasonló sors érte Thököly Imre fejedelem magyar szellemű udvarát annak bukása és számkivetése után. Erdély önállóságát megszüntető Diploma Leopoldinum Apaffy halála után a fejedelmi udvarnak is véget vetett s így a nemesség érintkezésére nem volt hely, ahol az országos ügyeket megbeszélhették volna. Hogy pedig

alkotmánya elkobzása miatt panaszt ne emelhessen a nemzet, országgyűlést sem hívott össze a király. Szóval a bécsi kormány meghódított tartománynak tekinté Magyarországot, amelyet Kollonich bibornok jelszava szerint nemcsak koldussá és katholikussá, hanem mindenek felett németté kell tenni. S a bécsi udvar fényében sütkérező főuraink csakhamar beletörődtek a változhatlanba, lassankint maguk is németté lettek szívből és öltözetben egyaránt: A kormányzásban és a közigazgatásban hivatalos nyelvvé a latin mellett a német lett, a szépen fejlődésnek indult magyar nyelv meg teljesen kiszorult jogaiból.

A hatalom erőszakoskodásai ellen hasztalan volt egyegy hazafias érzelmű főúr felszólalása. Így hijába tiltakozott gr. Bercsényi Miklós a katonai hatalmaskodások ellen, be kellett utóbb neki is látnia, hogy az akkori viszonyok között a magyar nemzet állami és társadalmi lételet csak fegyverrel vívhatja ki. Tehát az alkalomra várya ungvári birtokára vonult vissza. Itt hozta őt össze a haza sorsa II. Rákóczi Ferencce, ki ifjú nejevel, Hesseni Charlotte Amelie hercegnővel fényes udvart tartott a szomszédos munkácsi várában. Bercsényi az ifjú Rákóczit, ki a bécsi udvar befolyása és a jezsuiták kéze alatt teljesen német szellemben nevelkedett, csakhamar őseihez méltó magyarrá alakította át. Rákóczi udvara lett lassankint a nemzet érdemesebb ifjúságának gyülekező helye. A mikor pedig a felkelés élére állott, az ő vezérlő fejedelemsége alatt a magyar társadalom ismét visszanyerte régi fényét.

Rákóczinak a közéletre és művelődésre gyakorolt rendkívüli hatását kiváló egyénisége mellett pazarfényű udvartartása magyarázza meg, amelynek főérdeme, hogy első sorban magyar volt. Az ő erős nemzeti érzése és

fajszeretete nyomta rá bélyegét az egész fejedelmi udvarra, amelynek hivatalos nyelve a társalgásban és tanácskozásban egyaránt a magyar volt, bár a fejedelem hat nyelven (magyar, latin, francia, német, olasz, lengyel) írt és beszélt.

Udvartartásának nyomatékot a szolgálattelvő személyzet nagy számán kívül, amely 400—500 főre ment, annak rendkívüli fénye kölcsönzött. A fejedelem és környezete szinte versenyzett a ruhában és fegyverekben kifejtendő fényűzésben. A kurucvilággal még egyszer lábrakapott a ragyogó magyar öltözet divatja és a daliás idők harci pompája. Thaly Kálmán szavai szerint: «a fejedelem, valamint a tábornokok, főurak és egyéb főtisztok arany és ezüst, művészi készületű, zománcozott menteláncokkal, övekkel, gombokkal diszített színes öltözésekben jártak; nyusztos kalpagjaikon drágaköves forgókban kócsag-, sas-, és kerecseny-tollak vagy sólyomszárnyak lebegtek. Vállaikat párdúc-, tigris- vagy podolyai farkasbőr-kacagány, derekukat gazdag zsinórzatú kurta dolmány övezte s szintén gazdagon kivarrott sárga vagy piros csizmákat hordoztak ezüst sarkantyúkra, ezüstpatkóra; sőt példa van rá, hogy ünnepélyesebb alkalmakra a fejedelemnek még paripáit is ezüstre patkolták».*

Ez a fényűzés megvolt a közvitézek ruházkodásában is, s a nyalka kuruc, ha szerét tehetle, sohasem mulasztá el ezt emlegetni dalaiban gúnyolva az ellenkezőjével a «lompos labancot».

Az udvari pompával együtt járt a spanyol és francia udvari szertartások és címzések meghonosodása, amit különösen elősegített Rákóczi környezetében élő több főrangú francia egyén.

* Irod. és műveltségtört. tanulm. a Rákóczi-korból. 13. l.

Mindez nemcsak a fejedelem és a főurak magánéletét jellemezte, hanem megvolt az országgyűléseken és a nyilvános ünnepélyeken is, ahol a pazar életmódban és a pompâ kifejtésében a főurak valóságos versenyt folytettek ki. Az országra szóló ünnepélyek és táncmulatságok mellett komolyabb irányú szórakozása sem hiányzott Rákóczi környezetének. Így Beniczky Gáspár naplójából tudjuk, hogy a fejedelem Kassán jártában meglátogatta a jezsuiták konviktusát, ahol tiszteletére egy három óra hosszát tartó színdarabot adtak elő Mátyás király dicső cselekedeteiről 1707. december 28-án. S bizonyára nem egyedüli eset volt ez Rákóczi idejében. Rákóczi azonban amennyire tiszteletet és becsülést igyekezett kivívni a magyar névnek itthon, épen úgy nyomatékokat akart szerezni neki a külföldön, ezért diplomáciai küldetéseknél a török, francia, orosz és lengyel udvarokhoz rendesen magyar embereket használt követtekül. De erről Thököly sem feledkezett meg; e nemű szereplésükkel már az ő idejében kiváltak Absolon Dániel és Szirmay András. Rákóczi külföldi követei közül pedig említésre méltók: Ráday Pál, Pápay János, Brenner Domokos, Vetésy László, aki különösen a francia udvarral való alkudozásokban játszott nagy szerepet.

Általában Rákóczinak az volt az eszménye, hogy hazája mint független és szabad ország társadalmi és műveltségi tekintetben kiemelkedjék elmaradottságából. Nemességünk ugyanis, ahelyett, hogy jórészt idegen szellemű iskoláinkba küldte volna fiait, inkább nem iskoláztatta őket. A külföldi iskoláztatás pedig nagy akadályokba ütközött. Így természetesen köznemességünk elparlagiasodott. Rákóczi, hogy ezen a bajon segítsen, a katolikus és protestáns tanügyet egyaránt gyámolítá. A katolikus ifjakat Kassán a nemes ifjak konviktusában,

a reformátusokat pedig Patakon alapítványi helyeken neveltette, elesett tisztjeinek árváit meg a saját költségén taníttatta, kikből aztán többeket alkalmazott udvari hivatalaiban és egyéb szolgálatokra. Ő alapította a kegyesrendiek podolini intézetét; a sárospataki főiskolát visszaadta a reformátusoknak, az eperjesit meg a lutheránusoknak.

Továbbá támogatta a debreceni, kolozsvári és nagyenyedi kollégiumokat. Példáján buzdulva alapította meg Károlyi Sándor a nagykárolyi intézetet, Bottyán János pedig a nyitrai számára tett alapítványt. De Rákóczi igazán jelentékeny befolyást az ifjúság művelésére a «Nemesi társaság»-nak nevezett nemesi testőrség intézményével gyakorolt. Maga köré gyűjtötte az ország legelőkelőbb családjainak gyermekeit, hogy az ő oldala mellett s szeretetteljes felügyelete alatt nyerjenek kiképzést «a világi és hadi tudományokban, jó erkölcsökben és finom udvari modorban».

A tanítás ügyén kívül nagy gondja volt az irodalomra. Különös szeretettel foglalkozott a történelemmel, archeológiával, csillagászzal és mechanikával. A fejedelem és Bercesényi ládaszámra hozatták maguknak a könyveket a külföldről s kedvenc olvasmányaikat még táborozáskor is magukkal vitték. De nemcsak a jó könyveket szerette, hanem maguk az írók is mindenkor támogatásra találtak nála, ezért a «princeps poetarum» címmel tisztelték meg őt kortársai. Ő maga mint a történetíró működött (önéletrajz, emlékiratok), de a hagyomány azt tartja, hogy a költészet múzsája is bekopogtatott olykor hozzá. Rákóczi indította meg az első magyarországi hirlapot 1705-ben gr. Eszterházy Antal eszközzésére, hogy a külföldet a kuruc mozgalmak felől híven tájékoztassa. Címe: «Mercurius Hungaricus» és

«Mercurius Veridicus ex Hungaria» volt, hetenkint majd havonként jelent meg körülbelül 1710-ig. A fejedelem tudomány- és költészetszeretete szinte ráragadt környezetére. A mozgalmas idők különösen gazdag anyagot szolgáltatottak a történetírásra, így Károlyi Sándor, Beniczky Gáspár, Szathmári Király Ádám, Ráday Pál, Bay Mihály, Pápay Gáspár naplói, Mikes «Törökországi levelei», s a fejedelem körén kívül Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Apor Péter emlékiratai nemcsak a kor történetére nevezetes forrásmunkák, hanem érdekes világot vetnek azon idők műveltségére is. Ezen műveket mintegy kiegészítik Rákóczi, Bercsényi, Bottyán, Forgách Simon és mások közérdekű levelezései.

A nehéz küzdelmek idején a tettek mellett nem kis szerepe van az élőszó hatalmának, vagyis a szónoklatnak, s a fejedelem nagy szónoki tehetsége művelő hatással volt ez irányban is. Rákóczinak a gyömrei táborban seregeihez intézett beszéde, avagy az ónodi szózata a kor szónoklatának remekei. Bercsényi hévvel teli beszédei a kortársak vallomása szerint könnyekre tudták fakasztani a hallgatóságot. Kivüle még kitűntek a világi szónoklat terén: Ráday Pál, gr. Pekry Lőrincz és Bartha András.

A Rákóczi-korszak gazdag költészetét példákból lesz módunk megismerni; de a fenmaradt verses művek nagy száma azt is mutatja, hogy a költészet kedvelése a kuruc táborban általános volt. A vezérek és közvitézek közül sokan foglalkoztak versírással s a tábori mulatozások és pihenők alkalmával az események hatása alatt keletkezett költeményeket legott nótára alkalmazták. Sőt egy-egy szép költemény keletkezéséről mindjárt értesítették Rákóczit, aki e kedveskedést mindig szívesen fogadta. A költői hajlamú Bercsényi szintén nagy

kedvelője volt a tábori poetáknak; Adami nevű tüzértisztjét, ki értett a versszerzéshez, Rákóczinak egy leveleben ajánlja, hogy «a táborban kellene applikálni, tüzelni is, lantolni is».

A költészettel együtt virágzott a zene. Rákóczinak saját udvari zenészei voltak. A tábori zenészek mellett, kik trombitán, dobon és tárogatón játszottak, Rákóczinak két cigány zenekaráról (Barna Mihály és Czinka Sándor) tesznek említést. Külön zenekara volt még Bercesényinek és gr. Eszterházy Antalnak; Vak Bottyán már megelégedett két udvari sipossal. Különös és kedvelt hangszere volt a kurucvilágnak a tárogató, amely a mozgalmas idők emlékeivel annyira összeforott, hogy utóbb használatát eltiltották, mert forradalomra izgató eszközt látott bennük a hatalom. Jókai a tárogatót egyik regényében* a következőleg írja le: «Sajátságos egy instrumentum. Olyan mint a klarinét, de rokon a trombitával: fa a fuvolája, a tölcseire öblös; a fuvója hosszú és vékony mint a tollszár. Ördögös hangszer! Nehéz kitalálni a fúvásmódját; aki nem ért hozzá, egy sikoltó hangnál egyebet nem tud belőle kihozni, aki pedig tudja a nyitját, annak annyféle hangot ad, ahányat kíván tőle: sír, buzdít, harsog, kesereg, feljajdul, a levegőt hasítja s megint panaszra fordul egész a szellő suttozásig». Ennek a tárogatónak édes-bús hangjai mellett készültek a kurucdalok.

A művészetek szeretete a Rákócziak családi vonása volt; de még elődeinél is fokozottabb mértékben mutatkozott ez a fejedelemnél, ki ifjúkorában hosszabb ideig tartózkodott a művészetek hazájában, Olaszországban. A festészetet nemcsak kedvelte, hanem kiváló műérzéke

* «És mégis mozog a föld». I. köt. 35. l.

volt annak megítélésében. Egyik tábornoka, a vakbuzgó Forgách Simon megjegyzi róla, hogy «a fejedelem, ha templomba megy, ahelyett, hogy a szent képeket áhítattal imádná, kritizálja, hogyan vannak írva (festve)». Az idegen festők mellett több megrendelésével tüntette ki európai hírű arcképfestőnket, Kupeczki Jánost (1667—1740.), ki erőteljes, meleg, sötét színeivel Rembrandtra emlékeztet. A többi között tőle való a fejedelem apjának arcképe is, amelyről Kazinczy Ferenc «Erdélyi levelei»-ben (v. ö. 10. lev.) említi, hogy a nagyenyedi Bruckenthal Sámuel-féle múzeumban látta. Mányoki Ádám (1673—1757.) pedig Rákóczi udvarában élt, kit a fejedelem politikai küldetésekre is felhasznált. Tőle van Rákóczi legszebb arcképe. Az ő ajánlatára lett a felkelés ügyének elhanyaglása után Ágost szász király udvari festője. Arcképeit az élénk jellemzés mellett főleg a puha és átlátszó színek különböztetik meg. Ezeken kívül pártfogásával tüntette ki még Bogdán Gottlieb Jakab kassai, Mindszenti Mihály egri és a lengyel származású Mediczky László belényesi festőket.

A korabeli művészpártoló főurak között első sorban érdemel említést gr. Bercsényi Miklós, kinek ungi palotájában a fiskus számára felvett hivatalos lajstrom szerint az olaj- és vízfestményű képek és rézmetszetek száma 600—700-ra volt tehető. Ezek között a várúr és neje életnagyságú arcképei és 36 régi magyar vezér és király nagyobbszabású képei mellett a mithologiai és bibliai képek egész sora olasz, német, hollandi és hazai festőktől díszítette pazar fényű termeit, ahol gyönyörű könyvtár, értékes fegyvertár, művészien faragott mahagoni, ébenfa és palizander bútorok, velencei tükrök, florenci mozaik-képek, selyem függönyök, perzsa szőnyegek hirdették a főúr gazdagságát és jóizlését. Ha-

sonló fényűzés divott a Forgáchok, Csákyak, Eszterházyak, Károlyiak kastélyaiban.

A fejedelmi és főúri udvarok műízléssel párosult fényűzése nagy lendületet adott a művészi iparnak, különösen a bútorkészítésnek, műhímzésnek és ötvösségnek. Később kiterjeszté Rákóczi gondját arra is, hogy posztó-, színes bőr- és skófumgyártás céljából több honi műhely létesüljön, mert ezekért sok pénz vándorolt ki a külföldre. A folytonos hadakozás különösen a fegyvergyártást virágoztatta fel, a puskák, kardok, szuronyok, ágyúk készítése s a puskaapor-gyártás sok munkás kezét foglalkoztatott. Általában Rákóczi azon fáradozott, hogy a hadi szükségletek kielégítését lehetőleg a hazai ipar lássa el. A kőműveseknek, palléroknak, ácsoknak szintén bőségesen jutott munka az építkezéseknél, várerődítések-nél és sáncmunkálatoknál. Az agyagipar is virágzott. De különösen nagy gondot fordított a bányaművelésre, amelynek jövedelmét később Hellenbach báró, kiváló természettudós, módszere megtízszerezett, amiből ily módon nemcsak jelentékeny jövedelem folyt be, hanem számos embernek kenyérkeresetet is adott. Több helyen, u. m. Körmöcön, Kassán, Kolozsvárott, Nagybányán és Munkácsen pénzverőt állíttatott föl. Rákóczinak kiváló érem- és pénzvésői voltak, így a híressé vált francia Varou Dániel és a magyar Ötvös András, meg Ocsovay Dániel. Nem egy érmének még mai napig kiváló becsét tulajdonítanak. A nagy mennyiségben előállított arany és ezüst pénzeket a háború kiadásai, a diplomaciai költségek és kezdetben a külföldi bevásárlások emésztették fel, úgy hogy az ezredek eltartására a «Pro libertate» felírásáról libertásnak elnevezett rézpénz («kongó») szolgált.

A mezei gazdálkodás a magyar föld termékenységehez

képest a hosszas háborúskodás miatt nem fejlődhetett ki olyan mértékben, mint azt általán várni lehetett volna. Rákóczi mindamellett a körülményekhez képest nagy gondot fordított az állami és a fejedelmi jószágok jókarban-tartására, sőt a közgazdaság valamennyi ágának rendezésére két gazdasági tanácsot állított fel. Az egyik, az «oeconomicum consilium» a kamarai jószágokra ügyelt fel és a harmincadok jövedelmeit kezelte, a másik, az udvari gazdasági tanács Rákóczi saját birtokait gondozta, ami maga kitett több mint 120 négyszög-mérföldnyi területet. Az állami és fejedelmi jószágok gabona-termelése a hadak szükségleteit fedezte s a pénzbevételekre Rákóczi, mint Tokaj-Hegyaljának földesura, inkább a nagy bortermelésből számíthatott; emellett szép jövedelmet biztosított a szarvasmarha-kivitel, mert Magyarország akkortájt főként baromtenyésztő állam volt, s különösen a lótenyésztése virágzott. A közgazdaság ilyen állapotára magyarázza meg azt, hogy Rákóczi a háború első három évében a megyék részéről megelégedett, ha azok a közös kiadásokhoz gabonával, vágómarhával és egyéb élelmiszerekkel járultak hozzá. Mikor azonban a háború kiadásai egyre növekedtek, a szükséges pénzadót, hogy az amúgy is megsarcolt szegény nép sorsán könnyítsen, az egyházi, főúri és nemesi rendre vetette ki; de itt is maga járt elől jó példával, mert saját birtokaira rótt legnagyobb hadi adót.

A kuruc-labanc világnak örökös harc lévén az élete, szükséges pár szóval megemlékeznünk a felkelők hadi tudományáról. A Thököly-féle fölkelés idejében a mindennapi harc volt gyakorló iskolája a vitézeknek; de Rákóczi a hadi tudomány színvonalának emelésére is kiterjeszté figyelmét. Már a nemes ifjak társaságát azzal a céllal létesítette, hogy belőlük mint testőreiből maga-

sabb katonai képzettségű tiszteket neveljen, s majdan katonai lovagrenddé fejlessze azt ki.

A XVII. század második felében a hönvédelem terén változás állott be. A nyolcad bandériumok, a telekkatonaság, nemesi fölkelés jogilag még létezett; de az 1649. évi törvény a végek védelmét, mely eddig a nádor alatt állott, az uralkodóra bízta, miáltal az a hadi tanács befolyása alá jutott. Ezután kezdett lassankint meghonosodni a generálisságok intézménye, melyek bár összeköttetésben voltak a hadi tanáccsal, a tulajdonképeni katonai ügyekben tényleges hatalommal bírtak. Ez időtől fogva kezdtek állandósítani a magyar csapatokat a király seregében, mert a magyar katonaság nemcsak új csapatnemmel gyarapította a hadsereget, hanem harcképességét is növelte. A császári tábornokok csakhamar belátták, hogy a magyar lovas kitűnő katona. Állandó katonaság a mai értelemben nem volt még, mindössze divatba kezdett jönni, hogy a tisztek és a legénység egy részét béke idejére a hadsereg kötelékében megtartották, akik aztán az ujoncok betanítását eszközölték. A fegyverzet dolgában az a változás történt, hogy a kopját vagy pikát és a muskétának (mousquet) nevezett kanóczos puskát a szuronyos puska váltotta fel; de a kisebb fajta pika vagy alabárd megmaradt továbbra is az altisztek fegyverének. A magyar gyalogság különös fegyvere volt a csákány és fokos. Általános harci készség volt a görbe kard vagy szablya; a lovasság fegyverzetét még kiegészítette a pisztoly és karabély (carabine). Tiszti jelvényül a buzogány szolgált. Tüzérségről és műszaki csapatokról a mai értelemben alig lehet szó, bár tüzérségünk fejlettség tekintetében alig állott mögötte a többi európai államokénak. Az óriási ágyúk divatja járta ekkortájt, így híresek voltak Rákóczi «madaras» ágyúi, s ezek közül

a legismertebb a fülemile nevű öreg ágyú Huszt várában.

Az ujoncokat vagy az ország szavazta meg, amit aztán a megyék állítottak elő a területükön levő sőpredéknépből, kiknek a fegyelemről halvány fogalmuk sem volt; vagy pedig maguk az ezredek fogadtak fel. A zsold megfelelő lett volna, ha rendesen kiszolgáltatják; de így ennek hiányát a szegény lakosság érezte meg a pusztító és zsaroló katonaság révén.

Rákóczi nemzeti hadserege is olyan szervezetű volt, mint a császári és királyi hadsereg magyar csapatjaié. Seregének magvát a király szolgálatában volt csapatok alkották, s a tulajdonképeni zsoldos hadon kívül a nemesség személyes fölkelései egészítették ki szükséghez képest a seregét. Rendes és jól felszerelt katonája alig volt több 7000-nél, míg a pórhad és a köznemesi csapatok tízszerannyian. Alkalmas vezérek, tiszték és fegyverek egyformán hiányoztak. Az egész fölkelő had egyedül a személyes vitézségre támaszkodhatott, s azon idegenkedés miatt, amellyel a magyarság a gyalogos katonasággal szemben viselkedett, túlnyomó részben lovas csapatokból állott. Tüzérsége és műszaki csapata alig ért valamit, ezt a fegyvernemet francia tisztjei látták el. Kívülök a hadi rendhez és fegyelemhez csupán német, svéd és lengyel zsoldosai voltak szoktatva. Ezek példája sarkalta Rákóczit, hogy majdan szigorú hadi szabályokat alkottasson s ezeket az országgyűlés által megerősítve kötelező érvényűvé tegye egész seregében. Ő maga mondja: «A hadi mesterségben nagyon ujonc lévén, örömet éltem volna azok tanácsával, kik magukról azt állíták, hogy értenek hozzá. De első ütközetem meggyőzött arról, hogy közülünk senki sem tudja a taktikát, hogy legénységem jó akaratú, de azonkívül, hogy fegyverzete na-

gyon hiányos, tisztjei sincsenek, akik vezetni tudnák». Innét van az, hogy Rákóczi hadaira nézve minden nagyobb és tervszerű ütközet rendesen vereséggel végződött, miért is vezérei inkább a portyázó harci modort gyakorolták és kerülték a rendezett csatát. Harci fogásaik lényege a portyázás, az ellenség háborgatása, hirtelen megrohanás, apróbb hadicselek alkalmazása volt. Legkiválóbb vitézeik legfőbb hadi tudománya az elszánt hűségben és vakmerő bátorságban nyilvánkozott. S csodálatos, hogy annyi fogyatkozás mellett a magyar hadi dicsőségnek mégis annyi fényes ténye fűződik a Rákóczi-féle szabadságharc emlékeihez, mert a nemzet örök géniusza, bilincsbeverve is lelkesíteni tudta az igaz magyar szívet.

Szemelvények a kuruc költészet emlékeiből.

I. A kuruc költészet kezdő kora.

A kuruc költészet első megnyilatkozásai gyanánt azon énekeket kell tekintenünk, amelyekben a magyarság fájdalmas panaszai szólalnak meg a nemzet romlása fölött. A török terjeszkedés veszedelmétől való félelem a félhold hatalmának hanyatlásával sem csökkent, mert a vasvári béke sérelmei meggyőzték a nemzetet, hogy hiú remény szabadulást várni a török járom alól, amikor a bécsi kormány nyílt alkotmánysértéseivel szintén a romlására tör. Belátta tehát, hogy nincs más menekvés, mint bízni az Istenben, aki majd könyörül a szerencsétlen magyar nemzeten.

Mintha a jeremiádok panaszos hangjai zendülnének meg újra e korszak költészetében, amelynek háttere egy ideig tisztán politikai színezetű, amíg a protestánsok vallási sérelmei háttérbe nem szorítják a politikai sérelmet. Ez időtől fogva a hit és a hazafias érzelem összeolvadnak egymással. A küzdőket a vallási és a nemzeti szabadság kérdése egyaránt hevíti. A törökgyűlöletnek azonban nemsokára helyet ad az elkeseredés a német ellen. Ennek a hangulatnak első kifejezőjéül Petkó Zsigmond *Bátorító énekét* vehetjük 1666-ból, amely gúnyos hangon izgat a «hajás szomszéd» ellen; egy másik költeménye pedig már nyílt felhívást foglal magában a csatára.

De csakhamar általános jajkiáltás tölti be az országot azon siralmas állapot miatt, amelybe nemcsak az ellenségek, hanem azok is döntötték a hazát, kik velük egyetértettek. *Magyarország romlásáról* c. költeményben panasolja föl mindezt egy ismeretlen szerző, amellyel mintegy megírta a nyitányát a kitörőfélben levő kurucvilágnak, a mint Thaly Kálmán mondja. A kormány zsarnoki erőszakoskodásaival együttjáró vallási reakció szülte a *Papvilág Magyarországon* c. verset; ebben az üldözött protestánsok panasza szólal meg igazi bensőséggel, felhánvya a nemzet bajait is. A költeménynek versfőiben kifejezett jelmondása: «Papvilág magyart rág, mert nála uraság», elárulja korholó célzatát. Az uralomra jutott kath. papságnak szemére veti kapzsiságát, hazafiatlanságát, gonosz befolyását az uralkodóra, továbbá, hogy viszályt támaszt az országban s üldözi, fosztogatja, börtönre hurcoltatja a protestánsokat. S egy időre, úgy látszik, egészen a protestánsok üldözése foglalja le a közfigyelmet. A prot. lelkészek közül Czeglédi István volt az első, ki a vallásüldözésnek áldozatul esett. A jámbor életű hitszónokra és egyházi íróra vádlói ráfogták, hogy a fegyverkező protestáns rendek nevében hadi segélyt ment kérni Apaffyhoz s ezen ürügy alatt elfogták, hogy a pozsonyi vértörvényszék elé állítsák; de útközben betegségében meghalt. Ebből az alkalomból készült *Czeglédi István haláláról* szóló ének, amely egyszerű krónikás elbeszélésében sok jellemző vonást foglal magában a korra nézve. De a felekezeti üldözés az 1672. évi felkelés után kezdette meg igazán embertelen munkáját, amikor a vallásukhoz hű protestánsokra a börtön és gályarabság kínjai vártak. A harci készülődés zaját is elnémította ezen szerencsétlen kétségbeesettek segítségkiáltása az Istenhez. Fennmaradt énekeik után ítélve valóságos mártírokká növe-

kedtek társaik szemében azok a rabságba hurcolt szegény papok és iskolamesterek haláltmegvető szilárdságukkal és Istenbe vetett erős bizodalmukkal. Így az *Üldözött protestánsok éneke* a bibliában keresve vigasztalást az Isten irgalmasságáról és a bűnbocsánatról beszél, s szenvedéseik elviselésére erőt és hitet Krisztus példájából merít. A *rab prédikátorok éneke* pedig a fogságban sanylődők helyzetének és sanyargatásának részletes elmondása nem minden megihatottság nélkül, különösen amikor «a szép magyar társaságról» és a rabok elhagyott családjáról beszél. Sok tekintetben rokon vele a *Protestánsok üldöztetéséről* szóló költemény, amely különösen a szentírás egyes példáinak ügyes felhasználásával világítja meg a korabeli viszonyokat. A *Gályarabságra hurcolt prédikátorok éneké*-ben a Triesztben raboskodó protestáns papok fájdalmas lemondása az életről hangzik felénk; ennek keretében mondja el a szerző Séllyei István pápai, Komáromi István győri és Bátorkeszy István veszprémi prédikátorok búcsúzását társaiktól és családjuktól, mert azon hír után, hogy éjjel titkon a tengerbe akarják hányni őket, nincs reménységük a szabadulásra; azért most már csak a túlvilági élet örömeivel vigasztalhatják magukat. Mekkora lelki erő kellett ahhoz, hogy még az ilyen rettenetes, szerencsére, álhír sem ingatta meg vallási hűségükben ezeket a szerencsétleneket! Költőiség szempontjából magasan társai felett áll az *Árván maradt magyar Sion* kezdetű ének, «amely, mint Badics Ferenc mondja,* tartalmával s hangjával egészen a régi vallásos énekekre, a zsoltárok égbeemelő fenségére emlékeztet; csak vonatkozásai mutatják, hogy ez is e zordon időszak terméke». A protestánsok üldözése korából való utolsó énekben (*Óh*

* Beöthy Zsolt: «Képes magyar irodalomtörténet». I. 430. l.

keserves gyászba öltözött szép hazám.) már az ismeretlen költő fájdalmát a nap, hold és csillagok is megosztják és a szerző természet csodás jeleiből a végétélet közeledését hiszi, amikor az Isten majd bosszút áll választott népeért ellenségein.

Az üldöztetések nemsokára megteremtették a bujdosókat, akik kénytelenek voltak félrevonulni a hatalom ádáz kegyetlenkedései elől. Erdély nemcsak a vallási üldözötteknek, hanem az összeesküvés tagjainak is menedék-helyet nyújtott. S már ezen időtől fogva teremtek bujdosó énekek. Az 1670-ik évi felkelés ugyan még nem érinti Erdélyt, de már a magyarországi testvérek küzdelmei visszhangra találtak Szeőke Ambrus kedves kis versében, amely *Kuruc dal Székelyországba* címet visel. Az 1672-iki felkelés ideje alatt keletkezik az első kuruc harci ének, a *Kuruc tábori dal*, amelyben nemcsak a német és török pusztításai miatt keseredik el a kuruc vitéz, hanem buzdítja társát, hogy «vágd a magyart is a labanc társaságában». A bujdosók seregének Györkénél történt leveretése utáni időből maradt fenn az a *Labanc gúnydal*, amelyben a felkelők ügyének egyik szóvivője, Szepessy Pál ellen önti ki mérgét valamely «kárvallott labanc». Ugyanis Apaffy fejedelem oltalma alá Erdélybe menekült bujdosók Petrőczy Istvánt és Szepessy Pált küldték követségbe a portához, hogy vegye pártfogásába a magyarokat a bécsi kormány erőszakoskodásaival szemben. Bizonyára az ügy balsikere hívta ki az ellenfél gúnyolódását, amelynek a szereplőkre vonatkoztatott néhány sorát később az egész nemzetre alkalmazták ilyképen:

Jaj minékünk rebelliseknek,
Nagy pipájú, kevés dohányú
Magyar nemzetnek!

Hogy épen Szepessy ellen irányul a gúnydal, ennek oka bizonyára abban van, mert a bujdosóknak ő volt a lelke s társai közül úgy a diplomaciai, mint a hadi pályán egyaránt kivált; továbbá neki rótták fel bűnül, hogy az üldözések miatt elkeseredett, túlnyomóan protestáns felkelő sereg több helyütt a katolikusokon tölté ki bosszúját. Ezen korszak jellemét különben híven mutatják be az alábbi példák:

1. Tatár rabságban levő erdélyiek dala.

— 1657. —

1. Menj el édes szolgám,
Tekéntsd meg szép hazám,
Akarja tatár hám:
Csak hozz választ hozzám.
2. Mondd meg szép Erdélynek,
Búbanborult népnek,
Fő-fő vármegyéknek,
Az széköly községnek.
3. Ha kérdik mint vagyunk?
Mondd meg: rabok vagyunk,
Tér dig vasban járunk,
És csak sarcoltatunk.
4. Kezeink belincsben,
Tömlöc fenekében
Vagyunk, nagy inségben —
Tatárok kezében.
5. Megsarcoltam volna
Húszezer tallérban;
De az pogány tatár
Csak meg sem hallotta.

6. Idegeny országra
Hordoz szerteséjjel,
Sűrű számú pénzen
Ád török kezében.
7. Kemény János urunk
Ország hűségére
Egyaránt közli velünk
Az rabságnak terhit.
8. Tizennyolcezeren
Vagyunk nagy inségben ;
Tatárok kezekben
Szörnyű inségekben.
9. Nyolcszázat hajtottak
Az Vörös-Tengerre —
Mint ártatlanokat
Az veszedelemre.
10. Kérjük szép Rákóczit
Mint kedves urunkot :
Szánja meg gyermekink,
Özvegy feleségink.
11. Bizzunk az Istenben,
Hogy még jövőendőben
Kiszabadít minket,
Könyörül népein.
12. Tatár udvarában,
Hideg cellájában,
Sötét kamorában
Tartnak nagy rabságban.
13. Elváltozott színünk,
Elhervadott orcánk,
Béesett két szemünk
Mint az írott képnek.

Történeti alap. II. Rákóczi György, kit atyja még életében (1642.) Erdély fejedelmévé választatott, annak halála után folytatta a lengyel trón megszerzésére irányuló családi politikát. Hosszas előkészületek után a moldvai és a havasalföldi vajdák szövetségében és X. Károly svéd király biztatására 1657-ben megindította a háborút János Kázmér lengyel király ellen. Serege mintegy 40,000 főből állott. Az előcsapat fővezére Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem volt, kinek a svédek segítségével sikerült elfoglalni Varsót. De a svéd sereg váratlan visszavonulása következtében nemsokára csatát veszített, úgy hogy Rákóczi megalázó föltételek mellett kénytelen volt békét kötni, ami nemsokára Rákóczi bukását vonta maga után. Kimerült csapata visszatértében a lengyelek csele folytán Kamenicnél (Moldvában) a tatár khán seregének hatalmába került. A fejedelem a kelepcéből kíséretével elmenekült; de Kemény János nem akarván cserben hagyni seregét, a khánnal alkudozásokba igyekezett bocsátkozni, a tatár sereg azonban csapatait elfogta és így körülbelül 22—23 ezren tatár rabságba kerültek. A tatárok megosztottak rajtuk s gazdáik szerteszét hurcolták őket a Krim félszigetén levő falvaikba, ahol a legkegyetlenebb bánásmódban részesültek, csak az előkelőbb foglyokkal bántak enyhébben a várható nagy váltságdíj reményében. Így Kemény János 300,000 tallér váltságdíjért menekült meg a rabságból 1658-ban. A közraboktól is 55—1000 tallér sarcot követeltek, amit némelyiknek családja mindenét eladva teremtett elő, csak hogy foglyát megválthassa.

Jegyzetek. 3. *Sarcoltat*, valakin váltságdíjat behajt; az 5. str. *megsarcoltam volna húszezer tallérban*, húszezer tallért fizettem volna; itt tehát a *megsarcolni* szó módosult értelemben fordul elő. Az ének szerzője úgylátszik előkelőbb fogoly lehetett, ha 20,000 tallér váltságdíjat ajánlott magáért.

7. *Közli velünk az rabságnak terhit*, megosztja velünk...

8. Az ének a foglyok számát 18,000-re teszi, míg Rozsnyai 22,000, Vitnyédi pedig 23,000 rabról tesznek említést. — *Tatárok kezekben*, tatárok kezében; a többesszám ilyenén használata a régi magyar nyelv egyik sajátága.

10. *Szép Rákóczi*, dicső, derék Rákóczi.

13. *Irott kép*, festett kép.

Fejtegetés. E megható ének tárgya a tatár rabságban sínlődő erdélyiek panasza, melyet az ismeretlen szerző társai nevében

üzen hazájába szolgája által, ki, úgylátszik, váltságdíjért megy Erdélybe. Megtudjuk a költeményből rabságuk sanyarúságait: a terhes börtönbüntetést, rabszolgáknak való eladatásukat s egyéb kinzásukat. Mindebből menekülést csak az Isten irgalmától várnak, azért elhagyott családjukat Rákóczi jóindulatába ajánlják. A költemény gondolatmenete három részre (1—4., 5—9., 10—13.) válik, szépsége különösen az érzelem fokozásában van. Előadását általában az egyszerűség és közvetlenség jellemzi, egyéb stílusbeli sajátságai a gondolatritmus (1. a 2. és 3. str.) és a festői részletezés. Versformája hatos sor csoportrímekkel.

2. Bátorító ének.

(Cantio militaris. 1666.)

1. Panaszolkodással,
Keserves jajszóval
Pannónia siratja
Magyarok országát,
Az ő kedves anyját,
Hogy árvaságban látja,
Mert vitéz Mars apja,
Az ki volt gyámola,
Immár őtet elhagyta.
2. Ekképen siratta,
Méltán is gyászolta
Trója maga hadnagyát:
Az vitéz Hektornak,
Serény vigyázónak
Reménytelen halálát.
Mihent holta történt, —
Könnyen hozzája fért
Ellenség, törte falát...
3. Te is bár sirassad,
Mindholtig gyászoljad
Ezt az vitéz atyádat,

Ki becsületedért,
Szép zöld koszoródért
Sok halálos bajt vívott, —
Anyádat épségben,
Szép gyönyörűségben
Titeket ő feltartott.

4. Ki oly szép országra,
Nagyobb méltóságra
Valaha szert tehetett:
Vajjon mely királynak,
Fényes udvarának
Nagyobb híre lehetett, —
Amint vitézidnek
Szittyiai vérnek
Hírek-nevek terjedett?!

5. Oh áldott, boldog föld!
Voltál kedves, szép zöld,
Ékes minden határod,
Szép, nemes címered
Az égis tündöklött
Hírrel rég szabadságod.
Sok ezüst-, arannyal
S vad, kövér barommal
Bű minden tartományod.

6. Sok vitéz emberek
Tehozzád sietnek,
Mert nálad volt lakások,
Nemesség-szerzésnek,
Az szép vitézségnek,
Tanuló iskolájok.
Sok fáradságokért,
Nehéz próbájokért
Tüled volt igaz zsoldjok.

7. Érdemesebb ki volt,
Serényebben harcolt

- Vitéz bajnok-társával,
Vitézségnek jelít,
Karjának erejít
Megmutatá kardjával;
Koszorót laurusból,
Melyet nyert vitézül, —
Az ő fejében nyomta.
8. Gazdag városokkal,
Üst-, arany-bányákkal
Oh nemes Pannónia!
Legelő-mezőkkel,
Szép halas vizekkel
Híres valál valaha;
Bortermő szőlőkkel
Szép, széles mezőkkel . . .
Nézd, már mennyi sok hija!
9. Híredben, nevedben,
Ily sok szépségedben
Igen nagy csorba esett;
Nemes országodnak
Minden állapotja
S szabadsága elveszett.
Szörnyű nagy pusztítást,
Égetést, vérontást
Benned az ellenség tett.
10. Mint tengeri habtúl
Gályás-mester nélkül
Az gálya hányattatik:
Elfogyott reménység, —
Mert semmi segítség
Szegínynek nem adatik.
Nem használ kiáltás, —
Sem habhoz kapdozás, —
Egyszersmind csak eldülünk.
11. Olyannak mondhatom
S ahhoz hasonlítom

Ez mostani sorsodat,
 — Kit átkozott irigy
 Jótéteminyedért
 Árva fejedre hozott, —
 Sokféle nemzettel,
 Halhatatlan néppel,
 Az ki téged elrongyolt.

12. Nemcsak nyilvánvaló
 Keresztyén vérszopó ;
 Pogány megrontja fiad ;
 De még hajas-szomszéd
 Mardosó kutyaként
 Rád készíti agyarát,
 Hogy téged megmarjon,
 Javaiddal bírjon,
 Elnyerhesse hazádat.
13. De most is aluszol,
 Mintegy holt, úgy nyugszol ;
 Mit gondolsz te magadban ?
 Mulik vitézséged,
 Tompúl régi híred, —
 Van példánk az országban.
 Mindaddig csüggödöl :
 Maholnap késéssel
 Majd tört vetnek nyakadban !
14. Mind egyenlő szívvél,
 Teljes értelemmel
 Egyaránt vitézkedjünk !
 Elveszett hazánkért,
 Özvegyek-, árvákért
 Szívesen iparkodjunk.
 Az pogány töröknek,
 Reánk törő népnek
 Csúfjai hogy ne légyünk !
15. Vér bennünk buzduljon,
 Törökre forduljon, —

Légyünk régi magyarok!
 Hazája-szeretők

.....
 Szabadság-oltalmazók.
 Ország pusztításán,
 Nemzetünk romlásán
 Bosszúálló párdúcok.

16. Ne szánjuk éltünket
 Ontani vérünket
 Sok szép lakó-helyünkért,
 Nemes cimerünkért *

.....
 Elveszett szabadságért
 Bátran vagdalkozzunk, —
 Hadd lássák, mit tudunk
 Jó, zsiros határunkért!

17. Kevesen hogy vagyunk:
 Kétségben ne essünk,
 Félsz ne fogja szivünket!
 Egyedül csak Isten
 Csudálatosképen
 Veri az ellenséget.
 Ha mink is jók leszünk
 És egymást szeretjük, —
 Elhidd, megsegít minket!

18. Azért könyörögjünk,
 Szent Felségét kérjük:
 Légyen az mi hadnagyunk!
 Vezérlése után
 Romoljon az pogány,
 Terjedjen régi hírünk;
 Országunk épüljön, —
 Ellenség hadd hígyjen,
 Mely jó az mi Istenünk!

* A 15. és 16. strófából hiányzik egy-egy sor.

19. Ily igyekezetekre,
Szép vitézkedésre
Segéljen az Úr-Isten!
Valamit elvesztett
Szegény magyar nemzet, —
Mindent visszanyerhessen!
Még az én két kezem,
Puskám, hegyes töröm
Pogányban kárt tehessen!

20. — Az ezerhatszázban
Hogy ezeket írák
Hatvanhat esztendőben,
Ekém után jártam
S arra is vigyáztam,
Hogy ehessem kenyérben;
Zabot is vetettem:
Mert lovat szerettem,
Vettem hasznát mezőben!

Jegyzetek. A költemény szerzőjét a versfőkből ismerjük: «Petko Ségmond munkája». Petkó Zsigmondról mindössze annyit tudunk, amennyit saját magáról versében elárul. Kurta nemes lehetett afféle szántó-vető ember, aki maga szerzi meg két keze munkájával az élelmét; de emellett végvári katonai szolgálatot is teljesített. Tanultságát és a hazai politikai viszonyokkal való ismerősségét mutatják azok a vonatkozások (pl. Hektorra, a bécsi kormány kárhozatos politikájára), amelyeket előadásába beleszó.

1—4. str. arról a nagy veszteségről szól, amely a magyar nemzetet 1664-ben gr. Zrínyi Miklós halálával érte.

6. Célzás a végvári vitézek életére. A török és a magyar határokon levő végvárak katonái folytonos harcban éltek a törökkel, ami a béke idején sem szünetelt, mert a török az olyan apró csetepatékat, mikor nem ágyúval támadtak, nem tartotta békeszegésnek. Azért folyton harc készen kellett állania a végvári katonának, s amennyire alkalma volt fényes hadi tettekkel (*vitézi próba*) kitüntetni magát, épen olyan fáradságos szolgálatot teljesített, amelyet méltán nevez a költő a *vitézség tanuló iskolájának*. V. ö. Balassi: *In laudem confinium* c. költeményével. — *Igaz zsold, megérdemlett zsold.*

8. *Üst*, ezüst. V. ö. Orczynál: Nem keresek üstöt, aranyt s drága követ.

12. *Hajas-szomszéd*, vendéghajás, parókás szomszéd, t. i. az osztrák-német.

Fejtegetés. Zrínyi Miklós váratlan halála őszinte megdöbbenéssel töltötte el a nemzetet s a veszteség fölötti fájdalom legott két gyászénekben nyert költői kifejezést (*Gyászének gr. Zrínyi Miklós haláláról* és *Keserv gr. Zrínyi Miklós halálán*); emléke azonban később is föl-föléled versszerzőinknél egyes célzásokban, mintegy vigasztalóul az elnyomatás szomorú napjai alatt. Petkó Zsigmond költeménye elején szintén Zrínyi halálát gyászolja, mert az árvaságra maradt magyar haza védő Hektorát veszíté el benne, akinek királyokéval felérő dicsősége becsületet szerzett a hazának és küzdő társainak egyaránt (1—4.). Majd a haza állapotára tér át, amelyet nemesak a természet áldott meg minden jóval, hanem fiai is egykor a többi népek példaképei voltak (5—7.). De mindez másként van most. Hírnév, gazdagság mind oda, sőt még a szabadság is veszendőben. Egyrészről a török pusztít, másrészről az ádáz német szomszéd tör vesztünkre (8—13.). Nincs más mód a menekülésre, mint bosszút állani megrontóinkon, fegyverrel oltalmazni szabadságunkat és hazánkat, s ha egyetértünk, Isten segítségével győzedelmeskedhetünk elleneinken (14—18.). Végül azt kívánja a szerző, hogy ebből a dicső harcból szintén kivehesse a maga részét (19—20.). A költemény, amint látjuk, a gyászénekszerű kezdetből nemzeti érdekű politikai elv magaslatára emelkedik, amikor nyílt felhívást intéz kortársaihoz az «elveszett szabadság» megbosszulására. Ilymódon az egyszerű végvári vitéz első szószólója lett annak a lappangó fölkelésnek, amely csak néhány év múlva lobbantotta lánggra a hazafiak szívét. Nem tudjuk, hogy a hősi bátorság vagy az aggodó hazaszeretet nagyobb-e az íróban, a mikor a jogtipró német szomszéd ellen önti ki haragját. S bár meglátszik a költeményen, hogy Petkó nem hivatásszerű énekszerző; de azért nem minden költőiség híján való őszinte érzése nem hagyhat bennünket érintetlenül. Stilusán meglátszik a klasszikus költők hatása s mintha versformáján kívül, mely a Balassi-strófát utánozza, Balassi költeményeinek tartalmi ismeretét és befolyását is sejtetnék stilusának egyes kifejezései.

3. Magyarország romlásáról.

— 1670. ápril 28. —

<p>1. Tűz-víz között
 Megütközött
 Kis Magyarország,
 Végromlásra
 S hervadásra
 Jutott szép virág;
 Jaj, mire jutál,
 Hogy el nem futál!...
 Kívül belül
 Mint egy aszú ág.</p> <p>2. Mert immár
 Érted jár [szély,
 Minden felől nagy ve-
 Elől tűz,
 Hátnál űz [szél;
 S kerget az víz, mint az
 Mert nem méz,
 Az mit neked
 Hátad megett
 Barátod beszél.</p> <p>3. Mint ledült fa,
 Kin valaha
 Nagy bátorsággal
 Az madarak
 Fészket raktak
 Oly vigassággal, —
 És már dűléshez
 Készül eséshez,
 Gyökerei
 Felfordulni
 Készek azonnal...</p> | <p>4. Leszegik,
 Tördelik
 Szállásadó gallyait,
 Elhányják,
 Nem szánják
 Tűzre vetni ágait;
 Vagdalják
 S azt mondják:
 Nem kár vágni,
 Felbárdolni
 Minden tagjait!</p> <p>5. Ily keserves,
 Veszedeles
 Most az te ügyed;
 Ez világban
 Oly habokban
 Forgasz, elhigyled,
 Melyekben halál
 Kétfelé kaszál:
 Mert nem tudod, —
 Kit uralnod,
 Vagy kit kell félned?</p> <p>6. Ki szánja,
 Ki bánja,
 Ki neveti bajodat;
 Ki rontja,
 Ki tartja
 Privilegiumodat.
 Nem látod
 S nem tudod,
 Hogy kell hinni</p> |
|--|---|

- S kire bizni
Szabadságodat?!
7. Mézet vártál
S ám találtál
Keserű mérget,
Édes ízben
Mint rút vízben
Elnyelsz sok férget:
Mert ártásodra
És bántásodra
Az álnok szív
Mint felvont ív
Mindent felkerget.
8. Noha most
Szép színt oszt [pája:
Festett szóknak pom-
De megront,
Bút rád ont
Még ő terhes igája!
Mert úgy jár,
— Elhidd bár —
Hogy végtére
Keserűre
Válik nótája.
9. Nyavalyádnak,
Melyben hajtnak
Most mindenfelől,
Mi az oka? . . .
Jaj, praktika! —
Ámbár vedd elől;
Mert veszélyedre
S nagy inségedre
Te véredben,
Kebeledben
Kigyót neveltél!
10. Tápláltad
S hízlaltad
Árulódat, károdra.
Vétettél:
Mert vertél
Vasat saját lábodra!
Óvd magad,
Mert meglátd,
Hogy fiaid, —
Árulóid
Visznek rabságra.
11. Óh idegen,
Immár régen
Meghült álnok szív!
Ki hazádhoz,
Jó anyádhoz
Nem lehattél hív!
Mérget forraltál,
Kit fel is adtál;
Csak elnyelhessed
S megemészthessed, —
Míg megfojt az ív.
12. Romlását,
Vég-kárát [zádnak,
Hogy nem szántad ha-
Hogy ily jajt,
Szörnyű bajt
Szerzél édes dajkádnak!
S ha Isten
Van mennyben:
Mindezekért
Keserves bért
Ád még magádnak!
13. Te pediglen
Vénségedben
Megromlott haza!

Keserves kint
Nyelsz, óránkint
Nyögvén óhajtva...
S talám azt véled,
Hogy immár téged
Nem fiaid:
Árulóid
Ejtnek halálba!...

Bízd Istenre dolgodat!
Elhidd, bár
Órát vár, —
Megsegíti bajodat,
S végtére
— Későre! —
Mind elveszti,
Megemészti
Árulóidat!

14. De ne félj,
Hitben élj;

Ámen.

Jegyzetek.

8. *Noha most szép színt oszt festett szóknak pompája*, kedvesnek tetszik a kétszínű, hizelgő beszéd.

9. *Praktika*, esel, ármány; v. ö. álnok praktika, pl. Faludi-nál: Egybe hányja, veti álpraktikáit, hogy újabb vesztesen harcha szállott szomszédjával.

11. *Kit fel is adtál*, fel is tálaltál. — *Megfojt az ív*, megfojt a geny, nyavalya, betegség. Az *ív* tájejtése az *év* szónak, mely megromlott vért, a test genyedt nedveit jelenti. V. ö. éves, megevesedik.

13. *Óhajtva*, a sóhajtva szó régies alakja; pl. Károlyi biblíájában: Mikoron uralkodik a gonosz, óhajt az nép.

Fejtegetés. Ezt a költői szempontból szép és sikerült korfestő költeményt, mely teljes címmel *Magyarország utolsó romlás-hoz közelgő állapotját kesergő ének* nevet visel, a valódi hazaszeretet érzelme szülte. A kort jellemző elegikus hangulat bizonyos ódai lendületbe csap át a mű egyes helyein. Nem a múlt emlékei foglalkoztatják a költőt, hanem szívreható őszinteséggel tárja fel a szomorú jelent. A török és német részről egyaránt veszély fenyegeti a hazát, mely náluk keresett egykor oltalmat bajában s most ellenük nem képes magát megvédelmezni, mert nem tudja, kiben bizzon, vagy melyiktől féljen. A költő méltó haragja teljes erejében akkor tör ki, amikor az idegennel cimboráló hazafiakról beszél, kiket szép ígéretekkal behálózott az ellenség, hogy ők is siettessék hazájuk «mulását és végkárát». De azért hite még sem hagyja el végképen aziránt, hogy az Isten büntetése utól fogja érni az árulókat. Az elmaradhatatlan bosszú eszméje hatja át a költő lelkét, s ezzel szítja a titkos

forrongásnak nemsokára kitörni készülő tüzét; azért mondja a költeményről Thaly Kálmán, hogy «a kuruc világnak mintegy nyitányát képezi». De nemcsak a tartalom emelkedett eszméi által válik ki e mű, hanem kompozíciójának bevégeztségére, nyelvének költőiségére s verselésének dallamosságára nézve egyaránt sikerültnek mondható. A szegény megtépett haza allegorikus képe áll előttünk, amelyet még azonfelül a természetből vett költői képek egész sora (a virágról, ledőlt fáról, gályáról) díszít, nem említve egyéb találó trópusait és figuráit. Versmértéke rövid és gazdag rímekben összecsengő soraival igen alkalmas az éneklésre.

4. «Kuruc dal Székelyországba.»

— 1670. —

1. Székelyföld	2. Kicsiny vagy :
Mindig zöld.	Mégis nagy
Hazám ott, —	Hűvség ott ;
Szivem ott.	Hideg vagy :
Jaj be szép	Mégse fagy
Székely nép !	Szived ott !
Székely vér	
Magyar ér.	

Történeti háttér. A Wesselényi-féle összeesküvés tagjai utolsó menekülésül a fegyveres felkelésre határozták el magukat; hosszas készülődés után a Tisza mentén 1670-ben I. Rákóczi Ferenc vezetése alatt ki is tört a felkelés s az elégületleneknek sikerült Tokajt és Ónodot elfoglalniok, azonban midőn Zrínyi és Frangepán alkudozások céljából Bécsbe utaztak, a vezéreik iránt bizalmatlan nemesség a tályai gyűlésen elhatározta az általános lefegyverzést, anélkül hogy a bécsi kormány előrelátható megtorlása ellen valamiképen biztosították volna magukat. A dolog szomorú következményei: a börtön és kivégzések, amint tudjuk, nem is maradtak el. A készülődő fölkelés lelkes visszhangja gyanánt tekinthető a fentebbi dalocska.

Jegyzetek. A dal szerzője Szeőke Ambrus székely poeta és kövitéz, akitől ezen költeményen kívül még a *Kemény indulót* («Énekeljük székely táborunkban, Héjasfalván, anno 1662.») ismerjük.

1. Székelyföld mindig zöld, vonatkozás az erdélyi havasok örökzöld fenyveseire. — Székely vér, magyar ér, a székely és magyar testvériséget jelenti.

2. Hideg vagy: mégse fagy szived ott. Szép ellentét Erdély hideg éghajlata és lakosainak hevülő lelkesedése, szabadságszeretete közt.

Fejtegetés. E költemény derűs hangulatával szinte kiválik a korszak panaszos és elégtelenséget hirdető énekei közül; az egész a székely hűségnek és hazaszeretetnek pár jellemző szóban megnyilatkozó dalszerű kifejezése. Természeti képpel kezdi, mint népdalaink legtöbbje, s ezzel is hirdeti a székely nép ragaszkodását szülőföldjéhez, akit csekély száma dacára nagygyá tesz hűsége fejedelméhez és rajongása a szabadságért. Ez utóbbi magyarázza meg azt a rokonszenvet is, mellyel Erdély mindvégig kísérte a magyarság küzdelmét szabadságáért. A költemény szépségét a sikerült ellentétek, pár szóval sokat kifejező drámaisága és csattanós befejezése teszik. Versformája törtsorú hatos középhímekkel. Pattogó ritmusa miatt szívesen énekelték.

5. Kuruc tábori dal.

— 1672. —

1. Te vagy a legény Tyúkody pajtás!
Nem olyan mint más, — mint Kucug Balázs.
Teremjen hát országunkban jó bor, áldomás . . .
Nem egy fillér, — de két tallér kell ide, pajtás!
2. Szegénylegénynek olcsó az vére:
Két-három fillér egy napra bére;
Azt sem tudja elkölteni, mégis végtére
Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére!
3. Rajtunk német dúl, rajtunk török jár,
Tűz-vassal pusztúl ország és határ;
Ez az istentelen német annyi kárt tött már:
Hozzá képest hogy mit sem tött török, sem tatár!

4. Az nagy uraknak mézes szókot hány,
S hozzá hódúlnak mint bódúlt zsákmány . . .
Hej nagy urak! nem keresztyén az, aki pogány:
Rosszabb penig még ennél is labanc, valahány.
5. Mindent ígér, de csak szorúltában, —
Semmit bé nem vált, ha szabadjában;
Az németnek, — ebhitűnek fogadásában
Ne bizz többet mint az ebnek ugatásában!
6. Pusztítani jött, nem segítségre, —
Hogy elfoglalja országunk végre;
Álnoksággal nemzetünknek esküdt vesztére:
De az Isten ráfordítja még ő fejére!
7. Csak azt nézd pajtás, hogy labanc hol van?
Csak azt vágd pajtás, nagy busúltodban.
Mert e pogány kiől mindent édes hazánkban, —
Vágd tehát még az magyart is társaságában!
8. Tölts kupámba bort, az lölkemnek bort;
Német vesztére üljük meg a tort.
Ma egymással, — bajnoktárssal együtt iszunk bort:
Virradatra úgy üssük meg az német tábort!
9. Töltsd az kupákat, — töltsd az pulhákat,
Készen tartsad jó, súlyos szablyádot,
Úgy igyál bort, hogy ha hallod az trombitákat, —
Vért ihassál, s német testből rakj garmadákat!
10. Bort kupámba, bort! embert a gátra! . . .
Tyúkody pajtás, induljunk rája!
Verjük által az labancot a másvilágra, —
Úgy ad Isten békességet édes hazánkra.

Jegyzetek. A *kuruc* elnevezés a latin *cruciat* (keresztes) szóból származik népies elferdítés útján. Az 1514-iki Dózsa-féle parasztlázadás idején a fellázadt parasztság a keresztes vitézek módjára (amennyiben őket is fölfegyverezte Bakócz Tamás érsek

a török elleni keresztes háborúra) keresztet varrtak ruhájukra és úgy mentek földesuraik ellen. Ők nevezték magukat először kurucoknak, később, különösen Thököly és II. Rákóczi Ferenc idején, a nemzeti párti fölkelőket nevezték így, ellentétben a labancsal, amely névvel a németet és a pártján lévő magyart gúnyolták. — A *labanc* a német Landsknecht (gyalogkatoná, közlegény) szónak rövidített és gúnynevéből a *Lantz*ból származik. Istvánffy *A magyarok történetében*, Miksa császár Landsknechtjeit eleinte *lancoknak*, majd *laancoknak* nevezi. Később a török háborúk alatt következetesen *laancoknak* írja a német zsoldosokat. Ebből a magyar kiejtés aztán könnyen csinált labancot, vagy lafancot.

1. *Tyúkodi pajtás, Kuczug Balázs* közelebbről semmi biztos adatunk nincsen róluk, de aminő népszerű kuruc vitéz volt az első, épen oly ellenszenves lehetett az utóbbi.

2. A *szegénylegény* eredetileg nem futó betyárt jelentett mint később, hanem hadakozó szabad legények, hajdúk voltak, kik a török hódoltsági területekről kibujdostak és egyéb kenyérkereset hiányában zsoldért beállottak katonának. Kezdetben a török ellen harcoltak, később pedig a kuruc táborokban a németek ellen hadakoztak. Mikor azonban Thököly ügye lehanyatlott, kénytelenek voltak rablásból és fosztogatásból élni; így lett belőlük a későbbi kor bujdosó szegény legénye: betyár, haramia.

Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére. A pogány alatt a törökön kívül a németet érti, mert ez még a töröknél is *pogányabbul*, kegyetlenebbül pusztítja a hazát (3. str.).

4. A bécsi udvar pártjára állott főurainkra czéloz, kik szép szóért, vagy jutalom reményében elárulták a hazát, labanccá lettek.

5. *Mindent ígér — semmit bé nem vált.* Jellemző a bécsi kormány politikájára, mely szorult helyzetében, mint Bocskay-, Bethlen Gábor- és I. Rákóczi György-korabeli tapasztalatok igazolták, a békeszerződésekben mindent megígért; de ha a körülmények kényszere megszűnt, folytatta jogfosztásait és kegyetlenkedéseit a régi szokott módján.

8. *Úgy üssük meg, támadjuk meg; v. ö. rajta üt.*

9. *Pulha* vagy *polha* Thaly Kálmán szerint a hajdúk által használt tölcseres csövű, hosszú kerekcső puska volt.

Fejtegetés. Az eddig ismertetett politikai költemények célzásai e kuruc tábori dalban világosan kifejezésre jutnak, t. i. hogy a német nyiltan vesztünkre tör, s nem segítségünkre, hanem

pusztításunkra jött. Ezért van az, hogy minél jobban tapasztalják a bujdosók a bécsi kormány politikájának kárhozatos voltát a nemzetre, annál inkább türelmesebbek lesznek a török iránt, s annál jobban erősödik bennük az elkeseredett német-gyűlölet, amelyet kiterjesztenek azokra az árulókra is, kiket a kormány kegye megtántorított. Szóval a labancot még a külső ellenség-nél is veszedelmesebbnek tartja a hazára nézve. A költemény a bordal szeszélyes jókedvének sajátos eszmetársításával indul meg és a táborozó vitézek egyéni panaszairól csakhamar áttér a haza dolgára, ami a költő haragját a bor hatása alatt a harci kedvig fokozza; s legott buzdítja társait a másnapi harcra, mert addig nem lesz béke a hazában, míg minden labancot a másvilágra nem küldenek. A harcvágy és az elkeseredés mámora hatja át az egész költeményt. Harcias ütemre alkalmazott dallamánál fogva a kuruc táborok legkedvesebb nótái közé tartozott. Stílusát a népdalok merész eszmetársítása és a drámaiság jellemzik szenvedélyes felkiáltásokkal megszaggatva. A költemény vers-mértéke magyaros; a két első sor 5—5 szótagú, a harmadik és negyedik 4—4—5. A négyes rímcsoportot itt-ott középrímek teszik élénkké.

6. Árván maradt magyar Sion . . .

— 1674. —

1. Árván maradt magyar Sion leánya,
Számkivetett fiaknak édes anyja,
Hogy oltalmát késni látja,
Istenéhez buzgó szavát így nyújtja:
2. Im egyedül Istenem rád maradtam,
Az hegyektől, halmoktól megcsalattam;
Minden ember hazug, látom;
Tekénts reám, mert csak te vagy oltalmam!
3. Ellankadott várakozásban lölköm,
Alig tudom, honnan jön segedelmem;
Naponként újul sérelmem,
Majd elfogyok, ha meg nem látsz Istenem.

4. Sok szép idők sokszor elmúltak immár,
Az melyekben szabadulást népem vár;
Elmúlt az aratás, az nyár:
Az mint látom, mégis késik az határ.
5. Jaj szivemnek bánatja oly szapora
Mint az földnek apróra morzsolt pora;
Istenemnek csípős bora
Bűneimért juttatott siralomra.
6. Szemeimet siralommal áztatom,
Nyoszolyámat könnyeimmal úsztatom,
Nincsen sohul vigasztalóm,
Barátim is elhagytanak, jól látom.
7. Fiaimmal sok tömlöcök megtöltek,
Az kik közül némelyeket megöltek;
Kedves napjaim elköltek,
Én szemeim sűrű könnyben merültek.
8. Tekénts azért a tömlöcben Józsefre,
Holt fiain sivalkozó Rákhelre,
Az veremben Dánielre,
Szent nevedért búslakodó Illésre.
9. Ne bocsássad az fenevad fogára,
Gillicédnek lölkét ne add prédára,
Tekénts reám ily sokára,
Siess hozzám idvösségemnek ára.
10. Elégöld meg az siralmas napokat,
Csöndesíts le az tengeri habokat;
Szabadíts ki az foglyokat,
Kik nevedért viselik az vasakat!
11. Én elhittem, pusztában bujdosását
Följegyzette Istenem óhajtását,
Szenteinek sok siralmát
Tömlőjébe szedte könnyhullatását.

12. Majd bételik az Édomnak pohára,
Én elhiszem : nem késik már sokára ;
Öröme fordul bánatra, —
Kacagása akkor jut siralomra.
13. Ártatlanúl kifolyt Ábelnek vére,
Nagy zöngéssel mert az Úrhoz fölére,
Sűrű panaszt tőn az égre, —
Bosszúállást ekképen kíván végre :
14. Óh Úr-Isten ! az ki szent és igaz vagy,
Büntetésre tehetséged igen nagy :
Ellenségim sokak, ne hagyj ;
Szenteidnek vérekért inniok vért adj !
15. Siralommal béborúlt magyar Sion,
Ime halljad mely keservesen sirjon ;
Gyászos ruhát visel, ihon,
Hogy tégedet az siralomra híjjon.
16. — Sírok én is, ki ez verseket írák ;
Sok gondok közt magamat erre bírám,
Szomorúan pöndül lírák
Mindaddig, míg rám nem néz igaz Bírám.

Jegyzetek. 1. *Sion* Jeruzsálemnek az a magaslata, amelyen a templom állott; később Sion jelképezte az egyházat, így az *árván maradt magyar Sion leánya* a költeményben az elhagyott és üldözött protestáns magyar egyházat jelenti, amely könyörög számkivetett fiaiért.

4. *Mégis késik a határ*, az idegenben vagy gályán raboskodó hívek mohón várják azt a pillanatot, amikor ismét láthatják hazájuk vagy szülőföldjük határait.

5. *Istenemnek csipős bora bűneimért juttatott siralomra*, az isteni végzés, a sors csapása sújt bűneimért. E bibliai képre vonatkozólag Jeremiás prófétánál (XXV. 15.) találunk felvilágosítást, ahol többek között az alábbi szavak fordulnak elő: «Vedd e harag borának (csipős bor) kelyhét az én kezemből és köszöntsd azt mindazon nemzetekre, amelyekhez én küldelek téged»; tehát

a szegény üldözött magyar protestánsságnak is jutott ebből a csípős borból.

6. *Sohul*, mai kiejtés szerint sehol.

8. *Szent nevedért búslakodó Illés*. E kifejezés háttere az, hogy Ácháb király idejében olyan nagy volt a bálványimádás, hogy Illés próféta ezt nem nézhetvén, elhagyta hazáját és idegen földön buslakodott annak sorsa fölött. Célzás a hazájukból ki-üldözött és rabságban sinlődő protestánsokra, kiknek sorsa emlékezteti a költőt a prófétára.

11. *Szenteinek sok siralmát tömlőjébe szedte könnyhullatását*. A zsidó legendákból vett kép. A költő valószínűleg ismerte azon könyörgések (selichot) gyűjteményét, amelyeknek egyike az Isten tizenhárom tulajdonságának költői feldolgozása közben elmondja az isteni irgalmasságról szólva, hogy az Úr tömlőbe gyűjteti az emberek könnyeit, hogy ezek alkalomadtán könnyőrletre indítsák őt a gyarló emberiség iránt. — *Följegyzette, szedte*, a melléknévi igenév mult idejének személyragozott alakjai.

12—15. versszakokban kifejezett gondolat Izsaiás próféta XXXIV. fejezetére vezethető vissza, amelyben írva vagyon: «Egy valamely birodalom, mely az Isten házának ellensége, *Edomnak* nevezetik, melynek nagy veszedelme és végső elpusztulása megjövendöltetik». Majd bétellik az *Édomnak* pohára, képes kifejezés: az ellenfél gonoszságának és bosszújának majd elkövetkezik a vége, amikor az ő öröme is bánatra fordul. *Édom pohára*, Jeremiás szavaiból következtetve (XXV. 21.) a sors, a végzet poharát jelenti, mert a próféta az Úr rendeletéből Idu-meára (Édom), a zsidóság egyik veszedelmes ellenségére is ráköszönté a balsors poharát, innét az *Édom pohara* elnevezés.

Fejtegetés. Ezen panaszos és könyörgő hangú éneket a benne kifejezésre jutó emelkedett vallásos érzelem magasan föléje helyezi társainak. Az üldözött protestáns egyház nevében szólal meg a költő és az allegoria leple alatt tárja fel szerencsétlen hitsorsosainak szálnalmas állapotát, amelyből az emberekben bizalnat vesztített protestánsság csak Isten irgalmával remél szabadulást. A költeményt az az erős meggyőződés zárja be, hogy az ártatlanok szenvedéseikért nem maradhat el a zsarnok hatalom méltó büntetése. A bibliai képek gazdagsága mutatja, hogy szerzője teológiai műveltségű férfi lehetett, ki költői érzékkel rendelkezett az ószövetségi történetek vonatkozásaival bepillantást

nyújtani saját kora küzdelmeibe. A vallásos érzés mögött azonban nem az Isten akaratában való megnyugvás, hanem a vigasztalan fájdalom tetszik át, melyet csak a bosszú enyhíthet. Költőnk Istene nem az, aki megbocsát ellenségeinek, hanem a bosszúálló és büntető Jehovah. A költeményt a biblia fenséges zsoltáraitól csak az egyes politikai vonatkozások különböztetik meg, annyira hasonlít azokhoz hévre és költői erőre nézve. Ritmusa magyaros; az első, második és negyedik sor 11 szótagos (4—4—3.), a harmadik pedig 8-as (4—4.), a négy sorból álló versszak csoporttrímbe végeződik.

II. A Thököly-korszak költészete.

Míg az előbbi korszak költészete csak szította azt a tüzet, amely a fölkelés lángjába borította az országot; addig Thököly föllépésével megterem e válságos idők forradalmi költészete. A Thököly-féle küzdelmek emlékét több költői mű, jórészt névtelen szerzőktől, tartotta fenn. A költemények nagyobb száma mutatja, hogy a nemzet figyelmét mennyire foglalkoztatta e mozgalom.

A korszaknak megvan a maga epikája és lírája; de tulajdonképen egy dráma nyitja meg, az időrendet tekintve, Thökölyre tett vonatkozásaival az idevágó irodalmi munkák sorát. A drámai formában és prózában írott munka címe: *Actio curiosa*, nyolc beszédből és egy verses befejezésből áll. A benne előforduló célzások után ítélve, Thököly föllépésének idejében, 1678-ban keletkezhetett. Egy dunántúli főnemes udvarában játszódik le a történet minden drámaiság nélkül. Cselekvényről vagy kialakult drámai meséről szó sem lehet; minden, ami történik a darabban, a mulattató párbeszédnek kedvéért van. A személyek derűre-borúra váltják föl egymást, csak azért, hogy Gaude uramnak, egy protestáns nemesnek, legyen alkalmunka kifogyhatatlan és sokszor talpraesett, de legtöbb-

ször trágár élceivel mulattatni bennünket. A dráma fő-érdemét nyelvének tősgyökeres ereje és a közhangulat találó rajza képezi, amelyből a németgyűlölet és a kurucok sorsa iránt való őszinte részvét nyilatkozik meg. Thököly személye iránt való érdeklődésről tesz tanuságot az a körülmény is, hogy két nagyobb epikai alkotás foglalkozik vele. Az egyik *Thököly hadi tanácsát* írja le, a mikor Sebestyén Endre erdélyi püspök, mint Lipót király közbenjárója, 1680-ban békealkudozások céljából Thökölyhöz érkezik, aki hadi tanácsa tagjaival megbeszélés tárgyává teszi a hozott izenetet. A tanácskozás a fegyverszünet felbontását eredményezte. A költemény izzó németgyűlölettől van áthatva s krónikás modora mellett is elég mozgalmas képét nyújtja a tanácskozás lefolyásának. Thököly vitézeivel megismerteti a bécsi kormány békeajánlatait; de legott hozzáteszi:

Engem ajánlással német nem szelidít,
Lépes beszédivel horogra nem kerít;
Szenvedtem, szenvedek tovább is közjóért,
Véletek vitézek harcolok hazámért!

Mire az egész tábor követelőzve kiáltja:

. . . . Fegyverrel köll bosszút állani,
Magyarnak fegyverrel köll veszni vagy nyerni;
Hittel csalattattunk: nem köll azért hinni!
Fegyver fog közöttünk igazságot tenni!

De azért rendén hozzászólnak a kérdéshez a hadi tanács főbbjei: Szepesi Pál, Kende Gábor, Keczhér Menyhért, Harsányi György, Petneházi Dávid, Szűcs János, Farkas Fabián, Ispán Ferenc és Veselényi Pál, s mindannyian a közhangulat értelmében harcra izgatnak.

A másik kéziratban és névtelenül reánk maradt nagyobb terjedelmű munka, amelyet általánosan kuruc éposznak

neveznek, *Thököly és Zrinyi Ilona házasságát* tárgyazza. Szerzőjének Gyöngyösi Istvánt, a *Murányi Vénus* nagyhírű íróját tartják. A mű Thökölynek 1682. évi téli hadjáratával veszi kezdetét és elbeszéli a kuruc vezér győzelmeit, egész az 1683-iki kassai gyűlésig, ahol a törökkel való szövetség megkötését elhatározták. A költő áradó modorban, elmélkedésekkel és mithológiai kitéréssekkel közbeszöve szépen folyó nyelven és verseléssel beszéli el, hogy Vénus közbenjárására mint jött létre hőse és Zrinyi Ilona között a házasság, amely nemcsak Thökölynek, hanem a fölkelés ügyének is nagy hasznára vált. A megszemélyesített *haza* hálaszózata zárja be a költeményt, mert kettőjüktől várja sorsa jobbrafordulását. A krónikás menetű regényes elbeszélést sokszor homályossá teszi a szertelen allegorizálás, úgy, hogy még a főszereplőket sem említi nevükön; a fejedelmeket pl. planétáknak, Lipót királyt Jupiternek, a törököt holdnak, a franciát kakasnak vagy liliomnak stb. nevezi.

Alig hogy lehanyatlik Thököly dicsősége, csakhamar megjelenik egy *Labanc gúnyvers Thököly ellen* 1683-ban Bécs ostromának megghiúsulása után, mely pártszenvedélytől elvakulva gúnyolja a «kuruc királyt» és pártját azokért a vérontásokért, amelyeket a török szövetségében végrehajtott. Azzal a jóslattal fejezi be szemrehányó szavait, hogy «hidd el Thököly... török öli meg az fejedet».

Van még egy Thököly családját érdeklő költemény e korból, amely Zrinyi Ilona nevenapjára készült 1686. május 22-én Munkács ostroma alatt; tulajdonképen névnapi köszöntővers a kilenc éves Rákóczi Ferenc és a tizenhárom éves Rákóczi Julia számára, amely Zrinyi Ilona sajátkezű leírásában maradt fenn az anyai szeretet néhány megható megjegyzése kíséretében.

Thököly bukása súlyos csapást mért a fölkelőkre, egy részök követte őt az idegenbe, mint azt *Most jöttem Erdélyből* kezdetű dal szerzője mondja, aki Törökországba bujdosik utána. Másik részök pedig egykori urok és a nemzeti szabadság emlékével a hazában bujdosik és szegénylegénnyé lesz, a szebb jövő reményével kecsegtetve magát nyomorúságában. A szegénylegény-dalok közül, melyek a kuruc költészet legszebb alkotásai, vannak olyanok, a melyekben a bujdosó katona egészen beletörődik helyzetébe és nyomorúságát humorral fűszerezi. Ilyen a *Szegénylegény dala*, amelyet több változatban majd *Buga Jakab éneke*, majd *Kapitány Istvánról* cím alatt énekeltek. Vannak a bujdosók között optimisták is; így az *Egy bujdosó szegénylegény* kezdetű költemény szerzője a bujdosás keservei közben azzal vigasztalja magát, hogy «talán az idő megfordul s a katona-csillag felderül» újólág. Azonban nem mindegyik tudja magát megvigasztalni. Az egyik keserűségében idegen földre bujdosik, mint Janóczy András (*Ideje bujdosásomnak . . .*), a másik, aki minden pénzéből kifogyott, az ország különböző vidékein kénytelen hányódni s a maga tehetetlenségében Isten oltalmába ajánlja magát.

A bujdosók száналmas sorsa mellett a haza kétségbeejtő állapota is dalra fakaszt egy-egy érzelmesebb hazafiszívet. Az *Óh szegény magyarság* c. költemény 1697-ben, a fölkelés elnyomása után, borzasztó képet rajzol a német zsoldos hadak garázdálkodásairól, kik még azokat sem kimélik, akik hivei maradtak az uralkodónak. A szoldateszka embertelenségének emlékét *Tokajveszedelme* (1697.) tartotta fenn. Sőt Tokaji Ferencnek és Szalontai Györgynek felkelési kísérlete újabb ürügyül szolgált a bécsi kormány jogtipró politikájára, amint azt *Zokogó sírassal sírhatsz magyar nemzet* kezdetű panaszos króniká-

ból megtudjuk, amelyben «édes hazánk romlását sirató» névtelen poeta heves kifakadások között mondja el, hogy alig menekült meg az ország a félhold járma alól, a «napnyugoti sas kapta körmei közé». Azután feltárja a nemzet siralmas állapotát 1700-ban; főként a dunántúli protestánsok üldözését és templomaik lefoglalását veti az ellenfél szemére. Részvétet kíván az üldözöttek számára nemcsak honfitársaitól, hanem a többi keresztény államoktól is. Majd a katolikusok és papjaik ellen fordul, kik a szeretet vallásának jegyében kegyetlenkednek. Végül Istenhez fordul a szerző, hogy erősítse meg őt hitében és segítse hitsorsosait küzdelmükben. Ezen énekből újólág felhangzani halljuk az üldözések korának kétségbeesett panaszait, mintegy előkészítőjéül egy újabb, a Rákóczi-féle fölkelésnek.

Most pedig lássunk pár példát ezen kor költészetéből is.

1. Most jöttem Erdélyből . . .

(1685—95.)

1. Most jöttem Erdélyből, Erdélyországból —
Lovastól, nyergestől, egy nyargalt szolgástól.
2. Szolgámnak a neve Hányd-el-vesd-el Gyurka,
Magamnak a neve : bujdosó katona.
3. Nem vétettem semmit, az ég bizonyságom :
Még sincs maradásom, — köztetek lakásom . . .
4. Szegény árva fejem nincs hová hajtanom, —
Szegény árva fejem nincs hová hajtanom.
5. Elment az én uram idegen országra :
Levelet íratott, hogy menjek utána . . .

6. Elment az én uram a török táborra, —
Meggyászolom ötet fekete bársonyba.
7. Délig feketébe, — délután veresbe,
Hajnalkor pediglen öltözöm fegyverbe . . .
8. Ülök paripára, — jó lovam hátára :
Úgy megyek utánna — nagy Törökországba.

Jegyzetek. A költemény Thököly hanyatlása korában, minden-
esetre Váradon történt elfogatása (1685.) után, még pedig való-
színűleg 1687-ben készült, amikor a török ismét elfogta és
Konstantinápolyba vitte őt. A költemény ideje semmiesetre sem
tehető 1697 utánra, amikor Thököly, a szultánnal együtt, vég-
leg Törökországba menekült, mert ezután már semmi reményt
sem fűzhettek a felkelők hozzá, amit pedig a jelen költemény
még kifejez.

1. *Nyargalt szolgástól*, vele együtt menekült fegyveres lovas-
szolgával.

2. *Hányd-el-vesd-el Gyurka*, a gondozatlan, zilált külsejű
embert nevezi így a magyar nép. A gúnynevek adásában meg-
nyilatkozó magyar néphumornak ehhez hasonló szólása pl. Senki
Pál, Hebehurgya Jóska.

Fejtegetés. Valódi drámai mozgalmassággal megrajzolt képe
a Thökölyhez való ragaszkodásnak. Még mindig tőle várják a
felkelők a haza sorsának jobbra fordulását. Valamelyik üldö-
zött vitéze menekül Erdélyből, mert nincsen maradása hazájá-
ban; ezért ő is elbujdosik ura után Törökországba. De bánatát,
amelyet a fekete szín jelképez, csakhamar felváltja a remény,
hogy még fegyverrel vissza lehet szerezni mindent; sőt a lehet-
séges diadal öröme céloz, amidőn azt emlegeti, hogy gyász-
ruháját veressel váltja föl. E bujdosó-katonadal népies eredetét
több, népköltészetünkkel közös sajátsága mutatja. A szokatlan
eszmetársítás és drámai menet mellett előfordul benne a gondo-
latritmusnak néhány sikerült példája; így a párhuzamos ismét-
lésre az 5. és 6. vsz. első sorai, a haladványos módra pedig a
6. és 7. strófa. Ezenkívül stílusát jellemzik még a szimbolu-
mok alkalmazása. Műfaja tiszta népdal, amely művészien teszi
líraivá a háttérül szolgáló eseményekre tett vonatkozásokat.
Versformája tizenkettes sor páros rímmel.

2. Szegénylegény dala.

— A XVII-ik század végéről. —

1. Mit búsulsz kenyeres, midőn semmid nincsen?
Jó az Isten, jót ad, — légy jó reménységben!
Fölnyilik az idő, majd az gyöngé füre,
Hova két szemünk lát, elbújdosunk ketten.
2. Óh édes pajtásom, hogyné búsulkodnék:
Midőn az sok gondok rajtam uralkodnak;
Sok gondolkodások szüntelen fárasztanak, —
Minden órán engem elmémbe bágyasztanak.
3. Rongyos az dolmányom, ki van az oldalom,
Az sok folttól ugyan nehéz az nadrágom,
Hátam lapockáját veri az kalpagom,
Zsirtól ködmenyem is igen megavult már.
4. Az köpönyegem is igen jó-viselt már,
Az sok eső miatt vagyon benne sok kár,
Mind elrothasztotta az csizmámat nagy sár, —
És nyereségemmel kerest pénz szűkön jár.
5. Nincsen abrak, széna: rút hitvány az lovam,
Rongyos az istállóm, igen pusztá házam,
Mind eltöredezett szegen az nyeregfám,
Mind lekopott róla az sok szép nyert szerszám.
6. Kenyerem, pecsenyém igen szűkön vagyon,
Morzsalék sem hever mast az tarsolyomban;
Pénzem pedig nincsen mast az oldalamon,
Kiürült a gyűszöm, elkölt kóborlásom.
7. Az lovamról igen lekopott az patkó,
Az ki még rajta van, az is nem igen jó;
Ha nem patkoltatok: elhal tülem az ló, —
Csak gyalog maradok, mint egy rút kóborló.

8. Az farkasbőrömnek lekopott az szőre,
Pókháló palackom az szegen bélepte;
Nyargalódzik rajtam az férgek serege, —
Mert szurtos az üngöm, nincs ki fejeřitse.
9. Eb a hite, anyja! . . . mint élhetek: élek;
Kivetem hasamat az szép verőfénynek,
Csak úgy dohányozok az midőn éhezek, —
Igy én is másokkal szépen eltengődök.

Jegyzetek. 1. Kenyeres, pajtás.

4. *Nyereségemmel kerest pénz, zsákmányon szerzett, keresett pénz.*

5. *Nyert szerszám, prédán nyert szerszám.*

6. *Gyűsző, tűsző, Kóborlásom, szerzeményem, ragadmányom.*

Fejtegetés. Ez a népszerű bujdoso ének Thököly hanyatlása idejében 1686—96 között keletkezhetett, amikor a katonai zsoldból és zsákmánylásból élő szegénylegények keresete egyidőre megszűnt. Az ő szomorú sorsukat mutatja be a költemény. Vigasztalni akarja egyik szegénylegény búsuló pajtását; mire az nekikeseredve elpanaszolja szálnalmas helyzetét, hogy ruhája rongyos, pénze és élesége fogyatékán, sőt maholnap lova is kidől mellőle, pedig ló nélkül a vitéz csak «rút kóborló». Mily kirívó ellentét azzal a vig étellel, amelyet a költemény egyes szavai a jobb időkből sejtetnek, amikor a ruházatára és lovára oly sokat tartó kuruc katona még szegénylegénnyé nem zülött. De büszkesége még nyomorában sem hagyja el; humoros rezignációval törődik bele a koplalásba, mint annyi más társa, csak szabadságától ne kelljen megválnia. Versformája tizenkettes sor csoportrímeekkel.

3. Bujdosó ének.

— A XVII-ik századból. —

1. Bujdosik, bujdosik szegény árva legény,
Országgrul országra, városrul városra,
Hogy az ő életit fordíthatná jobbra,
Fáradsága után lenne nyugodalma.

2. Elindula szegény, az utat nem tudja, —
 Eszében jut neki seregeknek Ura,
 Gyakorta orcáin könnyje lecsordula, —
 Így szól ő magában keservesen sirva :

3. Istenem, Istenem, én édes Istenem !
 Már egyedül benned vagyon reménységem,
 Felségedet kérem : el ne hagyjon engem, —
 Mert csak tetőled függ én egész életem.

4. Én édes barátim titeket elhagylak,
 Az nagy Úr-Istennek kezében ajánllak ;
 Hogyha mikor látlak : örömmel lássalak, —
 Hogy a mi szíveink együtt vigadjanak !

5. Óh én édes anyám, ki világra hoztál,
 Sok búval, bánattal engem feltartottál ;
 Mindeddig pelikán-módra hozzám voltál,
 Bánatimban engem sokszor vigasztaltál.

6. Tudom édes anyám, hogyha most láthatnál :
 Mostan egy fiadot tudom megsiratnál ;
 Jaj keserves szóval engemet jajgatnál,
 Sok könnyeket értem szemedből hullatnál.

7. Boldogtalan sorsa siralmas szívemnek
 Árad naprul-napra gyötrelme lelkemnek,
 Nem virrad fel már vig napja én kedvemnek, —
 Árad nagy bánatja én árva fejemnek.

8. Istennek ajánllak kedves édes hazám,
 Kitül keservesen én megváltam mostan ;
 Kevés ideig volt benned én lakásom :
 Légyen rövid időn benned mulatásom !

9. Ne sirass engemet anyám, édes anyám,
 Ki voltál énnekem kedves édes dajkám ;
 Tudom ez világra fájdalommal hoztál, —
 Sok édes álmokat értem elmulattál.

10. Csak az Isten tudja, hol lesz maradásom
Az idegen földön, hol lesz en romlásom;
Vagy piros véremnek hol lesz kiontása,
Az gyarló testemnek csontja kihullása...
11. Az én bánatimat én meg nem mondhatom,
Avagy papirosra le nem rajzolhatom;
Mert már utoljára tollamat sem birom, —
Jaj már közel vagyon utolsó szólásom.
12. Adjad én Istenem: a szent angyalokkal
Hogy részes lehessek magas mennyországban;
Dicsérjem Uramat szent cherubimokkal
Mindörökké ámen, édes atyáimmal.

Jegyzetek. 5. *Pelikán* a szülői szeretet jelképe, a monda azt tartja róla, hogy végszükségben saját mellét tépi szét és fiait azzal táplálja.

9. *Elmulattál*, itt elmulasztottál értelmében; pl. Pázmánynál: «El nem mulatjuk, amit Isten kíván tőlünk».

12. *Cherubimok* az angyali kar legkiválóbbjai, a próféták szerint ők hordják az Isten trónját.

Fejtegetés. Valamely bujdosó katona egyéni bánatát önti ki e panaszos énekben, ki elhagyatottságában a seregek urának oltalmába ajánlja sanyarú életét. Barátaiktól még a viszontlátás reményével vesz búcsút; de már anyjára emlékezve elhagyja minden lelkiereje. Még jobban fáj neki, hogy hazájától kell megválnia s idegen földön elpusztulnia. A szegénylegény búcsúja szép fokozatot mutat, amidőn barátaiktól a fiúi szeretet megható gyöngédségével anyjára s végül hontalanságára tér át. S amikor ereje fogytán a költészet sem nyújthat neki vigasztalást, végső menedékül a vallás túlvilági boldogságát keresi fel sóvár lelke. E népies elegiában nem valami erős hazafiúi fájdalom mutatkozik, hanem inkább a bujdosónak önnön szomorú sorsa miatt átérzett bánata szólal meg. Egyébként is a tiszta népies alkotások több érdeket mutatnak az egyéni érzelmek, mint az általános nagy nemzeti szempontok iránt. Versformája tizenkettes sor csoportrímeikkel.

4. Egy bujdosó szegénylegény . . .

— A XVII-ik század végéről. —

1. Egy bujdosó szegénylegény,
Idegen földön jövevény,
Csak megvonta magát szegény —,
Hogy ne is látná az napfény.
2. Nincsen semmi állapotja,
Ismérője, sem barátja ;
Jó szerencsését óhajtja,
Mert előmentit nem látja.
3. Szakadozott, szennyes ünge,
Rongyos fehér köpönyege,
Megkopott tollas süvege,
Kidúlt csizmájának kérge.
4. Elrothadott hevedere,
Megvetközött farkasbőre,
Szorúlt csak egy göcsörére, —
Nem sokat hajt mast szőrire !
5. Hegyes-tőre ketté-romlott,
Minden szerszáma megbomlott ;
Vánkosából toll kihullott,
Dolmánya, nadrágja foszlott.
6. Sok sár, víz érte szablyáját,
Hó, zápor verte lódingját,
Rozsda megfogta puskáját,
Lova hullatta patkóját.
7. A Fehér is holt-ösztvér,
Meglátszik rajta az szügy-ér ;
Kórószál inyéhez nem fér, —
Mert loboncot űzni nem mér.

8. Italára szomorún néz,
El köll túrni, noha nehéz,
Mert az gyakran csak csupa víz, —
Ritkán vagyon rajta boríz.
9. Inkább pusztákon bujdosnék,
Pogány törökkel csatáznék,
Kövér borjút, bárányt ennék, —
Az Fehér is ott jól laknék.
10. Abban lenne reménysége,
Fizetésben nyeresége,
Vitézségen előmente,
Tisztességes híre-neve.
11. — Talám az idő megfordúl,
Az jó szerencse megmozdúl,
Katona-csillag földerül, —
Zabot ő akkor nem koldúl!
12. Hol nem lehet: senkit nem bánt,
Két pénzt, garast ha ő elránt,
Nem sokat vét ő az eránt, —
Az mint tanúlta, csak úgy szánt!
13. Katona-por ha búsítja,
Tíz avagy húsz az ki bántja:
Vállát csak meg sem voníntja, —
Csak csöndesen elmúlatja.
14. Nám, föltette az cégért is,
Van hozzá vastag nyaka is,
Bíztatja magát azzal is:
Állapotra mehet úgy is.
15. — Aki ez éneket szerzé:
Sok helyen ő megijede,
Sok helyen mást megijeszte . . .
Ekképen járt ő élete.

Jegyzetek. 2. *Állapot*, vagyon, birtok; pl. Pázmánynál: Abból is kitetszik nagy állapotjuk, hogy királyi ajándékot adtak Krisztusnak. — L. alább a 14. vszakot: *Állapotra mehet*, szolgálatra mehet, szolgálatot teljesíthet. Itt *állapot* alatt szolgálatot kell érteni.

4. *Göcsőre*, elcsigázott rossz ló, gebe; rokonértelmű kifejezések: göthös, gölöhös.

5. *Hegyes-tőre*, dragonja. A régi lovasság kedves fegyvere: hosszú, háromszögű, kardfogantyújú nyárs volt, kopja helyett használták. *Vánkosábúl*, nyeregvánkosából.

6. *Lóding*, a német Ladung szóból, eredetileg tölténytáskát jelentett; itt vállsízj, amelyen a karabély lógott.

7. *A Fehér is holt-ösztővér*, lova a *Fehér* is olyan sovány mint a csontváz. — *Meglátszik rajta a szügyér*, a soványság miatt az erek meglátszanak a szügyén.

13. *Elmulatja*, itt elkerüli, figyelembe sem veszi. A versszak értelme: Ha az üldöző katonákat távolból észreveszi az útjukban felvert porról, nem sokat hederít rájuk, elkerüli őket.

14. *Nám*, no lám, imé. — *Föltette az cégért is*, valószínűleg tollas forgóját érti; vagy valami szolgálati jelvényt.

Fejtegetés. A költemény tartalma elárulja, hogy az a XVII. század végén Thököly bukása után készült, amikor még a török háborúk folytak az első kurucvilág szünetelése alatt. A bujdosása közben lerongyolódott kuruc rossz gebéjén nem mer már labancot úzni, hanem betyáréletre adta magát. Ámbár szivesebben harcolna a török ellen jó zsold és zsákmány reményében, ahelyett hogy lopásból kell tengődnie. Nem szereti ezt az életet; de nem tehet mást, ha hadakozásnál egyébhez nem ért. Aztán meg reméli, hogy «talán az idő megfordul s a katonacsillag felderül», amikor újból lesz becsülete a szegénylegénynek. A maga nyomorúságán tréfálkozó humor derűje vonul át e bujdosó éneken, mint az olyan ember beszédén, akinek már nincs mit veszítenie, azért szemébe nevet balsorsának. Másrészt hite a felderülő katonacsillagban a nemzeti öntudat átérzéséből is fakadt, amely nem ismer lemondást a jobb jövőről az igaz ügy bukása után sem. Versmértéke 4—4, rímképe: aaaa.

5. Gondviselő édes atyám . . .

— A XVII-ik század végéről. —

1. Gondviselő édes Atyám,
Kérlek, immár meg ne utálj,
Onnét felől vigyázz reám,
Mert érkezett nagy nyavalyám.
2. Édes teremő jó Atyám,
Én immár mire jutottam!
Csak mióta én bujdosom,
Minden költségűl kifogytam.
3. Szegény vagyok, hogy-hogy éljek?
Idegen földre hogy menjek?
Útravalót hogy keressek?
Kenyeret is miből költsek?
4. Egy pénznek ura nem vagyok,
Az erszényűl mert kifogyott,
Kölcsön pedig nem kaphatok,
Emberségim itt nem nagyok.
5. Zálogba vetném jószágom:
Ha volna mihez nyúlhatnom,
Igyefogyott szegény voltom —,
Csak magamot alig tartom.
6. Csak elmegyek egyik földre,
Elbujdosom valamerre,
Egy országnak szegletire, —
Ott megszálok egyik földre.
7. (Az) Istenre nézve talám
Találkozik olyan atyám
Avagy olyan mostoh' anyám,
Aki gondot visel reám.

8. Igaz teremtő jó Atya,
Minden szegények gyámola
Vigyázz az szegény árvákra, —
Az idegen bujdosókra.
9. Szegény fejem hozzád hajtom,
Minden dolgom reád bízom ;
Légy az én édes tútorom,
Előttem járó csillagom.
10. Talám mindaddig bujdosom :
Jóra fordul gondolatom,
Lészen annyi nyugodalmom, —
Ahol fejemet lehajtom !
11. Valamely föld határára,
Ha megszállok éjtszakára :
Szegény madarak módjára
Fészket rakok az ágakra.
12. Ez ég alatt, az föld színén
Vagyon-é olyan jövevény,
Avagy olyan szegénylegény —
Nem is termett olyan mint én.
13. Nincsen nékem atyám, anyám,
Akihez én folyamodnám ;
Isten az én atyám, anyám, —
Aki gondot visel reám !
14. Mindenektől elhagyattam,
Csak Istenemre maradtam,
Arra dolgomat én bíztam,
Ő szent Fölségére hagytam.
15. Bujdosó szoros útakon,
Esméretlen földhátakon,
Forgok sokféle próbákon
És idegen országokon.

16. Elúntam már az bujdosást
És az keserves vándorlást ;
Istenem, mutass oly szállást,
Ahol találjak jó nyugvást !
17. Országnak fényes csillaga,
Szegény fejem kalauza :
Mutass utat valahova, —
Egyik ország határára !
18. Menj el, azt mondja az Isten,
Válogass a jó földekben,
Szállj meg Pálma szigetiben,
Az Jordán vize mentiben !
19. Ahol a szívednek tetszik :
Fáradt tested megnyughatik,
Fáradt tested megnyugodjék, —
Könyves szemed hadd aludjék !
20. Megnyugszol ott bús szivedtül,
Szived keserőségétül, —
És sokféle félelmektül
Bánatos szíved megenyhül.
21. Ha betegséged történik :
Fáradt tested elnyúgoszik,
Lelked Istenhez vétetik,
Tested a földbe tétetik.
22. Ott lészen ítélet-napig,
Egynehány száz esztendőig,
Azután megítéltetik
És boldogságban vitetik.
23. Ez a vége életemnek
Énnékem szegénylegénynek ;
Bujdosása én fejemnek,
Nyomorúlt sorsa éltemnek.

24. Ez a vége énekemnek . . .
 — Engem kinek nevezzenek?
 Csak egy szegény idegennek,
 Bujdosó szegénylegénynek.

25. Nemes Ungvár vármegyében,
 Az erdőháti szigetben,
 Az Latorca mellékében
 Éneklém ezt egy üdőben.

Jegyzetek. 1. *Nyavalyám*, bajom, nyomorúságom; pl. Pázmány-nál: Akkor folyamodjunk Krisztushoz, mikor legnagyobb nyavalyákban vagyunk.

18. *Pálma szigete* (Palmosa), másként Pathmos, a Sporadokhoz tartozó sziklás kis sziget az Ikariai tengerben; ez volt szt.-János evangélista száműzetési helye s állítólag itt írta egy barlangban az *Apokalypsist* (Jelenések könyve).

Fejtegetés. Ezen költemény az őszinte vallásos érzésnek népies megnyilatkozása által nagyban különbözik az előbbi korszak dogmatikus színezetű és komor hangulatú énekeitől. Bizonyos naiv őszinteséggel fordul a bujdosó kuruc az isteni Gondviseléshez; elpanaszolja neki nyomorúságát és tétova bizonytalanságában tőle vár útmutatást arra, hogy hol keressen megnyugvást bujdosásában. A költemény a naiv lélek közelségét Istenéhez fenséges természetességgel fejezi ki, amidőn az Isten, válaszul a panaszra, vigasztaló szavával igyekszik enyhíteni a hozzá bizalommal forduló bujdosó lelkét. A mű népies eredetét és közkedveltségét mutatja azon körülmény, hogy nem egy sora van, amelyik más népdalokban szintén előfordul, s valóságos közhellyé vált (pl. Nincsen nekem apám, anyám, aki gondot viselne rám). Elterjedettségét bizonyítja még a fenmaradt négy változat, melynek egyike azt mondja, hogy Vasmegyében készült az ének, a másik pedig, hogy a Latorca mellékén Ungban éneklé azt egy bujdosó szegénylegény, s Thököly hazátlan hívei ép úgy ismerték, mint Rákóczi búcsúzó vitézei; sőt a csik-szentléleki kodexbeli változat szerint nemcsak a kibujdosottaknak, hanem «az idegen földről jövőknek» is ez volt a vigasztaló éneke. A tartalom és érzés költőiségét még emelte szívhezszóló bús dallama, amelyet

később más népdalra is alkalmazták. Ritmusa 4—4 csoport-rímekkel.

6. Ideje bujdosásomnak . . .

— A XVII-ik század végéről. —

1. Ideje bujdosásomnak
Eljött már távozásomnak,
Szomorú utazásomnak —
Sok okai vannak annak.
2. Angyalodat én Istenem
Küldjed, hogy kísérjen engem,
Útaimban vezéreljen,
Minden gonosztól megmentsen.
3. Nincsen, látom, a legénynek
Semmi becse, jaj szegénynek:
Mert itthon inkább kedveznek
Az idegen jövevénynek.
4. Oly helyet azért keresek,
Az hol becsületben leszek,
A tengereken túl megyek, —
Jó hirt-nevet ottan szerzek.
5. Csak egy sem fogja megtudni:
Szegény fejem él-é, hal-é,
És élésben módja van-é? . . .
Isten gondomat viseli!
6. Záloga te vagy lelkemnek
Én Istenem; bízom benned,
Hogy ottan gondom viseled,
Az hol engem nem ismernek.

7. — Ifjú Tóbiást vezérlé
Szent angyalod messze földre :
Szegény fejemnek vezére
Ez légyen, és őrizője !
8. Az egész föld kerekiségén,
Erdőn, hegyen, földön, vízen,
Ellenség tábor közepén —
Félelem nélkül elviszen.
9. Nem félek ha megbetegszem :
Mert meggyógyít én Istenem ;
Rabságomban megszabadít,
Inségemben ő megsegít.
10. De hogyha rabságba esem :
Ott is van jó reménységem,
Hogy szabadítóm énnekem
Te léssz, kegyelmes Istenem !
11. Rólam el ne felejtkezzél,
Ha meghalok, te temess el ;
Akárki bánjon testemmel, —
De csak te birsch én lelkemmel.
12. Azért hozzád fohászkodom,
Mikor eszem avagy iszom,
Éneklek vagy imádkozom :
Te légy úti kalauzom !
13. Szerelmes atyámfiai,
Nemzetem kedves tagjai,
Szívemnek vigasztalói,
Kik voltatok orvoslói !
14. Csak kell immár búcsút vennem,
Édes atyám, anyám, néném,
Szerelmes bátyám és öcsém, —
Mert nincsen immár késésem.

15. Szomszédim s jó barátimat,
Kik látják megválásomat:
Köszöntsétek mindazokat,
Kik jóakaróim voltak.
16. Isten hozzátok pajtásim,
Vélem felnőtt jó barátim,
Kikkel sokszor nyájasságim
Voltak sokszor mulatásim.
17. Nékem ami jót tettetek:
Isten fizesse meg néktek,
Hosszabbítsa életetek, —
Hogy őtet tisztelhessétek.
18. Az idegen földre mégyek,
Véletek többé nem leszek;
Talám nem is lát szemetek . . .
Rólam ne felejtkezzetek!
19. Lábam akármerre mégyen:
Rólatok nem felejtkezem;
Minden járásom-kelésem
Áldja meg a szent Úr-Isten!
20. Áldása szent háromságnak,
Isten fiának Jézusnak, —
Ki angyalt ád kalaúznak
Az igaz útban járóknak.

Jegyzet. 16. *Nyájasság*, társalgás, szórakozás; pl. Itt ez nagy pusztában lakozol, hol semmi emberi nyájasság nincsen (Teleki-kódex.).

Fejtegetés. A költemény szerzőjének nevét a versfők kezdőbetűi elárulják: «Janóczy András csinálá». Valószínűleg azon katonák közül való volt ő is, akik Thököly bukása után a felszabadító seregben harcoltak; de mivel ott inkább kedveztek az idegen jövevénynek, hazáját otthagytá és a tengerentúlra ment hírt-nevet és nagyobb becsülést szerezni, mint otthon. A bujdosás és a háborúskodás veszélyei közepette mint vallásos

ember az Istenbe veti bizodalmát, s ez a költemény alapeszméje is; e bizalom önt egyszersmind bátorságot szívébe minden eshetőség (halál vagy rabság) elviselésére. Míg az ének első fele (1—12.) minden személyes vonatkozása mellett általános érdeket is érint, mert ráillik a korra; addig a másik rész (13—20.) tisztán egyéni jelentőségű, benne a krónikás írók módjára érzékeny búcsút vesz rokonaitól, barátaitól és jótevőitől, kiket talán sohasem fog többé viszontlátni; azért kéri őket, hogy legalább őrizzék meg emlékét. A költemény hangulata egyrészt a népies bujdosó dalok hatását érezteti; másrészt elárulja azt a befolyást is, amit szerzőjére a bibliai vonatkozású protestáns énekek gyakoroltak. Szóval Janóczy aféle kuructábori dalszerző lehetett, akiből bizonyos fokú irodalmi műveltség sem hiányzott. Versmértéke azonos az előbbi költeményével.

7. Óh szegény magyarság! . . .

— 1697. május elején. —

1. Óh szegény magyarság, mit gondolsz magadban? . . .
 Azt tudod: jól nyugszol te nemes ágyadban,
 Avagy vígan táncolsz szabad kúriádban,
 Sipoltatod magad kárpitós házádban.
2. Nyájasságod után ménsz az vadászásra,
 Jóakaróiddal meg más mulatságra,
 Természeted szerént az jó társaságra,
 Gondolod: majd juthatsz előbbi vígságra.
3. Ne hidd; mert igen megréfál az reménység! . . .
 Más nótát fúj neked idegen nemzetség; —
 Nézd el csak, mint regnál rajtad az németység!
 Már az te országod, életed is kétség.
4. Az akciza után az repartitio,
 Bészalla tehozzád az contributio,
 Mely is te népednek nagy conturbatio,
 Kit nem orvosolhat rektifikáció.
5. Megkérték s megkérlik tőled az porciót,
 Vármegyékre osztják számtalan sok adót,

Megnézik házadnál te kincses ládádott,
Elvonják alúlad paplanos ágyadott.

6. Szabadságod ellen házodban is bészáll,
Úrimódon, bízvást énekölve sétál,
Te nemes fejedre túle sok «huncfut!» száll,
Azt mondja : házodtúl máshová távozzál !
7. Rettentő hatalmát kölletik kerülnöd,
Magad cselédestül más szállásra menned,
Az hol nem adatik az te csöndességed, —
Hanem köll szenvedned igen nagy inséget.
8. Ajtódat kanóttal ő elpöcsétölte,
Muskotérokka azt környül kerítette,
Estrázsáját pedig mellé helyheztette, —
Igaz hűségedet ekképen fizette !
9. Ágyadban nem fekhetsz, mert elordinálta,
Asztalod nem tiéd, mert rajta az kártya,
Több német urakat kártyázásra várja ; —
Ez Magyarországna egyik nagy igája !
10. Az kártyát elúnván, kezd az kockázáshoz,
Kockázása után az dohányozáshoz,
Ezzel sem elégszik, alkalmatlansághoz
Másra lépik, — mely nincs országunk javához.
11. Abrakot és szénát kér az lovainak,
Szép fejer lágy cipót hordat éh gyomrának,
Gyöngé levest, tyúkhúst parancsol szájának,
Édes, lángizü bort hordat ő torkának.
12. E mellett forspontot kényszerít meglenni,
Az hová kívánja : sörényen elmenni,
Egy pár citromért is messzi elküldeni, —
Kedvének, kényének eleget köll tenni.
13. Ha ellene támadsz : neved csak rebellis ;
Ellened föltámad házadban nyolcszor is,

Szabadságod ellen kikerget tízszer is,
Egy órában téged fenyeget hússzor is.

14. Azonban pálcáját emeli fejedre,
Kéméletlenül vér, esel ott az földre,
Nem is mersz szólani magad mentségére, —
Fejet köll hajtánod ő engedelmére.
15. Ha kvártélyból kimegy : semmidet sem hagyja,
Minden javaidat magának takarja,
Idegen országra szekerekkel hordja, —
Házod elpusztúljon, szintén azt akarja.
16. Gondolod olyankor : hol magyar szabadság?! . . .
Hol van Mátyás király, kinél volt igazság!
Földben temettetett véle az uraság,
És az szép nemesség lőn keserves rabság.
17. Hol van országodnak öröme s vígsága?
Hol szép regulája, privilegioma?
Hol tündöklő napja, ragyogó csillaga? . . .
Eltűntenek, — vagyunk idegenek rabja.
18. Föltámadtál egyszer, de nem vala haszna,
Jó híred és neved azzal megcsorbula :
Mert erőt vett vala, téged megtromfola, —
Te fejedről másra esék az korona.
19. Kihez hajtod fejed nyomorúlt magyar nép?
Ki oly erőtlen vagy, mint sárból formált kép;
Annyi szabadságod bizony immár nem ép, —
Ki annak előtte voltál szép kényes nép.
20. Ki más országoknak régen parancsoltál,
Te vitézségeddel sok népet meghajtál,
Idegen nemzetet vitézül levágtál,
Sok győzedelmekkel triumfust tartottál:
21. Mast nem parancsolhatsz, mert nagy te rabságod,
Miként fújják néked, csak úgy köll táncolnod;

Idegen nemzetre szállott szép országod,
Tüled elvétellett aranyszabadságod.

22. Ez egynéhány versek Magyarország dolgát
Mutatják és írják nagy nyomorúságát,
Mert ő elvesztette régi igazságát,
Jó Mátyás királynak drága szabadságát.
23. Kérjed Istenedet: megvigasztal téged, —
Csak nagy tisztölettel mindenkor böcsüljed,
Szívedet, lölködet hozzá fölemeljed:
Előbbi koronád megadja tenéked! —
24. Az ezerhatszázban és kilencvenhétben,
Az pünkösdhavának második hetében
Iram ez verseket szomorú szivemben,
Az Magyarországbán való nagy inségben.
25. Dicsértessél mennyben fölséges Úr-Isten,
Az te szent Fiaddal fénylő dicsőségben,
Szent-Lélekkel együtt; szánj meg kérésünkben, —
Az Magyarországot tartsd meg békességben!

Jegyzetek. 1. *Szabad kúriádban*, nemesi udvarházadban, a hol szabadságodban senki sem korlátozhat. — *Sipoltatod magad*, tárogtató-sip mellett mulatsz.

2. *Nyájasság.* L. az előbbi költemény 16. sz. jegyzetét.

3. *Regnál rajtad*, uralkodik, zsarnokoskodik fölötted.

4—5. Különböző adónemek, melyekkel zaklatták a lakosságot. A hadi és egyéb országos kiadások fedezésére már az Árpádok idejében szedtek bizonyos mennyiségű adót hazánkban; de törvénykönyveinkben a kivetett országos adónak első nyomára I. Károly dekretumában (1342.) akadunk. Ez *lucrum camerae* név alatt minden portára vagy házkapura, melyen egy szénával vagy gabonával terhelt szekér bemehetett, évenként 18 dénár adót vetett ki. A kamarai nyereséget a magyar királyok az országgyűlésen kívül, ennek engedelve nélkül is, beszedhették, és mindig megkülönböztették ezt más adótól vagy nemesi sub-

sidiumtól, melyet csak az országgyűlés adhatott meg. A megajánlott új és rendkívüli adó majd *contributio*, majd *subsidium* név alatt fordul elő. I. Lipót alatt 1692/3. évre az adó és katonatartás fejében beszedett jövedelem *repartitionnak* nevezetik, melyet a papság, a nemesek és főnemesek egyformán fizettek. Tekintettel némely vidékeken a népesség készpénzbeli szegénységére, adó fejében bizonyos számú ló és ember ajánlatotott meg, ennek a neve volt *porció*. Innét nevezi a magyar közember az adót most is porciónak. A *porció* lehetett ember-, ló- és takarmányporció. Ezen adónemek mellett volt még a fogyasztási adó, a melyet közönségesen *akcízának* neveztek. — *Rektifikáció*, kiigazítás, jogorvoslat.

7. *Cselédestül*, családostul; a régi nyelvben a cseléd és család analog eredetű szavak.

8. *Kanót*, kanóc, zsineg. — *Muskotér*, gyalogoskatona. (L. a Bev. 31. l.)

9. *Elordínálta*, elvitette adó fejében, vagy maga számára lefoglaltatta.

11. *Lángízű bor*, tüzes, erős bor.

12. *Forspont* (Vorspann) előfogat, ennek előállítása a közigazgatásban az igavonó állatok tulajdonosainak azon kötelezettsége, hogy állományuk arányában bizonyos ellenérték fejében hivatalos, különösen katonai személyeket és poggyászaikat tovább kell szállítanak.

15. *Magának takarja*, magának takarítja, elhordja.

17. *Regula*, törvény. — *Privilegium*, nemesi kiváltság, szabadság; erre hivatkozik a 6. 13. és 19. versszakokban is.

18. *Föltámadtál*, t. i. Thököly alatt.

Fejtegetés. Nem eszthetikai becse, mint inkább a történeti szempont teszi értékesé a jelen költeményt, mely hív rajza a magyarság állapotának a garázdálkodások korából, mikor a német zsoldos hadaknak a Thököly-mozgalom elnyomása után már semmi sem állott útjukban. Nemcsak a törvénytelen új adók egész sorával zaklatták a népet, hanem még a nemes embert is kiűzték otthonából és a német tisztek aljas dorbézolásaik színhelyévé tették azt. Eme szomorú kép ellentéte gyanánt önkénytelenül felvillan az ismeretlen költő lelkében a hajdankor legdicsőbb emléke: I. Mátyás király kora. A költeményben a kuruc és labanc-párt gyűlölködésének semmi nyoma; az a bánásmód,

mely sem ellenséget, sem párthívet nem kimélve még az «igaz hűséget» is embertelen hálátlansággal képes viszonzni, mint az ének mondja, már közös veszedelmet jelent és az egész nemzetet érinti. Ezért aposztrofálja a vers kezdősora az egész magyarságot. Bár a nemzet némán tűrt, mert meg volt törve és ereje kimerült; de megalázkodni még mindig nem tudott. Inkább a helyzeten változtatni nem tudó tehetetlen magamegadás érzik ki a költeményből, mint a teljes lemondás, mert még élt a nemzetben az Istenbe vetett bizodalom, s félve felcsillanó reménye egy új felvirulásnak. Előadásában van valami fanyar humor, amely egyszersmind vádat foglal magában a nemzetre, melyet saját hibája juttatott idáig. Stílusát különösen a helyzetet magyarázó idegen hivatalos műszavak célzatos halmozása jellemzi; egy másik sajátja ezenkívül az ellentétek szembeállításában van. Versformája: négysorú tizenkettes strófa csoportrímekkel.

8. Tokaji veszedelem.

«*Cantio Tokai*»

— 1697. —

1. Jaj, végső romlásra jutott Magyarország,
Kiben épség nincsen, hanem csak nyomorúság.
2. Veszedelmünk oka az nagy kegyetlenség, —
Egymás ellen való méltatlan irigység.
3. Kegyetlenek vagyunk, mert egymást nem szánjuk,
Kisdéd csöcösszopókat fegyverre hányatunk.
4. Az fenevadak is nem érnek mi velünk,
Oroszlánoknál is kegyetlenebb szivünk.
5. Sirván az Tokajban, jajgatnak Patakban,
Sok jajszó hallatik minden utcáiban.

6. Jajszó indíttatik kívül az kapuban :
Nagy vérontás esék széjjel az városban.
7. Jajgatás, óhajtás, szörnyű nagy vérontás
Általméne rajtunk keserves kárvallás.
8. Mint Jeruzsálemet úgy elpusztítának,
Mindenestül fogva fegyverre hányának.
9. Kiált Tokajvára, jajgat Patakvára,
Kinek most hallatik rettenetes jaja.
10. Sok szép lakosinak sűrű könnyhullása,
Apró gyermekinek keserves sírása.
11. Ki siratja urát, ki jajgatja társát,
Ki apját, ki anyját, szánja szép magzatját.
12. Kedves lakóhelyünk szörnyű pusztaságát,
Tokaj városának utolsó vígságát.
13. Nem volt tekénteti ékes személyünknek,
Nem volt foganatja reménykedésünknek.
14. Könyörgő szép szavunk minket meg nem tartott,
Gráciát fejünkre senkisésem találunk.
15. Sok asszonyiállat gyermekét fölvette,
Véle szép magzatját az Tiszában ölte.
16. Csöesszopó gyermekek halak ebédjévé, —
Kiket megemészte Tiszának mélysége.
17. Sok vér kiesordula Rákóczi házában,
Nagy vérontás esék Tokaj városában.
18. Az sok káromkodók átka azt hozta ránk :
Babiloniához mert hasonlók valánk !
19. Vérrel tajtékozék az Tiszának habja,
Rakva volt holttesttel az város utcája.

20. Siralmas órára ez nap értünk vala, —
Személyválogatás mert köztünk nem vala.
21. Egy fertályóráig nem volt késedelmünk,
Egy szempillantásig elfogya életünk.
22. Miként Zsodomának kénköves esővel :
Úgy volt veszedelmünk nagy hirtelenséggel.
23. Jusson eszetekben vérünk kiontása,
Apró gyermekinknek nagy mártíromsága.
24. Gyászbán öltözzenek már szomszéd városok,
Tanúljanak rólunk ártatlan magzatok.
25. Tisza-torok köze méltán átkozhatja,
Az egész Hegyalja mind elkárhoztathatja
26. Pataki és Kövér Ferenc hamisságát,
Bakos és Tokai gyalog kapitányát.
27. Protestál az igaz és az ártatlan vér,
Kegyelmes gráciát az Úr-Istentől kér.
28. Angyali korona fejükben tétessék,
Nagy hálaadással Isten dicsértessék.
29. Ha mennyi rótok van az egész világon, —
Mind egyet-értene ezen az egy dolgon :
30. Szörnyű veszedelmünk ki nem tudnák írnia,
Annak sok romlásit előszámlálnia.
31. Szerteszéllel hullott tetemink hol vadnak.
Minden föld határán benned nyugodjanak.
32. Megmaradt árváknak keserves gyámola, —
Míg ez földön élnek : légy irgalmas Atya !
33. Az ezerhatszázban és kilenevenhétben
Szent-Iván havának karmadik hetiben.

34. Eger vize mellett írák ez éneket, —
Jajgató beszéddel megsiratám őket.

Történeti alap. Mikor Thököly híveivel már rég Törökországba szorult, az itthon maradt elégületlenek 1697-ben Tokaji Ferenc és Szalontai Kárándy György bujdosó hajdútsztek izgatására Hegyalján fegyvert fogtak s julius elsején Tokaj és Patak idegen őrségeit felkoncolva a nevezett várakat elfoglalták, s innét Onod ellen indultak; de Buttler egri várparancsnok német csapatai Harangód mezején szétverték őket. Nemsokára Tokaj lakossága is rettenetesen lakolt a legyilkolt német őrségért, mert Vaudemont herceg hadaival jórészt kardélre hányatta őket és vagyónukat prédára bocsájtotta. Tokaji Ferenc a várba szorult hiveivel másnap kísérletet tett a menekülésre, ami az ő kivételével nagyobb részüknek sikerült is, de Tokaji fogságba került. A patakiak Szalontaival egy ködös őszi napon szintén kimenekülhettek a szorongatott várból és az előbbiekkal a Tiszán túl egyesültek. Időközben Mármarosban még hozzájuk csatlakozott Orlay Miklós kis csapata, innét együtt menekültek aztán sok viszontagság között Moldván át Thökölyhez a török földre. Akik pedig a két városban bentmaradtak és menekülés közben az ellenség kezére kerültek, Vaudemont vagy karóba húzatta, vagy bitófán végeztette ki őket. A fogoly Tokaji csak Kohári István közbenjárására s az által mentette meg életét, hogy katolikussá lett.

Jegyzetek. 4. *Nem érnek*, t. i. fel mivelünk.

13. *Reménykedés*, rimánkodás; pl. *Nem ad helyt semmi utóbbi kérdésnek vagy reménykedésnek* (Faludi.).

15. *Asszonyi-állat*. Az *állat* szó a régi magyar nyelvben a lény értelmében embert és oktan állatot egyaránt jelentett; így mondták: emberállat, asszonyállat, baromállat, oktanállat, teremtettség, stb.

26. *Pataki Gergely*, régebben a pataki felkelők vezére; *Bakos tokaji* gyalogos kapitány volt. *Kövér Ferenc* egy kisebb felkelő csapat vezetője, melyet ugyanakkor Deák Pál rácai vertek szét.

29. *Rótok*, a rovásírásra használt pálcika; itt rovás, írás.

31. *Vadnak*, vagynak, vannak, V. ö. dió, gyiő.

33. *Szent-Iván havának harmadik hetiben*, Thaly szerint ez nyilván tollhiba Szent Jakab vagy Szent-Mihály hava helyett, mert maga az esemény júliusban történt.

Fejtegetés. A hegyaljai lázadás szomorú emlékét őrizte meg a fenti költemény, melynek fájdalmas kitörései emlékeztetnek Jeremiás siralmaira. Az egész felkelésről elítélő hangon szól, mert e sikertelen kísérlet újabb alkalmat adott a kormánynak a megtorlásra. Az ének a fájdalom közvetlenségével rajzolja az ellenség kegyetlenkedéseinek részleteit, azt a bosszúálló emberirtó munkát, amely még az asszonyoknak és gyermekeknek sem kegyelmezett. Azután átkot szór az elmenekült kuruc hadnagyokra is, kik cserben hagyták őket s ezáltal csak fokozott gyötrelmeket okoztak tehetetlenségükkel az otthonmaradottaknak. Sőt a költemény egy másik változata épen Thököly ellen kel ki:

Nem bízhatunk immár Thököly urunkban,
Országunk-hervasztó pünkösdi királyban.

Az elkeseredés és fájdalom nagyságát, amely a műből kihangzik, megmagyarázza az a körülmény, hogy mindjárt a veszedelem után keletkezett és pedig annak közvetlen élénk behatása alatt maga a szomorú alkalom szülte. Írója az extázis hevében bátorságot vesz magának, hogy az egész nemzetet megleckéztesse. Korholó szemrehányásaiból megérezzük, hogy nem tisztán az egyéni felfogás szólal meg benne, hanem egy sokat túrt nemzet elfojtott dühe tör ki szavaiból. Stílusán is meglátszik az indulat kifejezése a szaggatott és hézagos beszédben és a gondolatok hirtelen megszakításában (pl. 16. str.). Versformája kétsorú tizenkettes strófa páros rímmel.

III. A Rákóczi-korszak költészete.

Thököly bukása után a zaklatott magyar nép megváltójaként üdvözölte Rákóczit, mert egyedül tőle várta sorsa javulását. Kiszabadulása után az egész nemzet lelket újra betölti a régi lelkesedés és ismét ugyanazon érzelmek sorozata támad fel benne, mint az előbbi forradalom alatt. A Rákóczi-féle mozgalom költészetének a jellege egészben véve azonos az előbbivel, csak kifejtettebb és határozottabb. Ez is lelkesít és gúnyol, gyűlöl és dia-

dalmaskodik, majd elfásul, panaszkodik és sír. A költemények és az írók száma egyaránt szaporodik, s mind szívesebben foglalkozik a költészet egyes egyénekkel, kik vagy maguk verselik meg az eseményeket, vagy nevükben mások szólalnak meg. A hagyomány magának Rákóczinak is több éneket tulajdonít; de még több azon költemények száma, melyek róla szólanak.

Így mindjárt a mozgalom kezdetén 1703-ban készült egy krónikás vers, mely Rákóczi elfogatását és megmenekülését beszéli el, őszinte kifejezésével azon lelkesedésnek, mellyel a nép az ifjú szabadsághős fellépését fogadta. Ugyanezen évből való *Rákóczi Ferenc éneke*, mely Rákóczi nevében könyörög az Istenhez, hogy ne engedje elveszni a magyart. Van néhány latin vers is Rákóczi dicsőítésére, így egy latin óda 1705-ből és a fejedelmi beiktatás örömeire 1707-ben írt alkalmi vers, *Laetitia Transylvaniae* címen.

A megindult kuruc harcok emléke a legellentétesebb izgalmak között tartotta a nemzetet. A legkisebb győzelem diadalmámmorral tölti el, a veszített csaták emlékei meg a gyászének hangján szólalnak meg. Mindez azt mutatja, hogy a rokonszenv s nem a tárgyilagos igazság szerint ítélik meg a dolgokat, s ami a kurucságot bárminő csekély részben illeti, nemzeti értékűnek tüntetik fel: országos dicsőséget vagy romlást látnak benne. Így az egykorú énekszerző szerint a kurucok *holdvilági és fekete-halmi veresége* (1704.), amiről a történelem alig jegyzett fel valamit, oly «szörnyű véröntás» volt, hogy legott egy kétségbeesett hangú ének készült róla. Hasonló panaszszal van teli a *Gyászének a koroncói (szemerei) harcáról*, amely Forgách Simon gyakorlatlan seregének leveretését beszéli el gr. Heister Sigbert tábornagy által. Sencsey György *Dunántúli siralomdala* szintén nagy öldök-

lésről beszél, amidőn 1704-ben Heister hadai Veszprém városát hallatlan kegyetlenséggel feldúlták, s az életben maradt lakosság rémületében az erdőkben vonta meg magát, mert újabb veszedelemtől való félelmében nem mert visszatérni elpusztult otthonába. *A szomolányi diadal emléke* (1704.) viszont a kurucok egyik legszebb fegyvertényét tartotta fenn, amelynél Beresényi haditervei alapján Károlyi és Ocskai a német sereget bekerítvén, részben lekaszabolták, részben elfogták vezérükkel, Ritschán tábornokkal együtt. Az ének Ritschán szájába van adva, aki «töredelmes gyónásában» elismeri a magyarok nagy szolgálatait a német birodalom iránt; másrészt ezzel szemben felsorolja a németységnek rajtunk elkövetett jogtalanságait, ezért a jelen csatavesztésüket megérdemlett büntetésnek tartja és fogadalmat tesz Magyarország patronájának, hogy ha most megsegíti őket, nem törnek többé országának megrontására.

Az első harcok kétséges hatását nemsokára felváltja a diadalaira önbizalmához tért kuruc büszkesége és ellenségét, a labancot lenéző hetykesége. Ezek a jobb napok születték a *Csinom Pulkó* és az *Erdélyi hajdútánc* című kedvelt táncdalokat, melyekben a németgyölölet, az ellenség kigúnyolása, a szilaj harcikedv és mulatás-vágó különös vegyülete mutatkozik.

A sikerek nyomában fakadt a bizalmatlanság is, mely a kurucság szívében az ellenséggel való alkudozások közben meggyőződéssé vált, mert lépten-nyomon látta, hogy a bécsi kormány adott szavát és ígéreteit nem veheti komolyan. Ennek a közhangulatnak a kifejezője a *Ne higyy magyar a németnek* kezdetű vers a maga erős kifakadásával, amely szinte jeligévé vált a korszak politikai mozgalmaiban.

A harcok hosszadalmas folyása bőséges anyagot szol-

gáltatott a tábori énekeseknek, hogy az ostromok alatt vagy a tábori pihenések közben megénekeljék a nevezetesebb haditényeket. Pl. *Szatmár vára megvételéről* szóló ének a nevezett erősségnek hosszas megszállás után, 1704 dec. 25-én történt kapitulálását beszéli el Forgách Simon előtt. Már gyakorlottabb kézre vall Vinczy György kolozsvári tanár költeménye: *Kolozsvár a kuruc ostrom alatt*. Az előbbi kettőhöz hasonló krónikás modorú költemény, amely *A magyar városokról*, vagy más változatban a *Kuruc tanya* címet viseli; sikerült jellemzését találjuk benne némely város akkori állapotának. Mindezeknél többet ér *Esztergom megvételéről* szóló kuruc ballada művészi szerkezetével és drámai menetével, amely az epikai nemben a korszak legsikerültebb alkotása. Az egész esemény középpontja Rákóczi, kit katonái szeretetének és hódolatának gloriájával vesz körül a népies ének szerzője. A rác hadak pusztításainak emlékét pedig Székudvari János siralmas krónikája *Kecskemét pusztulásáról* (1707.) őrizte meg, amely 144 versszakon keresztül borzalmas képét adja az ott végbement embertelen dúlásnak. A sok szerencsés és balsikerű harcok közepette legtovább tartotta magát Érsekújvár, a kurucok főerőssége a felvidéken, amelynek őrsege annyi jeles haditénnyel gazdagította a felkelők dicsőségét. Nem csoda tehát, ha egy ismeretlen szerző Balassi Bálintnak a *Végek dicséretire* írt éneke hatása alatt «a jó fejedelemnek, Rákóczi Ferencnek dolgain elmélkedvén» megírta az *Újváriak dicséretit*, akik soha semmi fáradságot nem kiméltek, ha németet kellett üzni. Többek között, mint az ének mondja, Starhemberg Miksa császári vezért saját táborában ejtették foglyul. Számos sikereikért méltán kívánja a szerző, hogy minden jóval halmozza el őket a magyarok Istene.

A kurucok rajongó tisztelete a fejedelem iránt nem

egyedülálló, kiterjed az a küzdelem nevezetesebb hőseire is, úgy hogy ezen egyéni kultusz egyik főjellemvonása a Rákóczi-kor költészetének. Ennek a szeretetnek ad kifejezést a *Vak Bottyánról való ének*, amely a népszerű kuruc generálisnak 1705-ben vívott diadalmas dunántúli hadjáratát örökítette meg krónikás modorban. Egészen elüt tőle népies eredetre valló előadása és egyéb költői szépségei által a *Kerekes Izsákról* szóló székelykuruc ballada. A költemény a rácoknak Nagy-Szeben ellen intézett támadásai korából való és Kerekes Izsák legendás hősiességét és halálát beszéli el. Hozzá hasonló bravúros kalandot tartott fenn *Bezerédi nótája* a vakmerőségéről híres kuruc dandárnokról. Az általános németgyűlöletből és harcvágyból fakadt a *Nagy Bercsényi Miklós* c. költemény is, amely büszkeséggel pillant vissza a szeretett hős vezér alatt nyert dicsőséges csatákra. Ezenkívül még fővezérsege ideje előtt készült Bercsényiről egy nagyobb éposz Gyöngyösi modorában, melyet titkára, Kőszegi Pál készített. Ura szerelmeit és ifjúkori vitézkedéseit énekelte meg három könyvben. Az első két rész, amely Bercsényinek «ifjúságában tett vitézi magaviseléséről» és rövid házasesetéről Homonnai Drugeth Krisztinával szól, még a szerző életében elveszett; csak a hat részre osztott harmadik könyv kézírata maradt reánk és Bercsényi új szerelmét beszéli el Csáky Krisztinával, minden szerkesztő és jellemző erő nélkül. A művet mindössze korfestő leírásai teszik érdekessé, amelyekből azon idők főúri társaságának életmódját ismerhetjük meg. Balogh Ádám emlékét sem hagyták feledésbe menni a kuruc vitézekből kitellő lantosok. A *kölesdi harc*ról szóló ének voltaképen Balogh Ádám dicsőségét magasztalja a kölesdi mezőn az egyesült rác és német hadak fölött aratott fényes diadala alkalmából. *Balogh Ádám nótája* pedig

arra a híres ausztriai portyázásra céloz, amikor ő dandárával Bécs aljáig hatolt és az ott vadászgató József császárt és kíséretét megszalasztotta.

A szerencsétlen trencsényi csata után azonban szomorú fordulat állott be a kurucok ügyében. A hívek közül sokan megtántorodtak. Különösen fájón érintette őket Ocskai László és Bezerédi Imre árulása. Ez utóbbinak elpártolását hirdeti a *Bezerédi árulásáról* szóló töredéken kívül *Bezerédi bucsúzó éneke*, melyet önmaga készített a siralomházban, s míg egyrészt büszke önérzettel tekint vissza dicső multjára, másrészt bűnbánólag vallja be megtántorodását. Bezerédiről ezenkívül még egy latin gyászvers is fennmaradt *Cantio de Bezerédy* címen. A másik nagy áruló, Ocskai László egész dandárával szökött át a labancokhoz; bosszúból egykori barátai esküdtek össze ellene és sikerült is elfogniok. Elfogatását és kivégeztetését az *Ocskai Lászlóról való ének*, a kuruc költészet egyik sikerült népballadája beszéli el.

A felkelés ügyének elhanyaglása hovatovább az általános nemzeti fájdalom és köznyomor forrásává válik, mert a diadalmas ellenség előrenyomulásában bűnöst és ártatlant egyformán sujtott. Ennek az általánossá lett fájó érzésnek megragadó kifejezése a híres *Rákóczi-nóta*, melyből egy nemzet jajkiáltása és reménytelen panasza hangzik ki. E nemzeti énekké vált költemény elterjedésének nagyban elősegítője volt a hozzá fűződő művészies dal-lam, amely közkinccsé tette a különben eszthetikai szempontból gyenge alkotást. Hasonlóképen egy nemzet panasza szólal meg himnusszerű áhitattal ama *Könyörgésben*, (1710.), amely az ellenségtől való megszabadulásért fohászkodik az Istenhez.

A mint az első diadalok mámorában lenézéssel és megvetéssel illették a kurucok a labancot, úgy, amikor a

kecka megfordult, a labanc is visszaadta a kölesönt és gúnydalokat énekelt a szabadság harcosaira. De a fennmaradt pár labanc gúnydal nem magát a szent ügyet érinti, hanem a *nyalka kuruc* egykori és mostani életéről szól, mint azt a *Kurucokrúl való énekben* látjuk. Vannak aztán költemények, melyek egyes személyekkel foglalkoznak. Már 1705-ből *A szécsényi gyűlésről* készült egy ügyes latin paródia valamely békepárti részéről, melynek éle a forradalmi hajlamú Bercsényi ellen irányul. Ehhez hasonlók a trencsényi ütközet után áru-lóvá lett Jósa Mihálynak két pasquillja Beniczky Gábor kuruc nemes ellen, s a hitszegő Mocskay István és Tahy Gábor gúnyverse az Ungvárbá zárkózott hű kurucokról.

A mint a kurucság kezd kiszorulni az országból, ismét felhangzanak a bujdosó énekek. Ugyan már Veszprém fel-dúlása után 1704-ben készített Miszlai András egy *Buj-dosó ének*et a Bakonyba menekültek vigasztalására; de a bujdosó énekek valódi ideje a szabadságharc alkonyára esik. Az elbujdosott vitézekben eleinte még él a remény, hogy «urak lesznek» egykor. Így a *Dunántúli bujdosó kurucok énekében* az üldözöttek még vigasztalni tudják egymást; de ez a reményük lassankint elfogy s fejedelmük példájára ők is elhagyják hazájukat. A távozók Balassi ismert búcsúénekéből (*Boldogtalan vagyok . . .*) készítették az *Őszi harmat után . . .* kezdetű bujdosó énekét tá-rogatósípra alkalmazva, amely még sokáig élt az utódok ajakán, mint a Rákóczi-kor egyik fájó emléke.

1. Rákóczi Ferenc éneke.

— 1703. —

1. Fölséges nagy Isten, szentséges nevedben
Kezdem verseimet, szent segedelmedben.

2. Mert én szűkölködöm segítséged nélkül —
Mint az szomjú szarvas hideg forrás nélkül . . .
3. Legelsőbbben azért Hozzád fohászkodom,
Mert Tenálad nélkül árva vagyok, tudom.
4. Az én szándékomat hiszem, hogy jól tudod,
És kívánságomat énnékem megadod.
5. Kicsiny seregünket vezérld Szent-Lölköddel, —
Kicsiny táborinkat, kérünk, ne veszesd el!
6. De sőt inkább, Uram, őket erősítsed,
Ő ellenségeket tőlök megrettentsed. —
7. Az Krisztus nevében fölkötöttem szablyám,
De legelsőbbben is szent neved kiáltám.
8. Az magyar nemzetnek sok siralmát látom :
Segélj meg Úr-Jézus ! . . . kiért fohászkodom.
9. Ha kihoztál minket, Uram, Szkithiából,
Régi pogányságnak mélységes tavából:
10. Ne hagyj pusztítani mi ellenséginknek, —
Hogy láttassál lenni az mi Istenünknek !
11. Kik csak azon vannak, hogy megemésszenek,
És minket ez földről eltörölhessenek.
12. Árva Magyarország, jaj ! pusztán hagyatál, —
És mind atya, anya nélkül hagyattatál.
13. Ne félj, mert fölötted, im, igaz strázsa áll . . .
Régi szabadságtúl még meg nem fosztatál !
14. Gondja van Istennek igaz híveire,
De bizannyal hiszem : az magyar nemzetre !

15. Nem teként az Isten kétszínű emberre, —
Vess igyet nagy Isten hamis arbiterre !
16. Átok alatt légyen, az ki tanácskozta,
Ki az súlyos terhet magyarokra adta !
17. Rettenetes kínok szálljanak azokra,
Kik szegény hazánknak voltak nagy károkra.
18. Nem léssz büntetetlen te hamis áruló,
Kézben akadsz, hidd el, nemzetünket rontó !
19. Hidd el, megrostálnak porció-vizsgáló, —
Ne szaladj előttünk, ha vagy igaz és jó !
20. Várhatod Istennek haragját fejedre,
Az ki oka voltál ; tekénts föl az égre, —
21. Az vezérsillagnak nézz fényességére :
Mit példáz rólatok . . . vehetitek észre !
22. Kevés javainkból ők parancsolának,
Minden súlyos terhet mi reánk rakának.
23. Tulajdon szemével megtekinté Isten,
Siralmas panaszink vevé eleiben.
24. Könyörgésünk látván, néze ránk kegyesen,
Elbocsáta Isten minket szerencsésen.
25. — Óh mi magyar népek, kérjük az Úr-Istent :
Megromlott népeit, segéljen meg minket !
26. Hogy ellenségünkön mi erőt vehessünk, —
Így Istennek hálát mindnyájan adhassunk.
27. Az nagy sarcoltató adót megúntátok,
Majdan sós kenyeret ti enni nem tudtok ;

28. Az exekúciót már nem tarthatjátok,
Mert javaitokból immár kifogytatok.
29. Mind, egész országúl nyomorúltak vagytok:
Németnek, papoknak mert jobbágyi vagytok.
30. Testeteken nincsen semmi ruházattok. —
Mostan, hiszem, vagyon méltó panaszotok.
31. — Hamis arbiterek, mit futtok előttünk?! . . .
Rákóczi s Bercsényi, hiszem, nem vétettünk.
32. Ha ti javatokra Istentül küldettünk;
Fejetek meghajtván, várjatok jót tőlünk!
33. — Szerelmes fiaim, semmit ne féljeteK,
Az Jézus nevéért vélem szenvedjeteK!
34. Megsegít bennünket, csak hogy egyet értsünk,
Rebellesek többül mi vissza ne légyünk.
35. Vannak mi mellettünk sok gróf-úri rendek,
Nemes szabadságon tanúlt jó vitézek. —
36. Építs(d) föl Úr-Isten, megromlott oszlopát,
Szegény magyaroknak megromlott bástyáját!
37. Isteni erőddel add meg szabadságát, —
Emeld föl még egyszer tündöklő zászlóját!
38. Óh te átkozott Bécs! sok károkat tettél,
Sok szép gróf urakat ki megemésztettél;
39. Nemesi rendeket mind semmivé tettél,
Szép szín alatt pedig mind mérget hintettél.
40. Magad vagy az oka te veszedelmednek, —
Nem lészen áldása rajtad az Istennek!

41. Köszönheted eztet te kevélységednek,
Benned megörözkött bűnös nemzedednek.
42. Az ördögnek szarvát ti elkívántátok,
Belzebubnak szarvát immár fölraktátok.
43. Az rút öltözetben Plútó ti atyátok:
Mert az nagy Istentől útáltatván vagytok.
44. Kardinálra sokszor sírván szupplikáltunk, —
Nem adatott nekünk soha jó választunk,
45. Szomorodott szóval noha fohászkodtunk . . .
Kénytelenek voltunk, — fegyverünk kivontuk.
46. Egy tanácsos vagyon, — ennek neve nincsen —
Elhitesse magát, bizony bújá leszen!
47. Mert én az Istenhez sírván fohászkodom
És az szent Dáviddal méltán azt mondhatom:
48. Kezemben adod még én ellenségemet, —
Az ki nyomorgatja édes nemzetemet!!
49. Kérje az Úr-Istent: kezünkbe ne essen, —
Az anyjától szopott tej keserű leszen!
50. Magyar nemzet voltál, te ki elpártoltál,
Igaz magyar vér vagy, te ki elárultál . . .
51. Rákóczit s Bercsényit te fogva tartottál,
Sok régi uraknak arbitere voltál.
52. — Szomorú versemet már tovább nem nyújtom;
Szegény magyarokat szívem szerént szánom.
53. Mit tudsz magyarokra? — tőled az kívánom . . .
Elhiszem, nekem is vagyon mast árulóm!

54. Verseim olvassad, mind halálig hív légy,
Pártos magyarokkal pedig soha ne légy;

55. Semmi rebelliót ezután te ne tégy, —
Az nagy Isten előtt átkozott hogy ne légy!

Jegyzetek. 5. *Ne veszed el*, ne veszejtsd el, ne hagyd elveszni.

15. *Arbíter*, királyi biztos; *ügyet*, ügyet. L. alább a 104. l. az

1. jegyzet.

19. *Megrostálnak*, megvizsgálják, felelősségre vonnak; pl. rostáld meg, vizsgál meg magadat.

24. *Elbocsáta*, t. i. a rabságból.

25. *Megromlott*, megfogyatkozott; pl. Balassinál: Óh szegény megromlott s elfogyott magyar nép.

32. Rákóczi és Beresényi Istentől küldettek a nemzet megszabadítására.

34. *Rebelligek többül mi vissza ne légyünk*, egymás között többé ne pártoskodjunk. Idegenszerű inverzió.

41. *Megörözkött*, gyökeret vert.

44. *Kardinálra sokszor sírván szupplikáltunk*, a kardinálshoz (Kollonich Lipót bibornokhoz és esztergomi érsekhez) sokszor sirva könyörögtünk. — *Választunk*, régies válaszunk helyett.

46. *Elhitesse magát*, elbízta magát.

54. *Pártos*, t. i. a magyarságtól Bécshez átpártolt.

55. *Rebelligt ne tégy*, t. i. a nemzedet ellen.

Fejtegetés. A költeményt Thaly Kálmán magának Rákóczinak tulajdonítja, mert nagyon hasonlít ennek prózában írt imájához. Annyi bizonyos, hogy valamint ez, úgy az ő szájába adott egyéb énekek is, nagyon híven tükrözik vissza az ő lelkiületét és a kor hangulatát. Miként minden szava és tette vallásos és hazafias érzésből fakad, ez a vers is e két forrásra vezethető vissza. A költő vallásos áhitattal fordul a magyarok Istenéhez, hogy ne hagyja elpusztulni nemzetét. Majd kirívó szinekkel ecseteli az ország nyomorát, megátkozza a haza ellenségeit és egyetértésre, kitartásra szólítja fel annak hű fiait. A nemzetiséggel összeolvadt vallásos érzés egyébként a XVI. századtól kezdve költészetünknek általános vonása, mert a sok szenvedések közepette népünknek egyedüli vigasztalója az volt, hogy a bajok özőne isteni büntetésképen zúdul reá, miként egykor a nemzet

nagyságát is a Gondviselésnek köszönhette. Ezért beszélnek annyit költőink sajátképen a magyarok Istenéről, ki ha büntet, akkor sem feledkezik meg egészen választott népéről. Ezenkívül még a történelmi jog erős érzése lengi át a költeményt hangoztatva, hogy Rákóczi hivatásszerűen állott a nemzet élére, hogy az önálló és független Magyarország jogait visszavívja a bitórlóktól. A könyörgés és átok, a nemzet régi dicsősége és bűnei, az ellenség ocsmányságai és a kényszerhelyzet, mely rábirta a magyarságot, hogy fegyvert ragadjon önvédelmére, mind harmonikus egésszé olvadnak össze a műben, amelyet nyelvének olykor fenségig emelkedő heve, bibliai vonatkozásai, erős drámai kitörései a korszak jelesebb költői alkotásai közé emelnek. Versmértéke: két soros szakokba szedett tizenkettes páros rímmel.

2. Siralmas ének az szömörei harcrúl.

— 1704. június 13. —

1. Óh felséges Isten, igyünk mire juta! . . .
 Az mi romlásunkat mind ez világ tudja,
 És jól látja :
 Minémű nyavalya
 Esék rajtunk az Isten ostora.
2. Az gróf Forgách Simon mikoron hivata,
 Nemest és nemtelent hadban parancsola,
 És meghagyta :
 Az ki nem akarna, —
 Feje elvesz, és minden jószága.
3. Jaj, mely veszedelem esék magyarokon !
 Sok jó-élő gazda elvesze az harcon,
 Ki ustromon,
 Nem volt keze kardon,
 Nem is hitte, hogy akkor meghaljon.
4. Apolló hogy hallá ezeknek halálát :
 Mindjárt ő lantjának mézzel folyó szavát,
 Citeráját.

Könnyeinek árját
Keservesen így kezdé el szavát :

5. Óh szomorú eset, óh gonosz szerencse !
Szegény magyaroknak miképen fizete ;
Jót ígére :
Méreggel öntöze, —
Kivel megtölt mindeneknek szive.
6. Kiknek nem régenten kiáradott kedvek,
Ő ellenségekre vala bátor szívek,
Hogy értékek
Megmaradjon fejek . . .
De változék gyászban borúlt szivek !
7. Nagy-Győr vármegyében az szentpáli mező
Bizonyság lesz ebben ott közel Szömörő,
Veszélyt szerző,
Halállal fizető —
Nagy-sokaknak lőn fejük-elvesztő.
8. Ezerhétszáz felett negyedik esztendőn
Esék nagy vérontás szömörői mezőn ;
Jakab hóban
Az hatodik napon
Béborúla Magyarország gyászban.
9. Szörnyű Apollónak zöngedező lantja !
Szörnyű Orpheusnak gyönyörű nótája ! . . .
Elváltoza
Ékes szép nótája,
Méreggé lőn fülemüle-szava.
10. Hajszternek tábora hogy felénk indula :
Hirünk ké nem lévén, készületlen kapa ;
Kinn vígada,
Készen sok ágyúja —
Rendölt seregével megnyomata.

11. Hull szegény magyarság szörnyű sokságával,
Rajta az ellenség, lövi az ágyúkkal,
Pallosokkal
Vágják hamarsággal,
Gyalogságot tipratják az lóval.
12. Úgy hever az holttest az mezőkön széjjel :
Miként aratáskor kéve sűrű renddel ;
Piros vérrel
Festetnek ott széjjel,
Megáradtak, folynak sebességgel.
13. Némelyet közülünk elevenen nyúztak,
Álgyúlövésekkel ízenként szaggattak,
És kinzottak,
Rútul sanyargattak, —
Az sík mezők vérrel virágoztak.
14. Szaladásra jutott félelmes fejünkre
Tüzet gyújtottanak bokrokban testünkre,
Mely ránk ége,
Ottan felperzsöle,
Maradásunk nem volt békességre.
15. Égi madaraknak, vadaknak gyomrai,
Megéhült ebeknek mardozó fogai :
Emésztői
Löttek temetői,
Számptalan sok férgek megevői.
16. Óh édes anyáknak föltartott magzatja —
Mint hever az földön szegényeknek tagja! . . .
Nincs ki szánja
Vagy földben takarja,
Még olyan sincs, ki öszvehordassa.
17. Nem volt sohult senki olyan istenfélő,
Ki holtteteminken lenne könyörülő,
Eltemető,

Az földről fölszedő,
Ruháinkat inkább lőn elvivő.

18. Óh siralmas anyák, — keseredett atyák,
Bátyáink, öcséink — és kedves húgaink,
Hitvestársink,
Mi édes özvegyink,
Könyvezhettek szerelmes magzatink!
19. Béborúlt országunk sok keserű gyásszal,
Bételék nemzetünk sokféle panasszal
És bánattal,
Sok hírhallásokkal:
Szemeink is bétöltek sírással.
20. Mert egyfelől német rontja országunkat:
Másfelől pogány rác pusztítja hazánkat,
Jószágunkat,
Elhordja marhánkat . . .
Uram, szánd meg ily nagy romlásunkat!
21. Az víg öröm elmúlt, siralom érkezett,
Sok víg hírek helyett szomorú érkezett,
Mert elveszett,
Nincs mivel életét
Táplálhassa nyomorúlt cselédjét.
22. Azért nem hallatnak örvendetes hírek:
Mert vannak még mast is rajtunk ellenségek,
Kik kergetnek,
Igen perzsölnek,
Sokat bennünk éhhel is megölnek.
23. Azért Uram Jézus, kérünk mast a végre:
Tekénts kegyes szemmel szegény nemzetünkre!
Ne hagyd végre,
De adjad kezére
Ez országnak, az mit kíván szíve.

24. — Szerzém ez éneket keserűségemben,
 Holttetemek között való lételemben,
 És így szólván,
 Magamban gondolván :
 Nyúgosztaljad őket boldogságban !
25. Dicséret, dicsőség légyen az Atyának,
 Véle egyetemben az ő szent Fiának,
 Ki hazánknek,
 Édes országunknak
 Adjon szabadulást magyaroknak !

Történeti alap. A szemerei vagy koroncai szerencsétlen ütközet 1704. június 13-án ment végbe a györmegyei Szemere és Koroncó között. E csatát azért emlegetik mind a két néven, mert a kurucok a szemerei és a szentpáli határon helyezkedtek el, míg a németek hadvonalai Koroncó felől állottak. Gróf Forgách Simon és gr. Eszterházy Antal kuruc tábornokok serege 14—15 ezer embert számlált; de pár ezer rendes gyalogoson, 4—5000 lovason kívül a had zömét fegyelmetlen és rosszul fegyverzett pórhad és felkelő nemesség képezte, mely Heister Sigbert német tábornagy pár ezerrel kisebb számú seregének gyakorlott, jól felszerelt és fegyelemhez szokott katonáival és rendes tűzérésségével nem állhatta ki a versenyt. A magyar sereg rövid ideig vitézül állta helyét; de a heves ágyútüzelés és a vértess lovasság támadása csakhamar megbontotta sorait. A lovaság csekély veszteséggel még megmenekült, a gyalogságból azonban mintegy másfél ezren maradtak a csatatéren a németeknek néhány száz emberre menő veszteségével szemben. A magyaroknak ezenfelül még 6 ágyújuk és 28 zászlójuk veszett oda.

Jegyzetek. 1. *Igyünk*, ügyünk; tájszólási sajtáság, miként alább: *ustrum*, ostrom, vagy *mast*, most helyett.

6. *Érték*, ingó és ingatlan vagyon; pl. Gyöngyösinél: *Értéke* kővárak.

7. *Szentpáli mező*. Szentpál pusztja a győr-pápai orszáigut mellett Szemere (Szömörő) nagyközségtől félóránnyira; ettől északnyugotra van Koroncó.

8. Thaly szerint tévedés, mert az ütközet nem Szent-Jakab (julius) havának 6. napján, hanem június 13-án történt.

11. *Hamarsággal*, gyorsan, sietve; pl. hamarsággal való segedelem (Cornides codex).

17. *Sohult*, sehol; szokásosabb: *sohul*.

20. *Pogány rác*, kegyetlen rác. A XVII. század végén a szerbek a török elől menekülve Csernovics Arzén ippeki patriarcha vezetése alatt jöttek be az országba. Lipót király legnagyobb részüket a Duna-Tisza között telepítette le. Rákóczi a felkelés elején szövetkezni akart velük; de ezek a császári seregek zsoldjába szegődtek s kegyetlen pusztításaikról lettek híresek.

21. *Cseléd*, V. ö. a 83. l. 7. jegyz.

22. *Sokat bennünk éhhel is megölnék*, sokat közlünk kiéheztetéssel ölnék meg. *Éhhel*, kiéheztetéssel; más példa Gyöngyösi-nél: Van az egész tábor nagy éhhel-halásban.

Fejtegetés. E történeti ének Miszlai András, a kurucok egyik termékeny s nem tehetségtelen tábori lantosa közvetlen a harc után, vagy mint ő mondja «holttetemek között való létében» szerzette, s ez adja meg előadásának a közvetlenséget, az őszinte fájdalom és részvét kifejezését. Stílusának természetes folyását a rím kedvéért olykor mesterkélt kifejezések zavarják meg. A költemény előadását jellemzi, hogy költő, néhány kuruc dalokban szokatlan, klasszikai vonatkozással élénkíti. Ilyen pl. az, amikor a csatavesztés hírére Apollót szólaltatja meg, hogy ő mondja el a gyásztörténetet. A költő a fájdalom élénk hatása alatt nem tudja megőrizni tárgyilagosságát, azért a történetet folyton lírai kitérések szakítják meg, melyek szinte elnyomják az eseményt. A mű szerkezetileg elég arányosan tagolódik. A bevezetés (1—3.) a veszedelem nagyságán elmélkedik, a költemény dereka (4—17.) erős szubjektivitással beszél el az ütközetet s az ott végbement vérontást, a harmadik rész (18—23.) ennek hatását rajzolja az országra, végül a befejezés (24—25.) a költő egyéni keservének és vallásos fohászának ad kifejezést. A forma zengzetessége mutatja, hogy a maga korában énekelték. Öt sorból álló versszaka a művészibb szerkezetek közé tartozik: az 1—2. sor tizenkettes, a másik két sor tíz-szótagos (4—3—3), mert a harmadik és negyedik sor tulajdonképen egy sornak megtöréséből származott (4+3—3.).

3. Csinom Palkó . . .

— 1705. —

1. Csinom Palkó, Csinom Jankó,
Csontos kalabérom,
Szép selymes lódingom,
Dali pár pistalyom.
2. Nosza rajta jó katonák,
Igyunk egészséggel!
Menjen táncba ki-ki köztünk
Az ő jegyesével.
3. Ne bánkódjék senki köztünk,
Menjünk az alföldre:
Megrontatik kezünk által
Az labonc ereje!
4. Szabad nekünk jó katonák
Tisza-Duna közi,
Laboncságnak mert nincs sohult
Ottan semmi közi.
5. Daru-lábú, szarka-orru
Nyomorúlt németiség:
Fut előttünk, — retteg tőlünk . . .
Nyomorúlt nemzetség!
6. Görbe hátú, mert lenyomta
Füstös muskotéra,
Elfárasztott, — elbágyasztott
Dióverő pózna . . .
11. Rendeletlen öltözeti,
Csúfos pántlikája, —
Nem érne egy aba-dolományt
Minden portékája.

16. De gyűlölöm : mert nyomorú, —
Mégis kevélységre,
Ládd, majd feldől, — mégis indul
Magyarok vesztire.
21. Nosza, most is üzzük-vágjuk
Mint ellenségünköt, —
Mutassuk meg nemzetünknek
Jó vitézségünköt !
22. Fut az tokos, tüzes madzag
Kihull az kezéből,
Őszi keserű-gombája
Kidől az fejéből.
23. Után kuruc ! után !
Tiéd az puskája,
Enyim pedig az kancája, —
Tiéd az lódingja.
24. Rajta Miska, rajta
Az tüzes labancon ! . . .
Mienk leszen az nyereség
Mind, az derék harcon.
25. De mindezek fegyverekkel
Nem érnek egy pénzt is,
Hanem vedd el az szablyáját, —
Üsd el az fejét is !
26. Az nagyszájú horvátnak is
Fekete csizmája,
Hosszú nyakú, — kurta farkú
Görcsös paripája . . .
27. Egy rossz, rozsdás kalabérja,
Életlen szablyája,
Csipás szemü kancájával
Együtt van kvártélja.

28. Noha éhhel csak meg nem (hal),
Nincs benn takarmánya, —
Sokszor száznak sincs közöttök
Egy pipa dohánya !
29. — Az vitéz kurucnak van
Szabott dolománya,
Sarkantyús csizmája,
Futó paripája.
30. Az gyalog kurucnak
Van frissen járása,
Mint Pelagus lónak
Van sebes futása.
31. Vitéz karja ; lábaiban
Karmazsín csizmája,
Gyönggyel fűdzött az bocskora,
Ezüstös kapcája.
32. Hitvány, czifra farkasbőre,
Kurta kis dolmánya,
Nyakában függ gyönggyel fűdzött
Csontos kalabéra.
33. Fényességgel mind berakva
Aranyas szablyája,
Nyusztal béllett az süvege,
Csillagos forgója . . .
34. Patyolat az kuruc,
Gyöngy az felesége ;
Hetes vászon az laboncság,
Köd az felesége.
35. Nosza tehát hadnagy uram,
Dúljuk fel jószágát,
Mind ellenségünknek
Hajtsuk el marháját !

36. Ha ránk támad, az pénziért
Vágd be az ajtaját,
Fúrd meg az hordáját
Idd meg mind az borát.

37. Az paraszt embernek
Fogd meg az szakálát,
Hajtsd el az marháját, —
Verd pofon ő magát.

38. Az laboncság takarodjék
Nemes országunkból, —
Hogy végtire szalag-szijat
Ne vágjunk hátából!

Jegyzetek. 1. *Csontos kalabérom*, elefántesonttal kirakott karabélyom. — *Szép selymes lódingom*, szép selyemmel kivarott vállszijam; 1. még a 71. lapon a 6. jegyzetet. — *Dali pár pistalyom*, pompás vitézi pár pisztolyom. *Dali*, deli, vitézi; mondják delisarú, delibakanes.

4. *Szabad nekünk Duna-Tisza közi*. Thaly szerint arra vonatkozik, midőn Bottyán és Károlyi hadai 1705. őszén a szorongatott Rabutin segítségére Erdélybe igyekező Herbeville serege elé siettek a Duna-Tisza közre.

6. *Muskotér v. muskotély*, löfegyver, puska; v. ö. a 83. lapon a 3. jegyz. és a Bev. 31. lapját.

7—10. versszakok pedagógiai okokból maradtak ki, épen úgy mint a 12—15. és 17—20. vsz.; e részek különben is oly lazán függenek össze a többivel, hogy hiányuk a költemény egységét nem zavarja meg.

11. *Csúfos pántlikája*, mellyel az akkori német divat szerint hajukat befonták. — *Aba-dolomány*, durva abaposztóból készült dolmány; *aba* durva festetlen szőrszövet, amelynek csekély silány értékét jellemzi a közmondás, amidőn azt mondja, hogy *aba nem posztó*, épen úgy mint: kása nem étel, vagyis hitvány étel. Kirívó ellentét a kuruc vitéz drága és fényes ruházatával.

22. *Tokos*, totyakos, bőnadrágos, így csúfolták a kurucok a németet bő nadrágja miatt. V. ö. plundrás (pluderhosen habend) német. — *Tüzes madzag*, tüzes kanóc; akkorában még elvétve

használták a puskakanócot, a gyújtózsínort. — *Őszi keserű gombája*, gombaformájú kalapja.

24. *Tüzes labanc*, nem hevesvérű, hanem minden cél nélkül folyton tüzelő, lövöldöző labanc.

26. *Fekete csizmája*. Az előkelő magyarság piros és sárga csizmát viselt; fekete csizmát csak a paraszt hordott, azért kevésre becsülték azt, akinek ilyen volt. L. alább a 31. jegyz.

29. *Szabott dolomány*, testhez illő, formás dolmány.

30. *Pelagus ló* alatt népies ejtéssel a Pegazus értendő.

31. *Karmazsin csizmája*, vörös színű bőrből készült csizmája. A deli csizmát vagy bocskort viselő gyalogos kurucnak a tulajdonképeni vászon lábtakaró fölött *bőrkapcája* volt, melynek ki-látszó külső végei ki voltak himezve és cifrázva.

32. *Farkasbőre*, farkasbőrkcagánya.

34. *Patyolat*, finom fehér gyolcs; *hetes vászon*, durva vászon a szövés szálai után kapta nevét.

Fejtegetés. A diadalaira büszke kurucság széles jókedvében mulat táborhelyén s kérkedik sikereivel, mert az övék már a Duna és Tisza köze. Most is harcészzen áll és csak úgy fitymálja szánalmas külsejű ellenfeleit, kik nem átalnak a daliás magyarok vesztére törni. A gyűlölet irántuk még fokozza harci-kedvüket, úgy hogy alig várják a csata kezdetét. A minő híven tükrözték le az üldözés keserves napjaiban a bujdosó énekek a szegénylegények nyomorát, épen olyan közvetlen igazsággal tolmácsolja ez a vidám dal a nyalka kuruc lelkiállapotát, amely különös vegyülete a harcúagnak, az ellent lenéző gyűlöletnek, a nemzeti büszkeségnek és a szilaj jókedvnek. A költemény törlö-metszett magyaros stílusát különösen korfestő kifejezései és jellemző képei teszik érdekessé. E dal úgylátszik, hogy több más énekből van összerakva, ami a népköltészetben nem ritka eset, anélkül azonban hogy az egyes részek szerves egésszé olvadhattak volna össze. Ez a laza szerkezet egyébként igen jellemző az egész művön végigvonuló szilaj jókedv csapongásának meg-érzéktetésére. Élénk dallamánál fogva a tábori mulatozóknak egyik legkedveltebb éneke volt. Versmértéke alkalmazkodik a derült hangulathoz, nyolcz és hat szótagból álló rövid sorai élénk ütemben váltakoznak és a négysoros versszakok félrímben csengenek össze, amely abban az időben kevésbbé volt szokásos.

4. «Vak-Bottyánról való ének».

— 1705. —

1. Dícsírtessél tőlünk magyarok Istene !
Ki megsegetetted szegény nemzetünköt,
Rabságban nem hagyád mi árva fejünköt,
Kemény vasigátúl megmentél bennünköt.
2. Magyar vitézeknek éles fegyverekkel
Nímet loboncokat ő kevélségekkel,
Prédáló rácokat megrontád ezekkel —
Értünk fegyverkező magyar seregekkel.
3. Immár reánk derült újra szép szabadság :
Mert győzödelmeket vívott az kurucság.
Vígasságban vagyon ezen darab-ország,
Aranyos zászlóját szelek jól hordozzák.
4. Híres generális az öreg Vak-Bottyán ;
Vagyon véle mastan sok derék kapitány :
Vitéz Bezerédi, jó Ebeczki Istvány,
Kisfaludi László, seríny Balogh Ádány.
5. Ő azért ezekkel nagy-sok harcot nyere :
Nímetség mindenütt futásnak erede,
Avagy mind halmokban rakattaték teste,
Kiket lecsapdosott kurucok fegyvere.
6. Sok erős várakot : Simontornyát, Pápát,
Pécset is Siklóssal, Tatát és Kapuvárt,
Mégvőék magyarok Kűszögöt, Borostyánt,
Kikben sok németet Vak-Bottyán kardra hánt.
7. Fölgyüve azután Rába mellékire,
Szálla Szentgotthárdnak híres mezeire,
Országunk prédáló rácokat ott vere.
El bé Stíriában üldözé fegyvere.

8. Sőt Bécsnek alját is ő mind fölnyargalá,
Sok derék városát tűzben bocsáttatá:
Hogy pusztulásinknak bosszúját állaná,
Onnénd bőv szerdékkal tére ismég alá...
9. Így lőn németeknek szorongattatása,
Mordáj-égető rác kardra hánytatása;
Hangozék Stíria siralmas nótája
És Ausztriának szörnyű bódulása.
11. No rihös németek, mast kevélykedjetek!
Ebszülte rácai, — bezzeg elcsellegetek!...
Által az Dráván majd ész nélkül siettek:
Mert hollók laknák föl az hitvány testetek.
12. — Bottyán apánk penig Rusztnak városában
Az sok főtisztekkel ezekért vígságban
Lőn az harcok után; jó ruszti borában
Vigan iszik vala — virágos kupában.
13. Éltesse az Isten Rákóczi Ferencet,
Mi édes Urunkot s minden vezéreket;
Tovább is serínyen az magyar nemzetet
Óltalmazták, s üzzék országból németet!
14. Mert míg ez hazában csak egy német lészen:
Békesség soha itt nem lészen egészen.
Praktikának magva hogy végkép enyésszen, —
Ki köll az németnek pusztúlni egészen!
15. — Ezerhétszázötben, mikort nagy örömben
Ülnék az magyarok karácsony szombatját:
Egy ifjú ekképen szörzötte ő dalját, —
Vidámon pöngette hangos citharáját.

Történeti alap. Bottyán János, II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka a kurucok egyik legvitézebb vezére, kit a labancok, mivel félszemére megvakult, közönségesen Vak Bottyánnak neveztek, 1640 táján szegény nemes szülőktől szár-

mazott Esztergomban. Rákóczi emlékirataiban azt mondja róla, hogy «egykor deák s egy jezsuita klastrom portása volt», azonban katonává levén, oly vakmerő vitézséget mutatott a törökök ellen folytatott harcokban, hogy Lipót 1692-ben ezredesévé tette. A fölkelés idején részint a külföldön harcolt, részint pedig itthon a kurucok ellen. Vitézi érdemei azonban nem óvhatták meg a bécsi kormány folytonos gyanúsításaitól, mivel az idegen zsoldos hadak zsarolásai ellen többször kikelt a magyarok érdekében. Ellenségeinek (Kuckländer Ferdinánd) méltatlan árulkodása két ízben juttatta őt a börtönbe, ahonnét 1704-ben megszökvén, átpártolt Rákóczihoz, s ez időtől fogva a szabadság ügyének egyik fő harcosává lett. Hadi tudományával túlszárnyalta többi vezértársait s diadalmas harcokat vívott a Duna-Tisza közén, a Dunántúl és a Felvidéken. Különösen rettegtek tőle a rácok, kik nevének hallatára is nem egyszer megfutottak. A ellenségnek féltelme tőle annyira ment, hogy Szerémségben az anyák síró gyermekeiket az ő nevével ijesztgették s az ördög sarjának nevezték. A nép azonban jótékonyága miatt, katonái pedig nyájas modoráért rajongtak érte, *öreg apónak és jóltévő Jánosnak* hívták. Személyes vitézségének oly vakmerő példáit adta, hogy azt tartották felőle, hogy fegyver és golyó nem tehet kárt benne (golyójárhatlan). Fáradhatlan hadi tevékenysége öreg kora dacára sem szűnt, úgy hogy a szakadatlan fáradtságban kimerülve halt meg 1709 őszén, még utolsó perceiben is Bácskában győzedelmeskedő hadainak küldözgetve parancsait. Halála nagy csapás volt a kurucok ügyére, amely ezután rohamosan közeledett a vég felé. (L. Thaly Kálmán: Bottyán János életrajzát. Pest, 1865.)

Jegyzetek. 3. *Darab-ország*, a dunántúli országrész. A dunántúli vármegyéket a kurucok 1704-ben két ízben elfoglalták, de mind a kétszer kiszorították őket onnét. Gr. Károlyi Sándor 1705. telén seregével újból megpróbálkozott; de ezen harmadik kísérlet sem sikerült. S a kurucokra nézve Dunántúl mindaddig szerencsétlen földrész volt, míg Bottyánt nem küldték oda, aki 1705-i téli hadjáratában nemcsak megszerezte, hanem élete végéig meg is tudta azt tartani.

4. *Bezerédi Imre*, l. alább a 9. számú költeményt. — *Ebeczki István*, Rákóczi híres kuruc lovas-ezredese, később tábornoka, több győzedelmes hadjáratban vett részt. — *Kisfaludi László*,

kuruc kapitány, ki mint csapatvezér tűnt ki. — *Balogh Ádám*, l. a 15. sz. költeményt.

6. *Borostyán*, Borostyánkő vára az osztrák és stájer határon fekszik, s Bottyán nemcsak ezt a határszéli várat megostromolta, hanem vitézeivel zsákmányolva bekalandozta Stíriát és Ausztriát, sőt Bécs aljáig jutott, mint azt a 8. vsz. is említi.

7. *Szentgotthárdnak híres mezeje*, mert 1664-ben itt győzelmeskedtek a keresztény seregek a törökön; 1704-ben Károlyi Sándor Rabatta császári tábornok seregét verte le, 1705-ben pedig Bottyán Heistert győzte le.

8. *Szerdék*, zsákmány, szerzemény; pl. a közmondás szerint: Ebül gyűjtött szerdéknek ebül kell elveszni (male parta male dilabuntur.).

9. *Mordáj-égető rác*, gyűjtogató rác; *mordály*, bosszúálló, alattomos, gonosz. A szerbeknek rác elnevezése a Rassza nevű szerbiai várostól ered, mert erről nevezték őket *rasciani* — vagyis magyaros ejtéssel rácoknak.

10. Pedagógiai okból maradt el.

11. *Elszelleg*, elkullog, lassankint elszéled.

12. *Virágos kupa*, virággal díszített mázos cserép ivóedény; híresek voltak Apor szerint a segesvári ejteles (körülbelül literes) viaszos kupák.

Fejtegetés. A fenti krónikás modorú ének Bottyán 1705. évi diadalmas dunántúli hadjáratának egyes mozzanatait a közhangulatnak jellemző kifejezésével tárgyalja. Örömmel emlékszik meg az ének szerzője, hogy újra dicső napok virradtak a nemzetre (1—3.), a miben oroszlánrésze van Vak-Bottyán generálisnak, ki derék alvezéreivel Dunán túl a sikeres harcok egész sorát vívta, s azt egészen megtisztította a német és rác hadaktól, sőt berontott Ausztriába és Stíriába, győzelmesen eljutván egész Bécs aljáig (4—10.). A harcok után most ruszti várában tart pihenőt hős társaival, hol áldomást isznak a fejedelemre és a többi vezérekre és átkot mondanak a németre (11—15.). A költemény alapgondolata az, hogy hazánkban nem lesz addig béke, míg a német ki nem pusztul innét. Míg egyrészt a szabadságszeretet, bizalom a vezérek iránt és harcvágy jut kifejezésre a költeményben, másrészt alapszínét az engesztelhetetlen németgyűlölet adja meg. Ez kölcsönöz neki érdekességet s feledteti velünk az előadás költőietlenségét. Stilusának népies jelleget ad

a tájszavak és a dunántúli tájéjtés használata, mely azt mutatja, hogy szerzője ezen vidékről való ember lehetett, ki végigküzdötte Bottyán dicső harcait. Versformája tizenkettes sor csoportrímmel.

5. Ne higgy magyar a németnek . . .

— 1706. —

Ne higgy magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek;
Mert ha ad is nagy levelet
Mint a kerek köpönyeged,
S pecsétet üt olyat rája
Mint a holdnak karimája:
Nincsen abban semmi virtus, —
Verje meg a Jézus Krisztus!! . . .

Fejtegetés. A kuruc mozgalmak központját a haza szabadságának és a nemzet önállóságának megvédeése képezvén, a sokszoros csalódás miatt, melyet a bécsi kormány részéről mindannyiszor tapasztalnia kellett, amikor az uralkodó részéről jogai megvédésére tett ígéreteket megszegve és kijátszva látta: nem esoda, ha bizalmát vesztette a nemzet sorsának intézői iránt. Ez az elvesztett hit és bizalom érzése tartotta ébren és szította mindvégig a nemzeti ellenállást a magyarságban, mert tudta, hogy mihelyt leteszi a fegyvert, a megadásra új erőszak lesz a válasz. Úgy hogy szinte szükséges volt a vezetőknek ápolni a nemzetben e bizalmatlanságot, nehogy újabb keserű csalódásoknak tegyék ki magukat. A fenti dalban ez a felfogás nyer epigrammaszerű kifejezést az elkeseredés és gyűlölet érzelmeivel párosultan, a miknek általános voltát bizonyítja, hogy e kis költemény valóságos szállóigéjévé lett a Rákóczi-féle mozgalomnak s más-más változatban, de mindvégig ott élt az ajkon és a szivekben. Versmértéke ősi nyolcas (4—4) páros rímmel.

6. Esztergom megvételéről.

— 1706. —

1. Sebes víz a Garam, siet a Dunába, —
Kurucok tábora épen ott megszálla.
2. Rákóczi tábort üt a Garam-torokban,
Perzsia-szőnyegen pihen szép sátorban.
3. Perzsia-szőnyegen, fényes tigrisbőrön . . .
Sátor előtt állnak palotások bővön.
4. Verik az rézdobot, fújják a trombitát, —
Az sok nyalka kuruc üli az paripát.
5. Rákóczi tábora torpad az síkságon :
Rákóczi sátora dombon áll magában.
6. Friss, kerek dombon áll tegnapi nap ólta ;
Nemcsak az sátor, a domb is csak azólta !
7. Jó kuruc vitézek csak tegnap dombolták,
A földjét kezekben, süveggel hordották.
8. „Urunknak sátora magas helyen legyen :
Szép tábora fölött végig tekénthessen !“
9. „Aranyos zászlója lobogjon magasra :
Messzéről mindenki mindgyárost megláthassa !“
10. Süveggel hordották, a dombot úgy rakták,
Rákóczi patyolat-sátorát rávonták.
11. — Nagy Rákóczi jár az gyönyörű mezőben,
Rettenetes kardja villog a kezében.
12. Kardjával fölmutat Esztergom várára,
Vár tornyán lobogó császár zászlójára :

13. «Mire a fényes nap háromszor felsütne, —
Hejh! magyar lobogó lesz oda feltűzve!»
14. «Szóljatok álgyúim, szörnyen ropogjatok,
Dunának két partja rengjen alattatok!»
15. Hejh! s megbődülének Rákóczi álgyúi,
Hejh! s megrendülének Esztergom tornyai.
16. Amott az vár alatt — törik már az falat:
Vég-Esztergom vára, jobb lesz, add meg magad!
17. Odafent az tokos csak elhívé magát, —
Nem adja az várat, berdót igen kajált.
18. Éjten-éjjel, mikor a lövés elhallgat:
Fényes tigrisbőréen Rákóczi nem nyughat.
19. Készíti híveit, — híres vitézeit:
Fodor és Révay hajdú-ezereit.
20. Az palotás-ezret, az Esze Tamását,
Csajági Jánosét, Lócziét, sok másét.
21. Éjten-éjjel egyszer az álgyú hármát szól:
Hát az sok kuruc az várra csak úgy omól . . .
22. Tüzes garanáttul világos az éjjel, —
Hajh! sok anya fia borúl ott bé vérrel!
23. Hasad az szép hajnal, piros az hegyoldal . . .
Esztergom várában Rákóczi felnyargal.
24. Esztergom utcáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog az zászlója . . .
25. — Mikor Esztergomban örömet lőtte nek:
Ez versek kevésség azután költenek.

26. Ha kérded: ki irta? — egy igaz magyar fi,
Igaz örömében, — elhigyje akarki.

Történeti alap. Esztergom ostroma 1706. aug. 10-én vette kezdetét. Rákóczi tüzérsége, Esztergommal szemben, Párkánynál a Duna-parton állott, és kitartó tüzelése folytán a kurucok a várost harmadnapra el is foglalták; de a vár nagy ellenállás után, majdnem földig lerombolva, csak szept. 14-én adta meg magát. Német parancsnoka, Kuckländer Ferdinánd az első felszólításra a vár feladását megtagadta s csak, miután Rákóczi a vár alá ásatott aknák segítségével fel akarta robbantani a várőrséget, a második felszólításra hódolt meg szabad elmenetel föltétele mellett. A kurucok öröme azonban nem sokáig tartott, mert alig hogy Rákóczi Esztergom alól elvezette seregét, már szept. 27-én Starhemberg jött annak visszafoglalására és a vár okt. 9-én ismét a labancok kezébe került, mert francia származású parancsnoka, Bonefous ezredes csekély ellenállás után átengedte.

Jegyzetek. 2. *Garam torokban*, azaz Párkánynál, hol a Garam a Dunába ömlik. 3. *Palotások*, Rákóczi gyalogos testőrei; lovas testőreit karabélyosoknak nevezték. 5. *Torpad*, terped, terül; pl. az *Újváriak dicséretiben*: Másszor térhelyeken torpadván, trombiták rivadtára mint sólymok röppenek csoportra.

6—10. Homeros genetikai leírásaira emlékeztető lírai rajz. A párkányi mezőn egy dombról a hagyomány még ma is azt beszéli, hogy Rákóczi sátora számára a kurucok süvegükben hordták oda össze a földet, hogy «uruknak sátora magas helyen legyen». Szinte kár ezt a szép illúziót azzal a valószínű magyarázattal megrontani, hogy a vizenyős lapály feltöltése végett az utászok emelték a dombot, hogy egy kiemelkedő helyet rögtönözzenek a fejedelem sátora számára.

17. *Berdo*, wer da? az őrtálló német katona kiáltásának népies ejtése.

18. *Éjten-éjjel*, az éj derekán, éjfélkor; pl. Balassinál: Midőn éjten-éjjel csataviseléssel mindenik lankadt, fáradt.

19. *Fodor és Révay hajdú-ezerei*, Fodor László és báró Révay Gáspár gyalog ezredei.

20. *Esze Tamás* első volt azok között, kik Rákóczi felhívására fegyvert fogtak. Részt vett Kassa megvívásában és az er-

déli harcokban, honnét mint dandárnok tért vissza. Utolsó csatáit Bottyán alatt a morva határszélen vívta. Nyitrán a kath. és prot. katonák lázongásának esett áldozatul 1708-ban. — *Csajághy János* gyalog dandárnok és ezredes, *Lóczy András* gyalog ezredes volt.

22. *Tüzes garánát*, tüzes gránát, robbanó anyaggal töltött ágyúgolyó, mely akkor pattant szét, ha valamely kemény tárgyra ütődött.

25. *Örömet lóttének*, a vár bevételének örömére üdvölvéseket tettek. — *Ke vesség*, kevéssé, kissé szavak régies alakja; v. ö.: Befordulok egy kicsinyég öltöző szobámba (*Arany: Rozgonyiné.*).

Fejtegetés. Ezen gyönyörű kuruc népballada tárgya Esztergom várának bevételéről szól, amelynek leírását megelőzi a kuruc tábor mozgalmas képe (1—4.) és Rákóczi sátora számára készülő domb költői rajza (5—10.). Az egész költeménynek közép-pontja Rákóczi, kit katonáinak rajongó szeretete valóságos glóriával vesz körül. Épen vezéri gondjainak közepette látjuk, amint parancsot ad az ostromra, amely belenyúlik a késő éjtszakába. Közben kis pihenő után új rohamot rendel s heves harc után csak a hajnal hozza meg a diadalt (11—24.), melyet a rákövetkező örömmámor tetőz be (25—26.). A műben Rákóczi alakja erősen van eszményítve; vezéri öntudatos biztossága fokozott bátorságot önt katonáiba s azt még erősíti a rajongásig menő szeretet és tisztelet iránta. Emellett a hazafias öröm hangulata ömlik el a vers minden során. Szerkezete arányos, kerek és fokozatosan fejlődő. Előadásában a leíró, lírai és drámai elemek szépen váltakoznak. A minő művészi példa a genetikai leírásra a Rákóczi-domb keletkezése, épen olyan mozgalmas drámai rövidséggel mutatja be alább az ostromot. Nyelve népies, itt-ott dunántúli tájejtéssel (kajált) tarkítva; de szemléletes képekben és indulatkifejező felkiáltásokban sem szűkölködik. Páros rímű tizenkettes sorai arányos tagoltságukkal elég ritmikusak.

7. Mikor virrad . . .

— 1706. —

1. Mikor virrad megént, hejh! olyan szép üdő, —
Hires Bottyán híré,

- Az Bezerédiét
 Egekig emelő, egekig emelő? . . .
 Balogh Ádám nevét, —
 Vitéz kurucokét
 Feltündököltető, feltündököltető?
2. Soproni sáncokat mikoron megvettük:
 Az német ármádát Bécs alá kergettük.
 Győrvári nagy harcot mikoron megnyertük:
 Stíria tartományt kedvünkre égettük.
3. Nosza édes lovam, Balogh Ádám lova!
 Az Haister gyenerált, —
 Storumberk gyenerált
 Látod-é amoda, látod-é amoda? . . .
 Úgy vigyél engemet:
 Súlyos fegyveremet
 Hogy vihessem oda, hogy vihessem oda!
4. Sopronnál az német falkástúl szaladott,
 Győrvárnál az tóban, —
 Posványos gázlóban
 Mind belé fulladott, mind belé fulladott.
 Erdők két mélföldig testekkel rakodtak,
 Mezők két mélföldig vérrel virágoztak.
5. Hejh, kérjük az papot:
 Sok ilyen jó napot
 Imádkozzék le az szegény kurucoknak! . . .
 De nemcsak azoknak, — hanem az hollóknak,
 Az saskeselyőknek, égi madaraknak,
 Erdei vadaknak, erdei vadaknak.

Történeti alap. A költemény az 1706-iki eseményekre vonatkozik. A fertő-soproni sáncok fontos pozíciót képezvén a dunántúli hadakozásban, ezeknek megostromlására a kurucok részéről Bottyán János tábornok és Bezerédi Imre dandárnok vállalkoztak, kiknek sikerült is aug. 18-án Starhemberg Miksa cs. altábornagy hadait Sopronba szorítani, de Bezerédi nem elégedett meg

ezzel, hanem néhány nap múlva egész Bécsig üldözte a császáriakat. Az énekben említett győrvári csata pedig Vasmegyében a nevezett helység tavánál november elején (6—7.) ment végbe. Balogh Ádám olyan erős rohammal támadt a németekre, hogy azok a tóba szorultak, ahol sokan bele is veszték. Ennek a harcnak folytatása volt a szomszédos egervári várkastély megvívása; itt került Heister Hannibál 3000 katonájával együtt a kurucok fogságába. E győzelem után pedig Stíriába törtek a kurucok, ahol kegyetlen dúlásokat vittek végbe.

Jegyzet. 4. Mélföld, mérföld; mindkét kifejezés eredetileg a német Meile szóból származik.

Fejtegetés. E népies eredetű költemény erős vágyat fejez ki az 1706-iki dicsőséges napok után, amikor csupa diadal volt a kurucok élete. Ezeknek emlékei szövik át a különben lírai természetű darabot. A vezérek magasztalása és káröröm az ellenség kudarcain adják meg a dal alapszínét, melynek érdekes népies vonása a többi közt az, hogy a lovával beszélgető vitéz motívumát ügyesen felhasználja, továbbá, hogy a harcban elhullott ellenség nemcsak a győző dicsőségét növeli, hanem a csatatér madarainak és vadainak is vidám lakomát szolgáltat. Versformája tizenkettes sor egész és tördelt alakjában; rímélése igen változatos, pl. az 1. és 3. str. rimképe: *abbabba*, emellett használ csoportrímet is, mint azt a 2. versszak mutatja. A költemény töredékes volta azt a benyomást teszi az olvasóra, mintha több énekből volna összeállítva.

8. Kerekes Izsák.

— 1706—1707. —

1. Hallottad-e hírét a híres Szebennek,
A híres Szebennek s a híres Mohának,
A Mohában lakó Kerekes Péternek,
S Kerekes Izsáknak, ő felnőtt fiának?
Ez egyszer ittason ment az istállóba,
Ott le is feküvék a lovak jászlába.
2. Egyszer csak kimene az ő édes apja
A tornácba s lenéz onnan a határra :

Hát bizony jődögél nagy fekete sereg,
Úgy látszik messzünnen mint a setét felleg;
Nem tudják miféle, kuruc-e vagy labanc?
De mégis gondolják: a szebeni rácok.

3. Ekkor csak lemene Izsák édes apja -
A lovak jászlához s ilyen szókkal mondja:
Kelj fel fiam, kelj fel jó Kerekes Izsák!
Mert bizony jődögél nagy fekete sereg,
Úgy látszik messzünnen mint a setét felleg;
Nem tudjuk miféle, kuruc-e vagy labanc?
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok.
4. Ekkor megfordúla az első álmából, —
De mégsem kele fel a lovak jászlából.
5. Másodszor kimene az ő édes anyja,
S ilyen szókkal költi igen hamarjába:
Kelj fel fiam, kelj fel jó Kerekes Izsák!
Mert bizony jődögél nagy fekete sereg,
Úgy látszik messzünnen mint a setét felleg;
Nem tudjuk miféle, kuruc-e vagy labanc?
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok.
6. Ekkor megfordúla második álmából, —
De mégsem kele fel a lovak jászlából.
7. Harmadszor kimene szép gyönyörű mátká
A tornácba s mindjárt lenéz a határra,
Hát jó az ellenség igen hamarjába;
És leszalada ő a lovak jászlához,
És így kezd beszélni a kedves urához:
Kelj fel, szívem, kelj fel; itt van az ellenség,
Nem tudjuk miféle, kuruc-e vagy labanc?
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok,
8. És ekkor felugrék jó Kerekes Izsák,
Igen hamarjába a lovát kihozák,
Felköté a kardját mindjárt oldalára,
S felfordúla szépen jó barna lovára,

És visszatekinte s ilyen szókkal beszélt:
 Kiontatom vérem apámért, anyámért,
 Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
 Meghalok én még ma magyar nemzetemért!

9. E szók után lovát sarkantyúba kapja,
 S az ellenség felé nagy bátran ugratja;
 Hát jönnek a rácok, ő meg előttök van,
 Kardemelve vágtat igen iszonyúan . . .
 «Add meg magad, add meg, jó Kerekes Izsák!»
 — A rácok előre neki ezt kiáltják —
 «Látjuk hogy vitéz vagy, de csak egyedül vagy,
 A reménység téged most mindjárást itt hagy,
 Akármint mesterkedj, a mi kezünkbe vagy!»
10. „Mit adok rajtatok, hogy egyedül vagyok!
 Kard nem jár meg engem, akármint vágjatok.”
11. Mond Kerekes Izsák s vagdal jobbra-balra,
 Hullatja a rácot a kardja egymásra;
 Egy elémentébe gyalog ösvényt vága,
 És visszajöttébe szekérutat nyitja . . .
 De ekkor megbotlék a lovának lába,
 Ő meg a lováról a földre borúla.
12. Jó Kerekes Izsák így járt a lovával;
 A rácok pediglen karddal és dárdával
 Vágják, ölik őtet s mindaddig göbődik,
 Amíg egyet sem rüg s nem is vergőlődik.
13. Így pusztították el Kerekes Izsákot,
 Aki a kardjával levága sok rácot.

Jegyzetek. 1. *Moha*, Nagy-Küküllő vármegyében Szeben közelében fekszik, nagyközség.

2. *Szebeni rácok*. Szebent gr. Pekry Lőrinc 1706-ban ostromolta meg, azonban a következő év elején báró Tige ismét visszafoglalta és 4000-nyi német és rác őrséggel megszállva tartotta, ahonnan ezek a szomszédos vidékre fosztogatás céljából

gyakran ellátogattak. A szebeni rácok alatt tehát az itt állomásozó rác katonák értendők.

8. *Felfordúla jó barna lovára, fölpattant jó barna lovára. — Gyűrűs mátkája, nemcsak jegyest, hanem, mint itt, feleséget is jelenthet.*

10. *Mit adok rajtatok, mit adok rátok, mit törődöm veletek.*

12. *Göböd, bököd, valaminő hegyes eszközzel szurkál, döfköd.*

Fejtegetés. E sikerült kuruc ballada még ma is él a székely nép ajkán. Keletkezését a szebeni portyázásoknak köszönheti, melyeknek egyik érdekes epizódját őrizte meg. A legendás vitézségű Kerekes Izsák, kiről azt tartották, hogy a fegyver nem fog rajta, ittasan lefekszik lova jászolába. A portyázó rácok jöttének hírére hijába költögeti őt mély álmából az apja és anyja, csak nem ébred, míg felesége szavára gyorsan lovára kap és *egymaga* vakmerő pusztítást visz véghez az ellenség soraiban; de lovának megbotlása végzetessé lesz reá, amennyiben a földre esik és ott szurkálják agyon a rácok. A költemény a szerelem hatalmát és a rettenthetetlen hősiséget példázza. A hős vakmerőségét azonban mámoros állapota teszi valószínűvé. Az előadás folyamán a népies sajátságok egész sorát látjuk érvényesülni. Egyes részei a népköltészet ismert közhelyei. Így az alvó hármas költögetését és az ebben nyilatkozó fokozatot megtalálhatjuk *Megöltek egy legényt* kezdetű néprománokban. A csodás vitézségnek az az ismeretes szemléltető nagytáza, hogy «egy eleméntében gyalogösvényt vága és visszajöttében szekérutat csapa», a *Szilágyi és Hajmási* c. népballadában is előfordul. Továbbá a gondolatritmusoknak is szép példáira akadunk a költeményben, ezek között legművészebb a 8. str. három utolsó sora. A hős tragikus vége, a drámai párbeszéd, a hézagosság, az epikai és lírai elem egybeolvadása pedig mind a ballada jellemző sajátságait mutatják, úgy hogy *Kerekes Izsák* műfaj tekintetében is népköltészetünk egyik legművészebb alkotása. Versformája tizenkettős sor különböző nagyságú szakokba szedve; a végrímek gyengeségét itt-ott pótolják az előrímelek.

9. Bezerédi nótája.

— 1707 első feléből. —

1. Sárvár alatt sűrű berek a Csere :
Leskelődő labancokkal van tele ;
Sűrű berek, még sincs annyi levele —
Mint amennyi lompos labanc bújt bele.
2. Héjamadár le-lecsap a folyhóbúl . . .
Lovas labanc ki-kicsap az erdőbül,
Kurucot lát : hertelenül megpördül,
Törbe csalni úgy akarná, — de nem gyün.
3. Kurucokat Bezerédi vezeti,
Ki a kardját német hússal eteti,
A csujtárját német vérrel festeti, —
Tíz-husz rác ha reagyun, csak neveti . . .
4. Bezerédi táncoltatja a lovát,
Villogtatja rettenetös pallosát,
Dobot veret, fuatja az trombitát,
Meg is indul, odacsap, meg hátat ad.
5. Bolond ésszel a rác magát elhivé :
Csak úgy árad a berekbül kifelé,
Szép térhelyre Bezerédi kivevé, —
Ott egyszersmind arcúl fordul s vág belé.
6. Az német is kiözönlik rác után,
Gyalog vagyon, a kuruc jó paripán ;
Bezerédi híres serény kapitány :
Közrekapja, vágja, rontja szaporán.
7. Bezerédi híres vitéz kapitány :
Sarabolja-darabolja magyarán.
Az német is neki búsul egynehány, —
Rája támad, lüvés esik az lován.

8. Bezerédi elvesztette az lovát,
Bukompanni megtalálta az nyomát ;
Oda ugrat, rázza hegyes dragonyát . . .
Bezerédi gyalog is nagy harcot ad.
9. Az sok labanc mikoron rárohana :
Bezerédi csak egyedül ott vala,
Jó kardjával hármát-négyet suhinta, —
Németekben tágosságot úgy csapa.
10. Párduebürét az nyakábúl levonák,
De az árát életekkel megadák ;
Odamennek egynehány jó katonák, —
Dandárját az németnek ott megnyomák.
11. Több kuruc is hogy meglátja ezeket,
Bátorodik, űzi mint az ebeket . . .
Bezerédi maga űz egy sereget,
Sárvár felé úgy hajtják a németet.
12. A Rábában vértül híznak az halak,
Véres vízben egymásra tátogatnak,
Dicsírgetik Bezerédit magoknak :
Hogy ő volna fundátora javoknak.
13. Német testek burítják az parragot,
Vadmadarak lakodalmat laknak ott ;
Dicsírgetik Bezerédit, Baloghot,
Hogy nekik oly rakott asztalt rakatott.
14. Kél a szél, a fákat vígan legyinti :
Kurucokat az jó Isten segíti, —
Országunkat mégegyszer megépíti,
Német ebtül valahára megmenti.
15. Dicsíret, dicsőség légyen az Atyának,
Fiúnak és véle az Szent-Háromságnak,
Hogy óltalmazói jó Magyarországnak
Légyenek tovább is mi romlott hazánknak.

Történeti alap. Bezerédi Imre Rákóczi felkelő seregének egyik leghíresebb vitéze mint a dunántúli hadaknak dandárnoka Ausztriában és Stíriában végbevitt rendkívüli pusztításairól lett nevezetessé. Személyes vitézsége, vakmerősége és hadi szerencséje szinte páratlan volt. Beniczky Gáspár említi naplójában, hogy Bezerédi 1704—1708-ig mint kuruc vezér saját kezeivel hetvenkét német, dán és rác főtisztet vágott le, nem számítva a tizedeseket és közembereket. Egy ízben (1707. decemberében) magát József császárt is majdnem elfogta, amidőn az Bécsújhely környékén vadászgatott. Heister császári generális többször kísérletet tett, hogy Rákóczitól elpártolásra bírja s a szerencsétlen trencsényi csata után Ocskai és mások árulása, meg nejének elfogatása őt is eltántorították, de mielőtt tervét végrehajtotta volna, elfogták és 1708. dec. 18-án Sárospatak piacán pallós által kivégeztették. (Erről lásd alább *Bezerédi búcsúzó énekének* bevezetését.) A költeményben említett sárvári kalandot Bezerédi anyai nagybátyja, Béri Balogh Ádám egyik levelében, melyet 1707 március 3-án Eszterházy Antalhoz intézett, így beszéli el: «Quidon (Guidó) Starnbergh és Ebergényi megegyezvén (egyesülvén) Rabutinnal, az egész hadakkal indultak Sárvárnak; melyek után én és Bezerédi Imre öcsémuram egy erős portával (csapattal, 1200-an voltak) megindulván, először jól szukcedált az dolog: mind vágunk és mind fogtunk németeket. De megsokasodván az ellenség: oly dühösséggel rajtunk gyütt, miúlta hadakozom, nem láttam, hogy az német úgy rajta menjen, mint most; öcsémuram alól elesett az lova, magát megfogták, párdubúrit, mentéjit, csizmáit, karabínyát, sövegít forgóستul mind levonák magárúl. Meglátván lajb-kompániabéli zászlótartóm, maga is öcsémuram segítséget híván, — egy kerten áltolmenvén, azontúl ketteit az németnek az koplával (kopjával) általvervén, harmadikát Rétei György uram strázsamestere lütte agyon. Így mentették meg az ellenség kezéből, hogy ott nem veszett».

Jegyzetek. 1. *Sárvár*, kis község Vas megyében a Rába mellett, akkor még vára is volt.

2. *Hertelenül megpördül*, hirtelen gyorsasággal megfordul.

3. *Csujtár*, csótár, eredetileg sallang a lószerszámon, második értelme: lótakaró, nyeregtakaró.

8. *Bukompanni*, talán Buoncompagni, mert Thaly szerint ilyen nevű olasz tiszt szolgált a császári hadseregben. — *Dragon*y

(dragon), a. m. váll- vagy derékszállag; itt rövid szuronyos pus-kát vagy lándzsát kell érteni alatta.

Fejtegetés. A költemény Bezerédinek egy csodával határos huszárkalandját örökíti meg. Felszínes elolvasás után is meg-látszik rajta, hogy nem tisztán a sárvári eset hatása alatt kelet-kezett, hanem érezteti Bezerédi vitézi tetteinek összbenyomását, amiből egy eszményien vakmerő hős alakja domborodik ki. A történet tömör rövidséggel megjelenítve játszódik le előttünk s az eseményeket csupán hatásaiban festi. Az eset jelentőségét emeli, hogy az nemcsak az emberek csodálatát vívja ki, hanem még a halak és madarak is hálával emlegetik a hős nevét, hogy nekik az ellenség holttesteiből «oly rakott asztalt rakatott». Az előadás váratlanul gyors fordulatait és meglepetéseit a nyelv találó kifejezései, hasonlatai és képei még fokozzák. Üteme épen olyan gyors folyású, mint előadása; 11 szótagú sorai három ütemre tagolódnak (4—4—3) kivéve a 15. strófát, mely tizen-kettes és négy ütemre tagolódik (3—3+3—3). A ritmust erő-sítik a több helyütt előforduló alliterációk is.

10. Székely kurucok dala.

— 1707 végén. —

1. Szaladj kuruc, jó a német,
Lásd, mely okos, tudós féreg! . . .
Hidd el, ha elér, majd megcsap,
Félrebogzott hajadba kap —
Nyalka kuruc!
2. Kurta mentéd, prémes csákód,
Aranyrojtos nyakravalód
Német letépé nyakadról
S kikergete a házadból,
Nyalka kuruc!
3. Látod kuruc, a lófejő:
Ő Átilla igaz-vérő,
Ő bennt maradt hazájában, —
Inkább itt dől a sirjában . . .
A lófejő!

4. Bukefal barnáján repül,
Ha a konc-osztásra kerül;
Ő Átilla igaz-vérő,
Víg, szomorú és keserő —
A lófejő!

5. Bukefal lovát szorítja,
Kardját s fogát ácsorítja,
S ősi javát, szabadságát
Védi vérével hazáját —
A lófejő!

6. Medvebőrös kurta kozsók
S bogzott haja a vállán lóg;
Mellette lép szűz hajadon, —
Fejér fátyolos menyasszony
A lófejő!

Jegyzetek. 3. *Ő Átilla igazvérő*, ő Atilla igazvérű utódja; vonatkozás a hún-székely rokonságra, mely a néptudatban máig is él.

4. *Bukefal*. Nagy Sándor macedoniai király történelmi nevezetességre emelkedett harcimenje. — *Lófejő*, lófő-székely nemes, ki a hadban lóháton, a saját lován volt köteles szolgálni.

5. *Kardját s fogát ácsorítja*, feni a kardját és fogát valamire.

6. *Kozsók*, guba, ködmen.

Fejtegetés. A költemény történeti háttérét az 1707. évvégi események képezik, amidőn Rabutin Erdélybe tört s gr. Pekry Lőrinc és Károlyi hadait kiszorította onnét; az ország belsejében levő székelyek azonban, köztük a havasvidéki gyergyóbeliek, nem hódoltak meg s csak árulás útján vettek erőt rajtuk a császáriak. Az ő elszánt küzdelmükre vonatkozik e buzdító dal, amelynek első két versszaka gúnyolja a nyalka magyarországi kurucokat, kik hamarosan meghátráltak, és magasztalva emlegeti az önmagát meg nem tagadó, szegény gubás székelyt, ki törhetetlenül védi szülőföldjét: «bent marad hazájában, — inkább ott dől a sirjában». Az elszántság és hazaszeretet eszméje teszi értékesé e tősgyökeres székely-kuruc dalt, amelynek kitartást hirdető hangja egészen elűt a magyarországi «nyalka kuruc» lobbanó lelkesedésétől és hirtelen kétségbeesé-

sétől. Stilusa a székely nyelvjárás több sajátosságát mutatja; de a Bukefalusra tett czélzás elárulja, hogy a vers valamely tanult ember alkotása lehet. Versformája ősi nyolcas páros rímmel, az utolsó sor magában álló négyes üteme refraine-t alkot.

11. Nagy Bercsényi Miklós.

(1708. június—július.)

1. Nagy Bercsényi Miklós, nemzetünk oszlopa —
Sok vitéz legénynek te vagy édes apja.
2. Szabadságkereső szegény magyarokat
Te vezérled őket, az ő táborokat.
3. Nagy Bercsényi Miklós, hogy téged követtünk:
Sok diadalmakat ellenségen nyertünk!
4. Morvát és Bécs-alját sokszor felnyargaltuk,
Ricsán gyenerállal táncát eljárattuk.
5. Storumberk gyenerált bévittük Nyitrában,
Az sok ragadománt hordtuk mind Újvárban.
6. Újvárban katona szerencsét örüli, —
Kardját újabb harcra vígan köszörüli
7. Hogy mikor Bercsényi zászlókat emeltet,
Felülőt fuvattat, rézdobot verettet:
8. Szép rendölt sereggel szálljon ki mezőre,
Víg kedvvel induljon ellenség földére.
9. Pihenő kvártélyba, füvelő táborra
Vág vize két partján száll az sok katona.
10. Járjad lovam, járjad Újvárnak mezejét, —
Hogy megszégyenítsük ellenség erejét!

11. Az álnok németet, az kóborló rácot,
Halomban vághassuk mind dánust, horvátot!
12. Bőv Magyarországot hogy miért rabolják,
Égetik, pusztítják, igen kóborolják.
13. Németnek, magyarok! soha ne higgyetek, —
Csak jól forgódjatok, csak emberkedjetek!
14. Segétsed Úr-Isten az te hív népedet :
Szegény kurucoknak adj győzödelmeket!
15. Ezerhétszáz fölött nyolcadik esztendő —
Vitézek csillaga, hadakozó üdő . . .
16. Éneklém ezeket nyúgodván egykoron
Vág-vizének partján, az soóki táboron.

Történeti alap. Székesi gr. Bercsényi Miklós, Rákóczinak leg-hívebb embere és főhadvezére született 1665-ben. Atyja oldala mellett harcolva Budavár ostrománál (1686) annyira kitűnt, hogy ezredesi rangot nyert s Szeged főkapitányává neveztetett ki. Lipót király rövid idő alatt több kitüntetésben részesítette: aransarkantyús vitézzé, királyi kamarássá, Ungmegye örökös főispánjává s Felső-Magyarország főhadi biztosává tette. Ezen minőségében ismerkedett meg Rákóczival, aki az ő hatása alatt lépett a felkelők élére. S amidőn Rákóczit elfogták, Bercsényi Lengyelországba menekült, ahol előkészítvén a felkelést, 1703-ban lengyel csapatok élén jött Rákóczi segítségére. Ettől fogva ő lett a szabadságharc lelke, ki vitézségével, műveltségével, roppant gazdagságával, szónoki tehetségével és törhetetlen hazaszeretetével egyformán hivatott volt a vezető szerepére. Résztvett a legfontosabb csatákban, békealkudozásokban és a külföldi diplomáciai tárgyalásokban. A szatmári békét nem fogadván el, urát és barátját végigkísérte száműzetésében és Rodostóban halt meg 1725. november 6-án.

Jegyzetek. 4. *Ricsán*, Ritschan császári tábornok ausztriai és morva hadakkal 1704. május végén Magyarországra jött és Trencsén felől akart Pálffy hadaival egyesülni; de Bercsényi a Fehér-

hegyek szorosaiban, Nádas és Szomolány között, Károlyi és Ocskai csapataival körülvétette őt és heves harc után, amelyben a császáriaknak mintegy 4000 embere veszett oda, a megsebesült Ritschan is a kurucok fogságába került.

5. *Storumberk*. Gr. Starhemberg Miksa altábornagy, a császári seregek vágmenti főparancsnoka volt, kit Bottyán kurucai 1708. év elején egy szerencsés portyázás alkalmával elfogtak, a mint az főhadi pénztárnokával 25 lovas kíséretében Nagyszombatba törekedett, s a császáriak hadiszállásain keresztül Bottyánhoz vitték Nyitrára, innét pedig Bercsényihez a főtáborba.

6. *Szerencsét örüli*, szerencséjén örül, áthatóan használva, mint Erdélyben ma is; pl. a *Pannoniás énekben* szintén előfordul: Herceg azt igen erile.

7. *Felülöt fuvattat*, a lovasságnak indulót fúvat.

11. *Dánus*. A kurucok ellen mint segítő sereg egy dán hadtest is harcolt a császáriakkal. Itt a dánusok alatt valószínűleg Malzahn dán ezredes dandárát kell értenünk, amely a szomolányi harcból szintén nagy veszteséggel menekülhetett el Mayersdorfba (Ausztia). — A *horvátok* Pálffy János seregébe voltak beosztva.

16. *Soóki tábor*. Magyar-Soók, Érsekújvár közelében a Vág mellett fekszik; itt táborozott 1708. június havában Bottyán seregével s hidat üttetett a Vágon, hogy szükség esetén átkelhessen rajta és megzavarja az ellenfél haditerveit.

Fejtegetés. A költemény általános képet kíván nyújtani azon nagy szolgálatokról, amelyeket Bercsényi Miklós, «nemzetünk oszlopa» tett a felkelés ügyének. A mű első feléből (1—9.) a katonák hódolatteljes bizalma érzik ki a nagy vezér iránt, ki már sok diadalra vezette őket. Fényes hadi tényei közül egyet sem beszél el, csak célzásokat tesz reájuk. A soóki táborban pihenő vitézei azonban még mindig nem elégtették meg a harcot, új sikerek után vágyódnak; de nemcsak a harci szomj és bő zsákmány reménye sarkalja őket, hanem a gyűlölet is az ádáz ellenség iránt. Az újváriak, kik mindvégig a leglelkesebb hívei maradtak Rákóczinak, büszkén hivatkozhatnak sikereikre és bizhatnak a jövőben, mert Érsekújvár a kurucoknak főerőssége s a felvidék hadműveleteinek középpontja volt, s a soóki tábor énekeसे mintegy azonosítja magát az újvári vitézekkel, midőn olyan önérzettel emlegeti az ellenség megszegyenítését. De a

mellett előrelátó is, amidőn figyelmezteti nemzetét, hogy ne higgyen a német csábításainak. A költemény lelkes hangja és folyamatos előadása gyakorlott kézre vall. Versformája páros rímű szakokba osztott két tizenkettes sorból áll.

12. A Rákóczi-nóta.

— 1708. aug. 3—29. —

1. Jaj régi szép magyar nép
 Az ellenség téged mikép
 Szaggat és tép!
 Mire jutott állapotod! —
 Romlandó cserép.
 Mintegy ékes eleven kép
 Voltál olyan szép
 Magyar nép! . . .
 De a Sasnak körme között
 Fonnyadsz mint a lép,
 Szegény magyar nép!
 Mikor lesz már ép? . . .
 Megromlottál mint cserép, —
 Jaj hát szegény magyar nemzet
 Jóra mikor lép!

2. Jaj, Rákóczi, Bercsényi,
 Vitéz magyarok vezéri,
 Bezerédi!
 Hová lettek magyar népnek
 Élő tűköri,
 Nemzetünknek hirszerzői,
 Fényes csillagi,
 Ocskai?! . . .
 Az ellenség mindenfelől
 Őket emésztí,
 Űzi, kergeti,
 Búval epesztí, —
 Közénkben sem eresztí;
 Jaj hát szegény nemzetünket
 Miképen veszti!

3. Jaj országunk, — jószágunk,
De főképen hát minmagunk
Mint nyomorkodunk;
Az idegen nemzetségnek
Rabjai vagyunk.
Jaj! naponként mind elfogyunk,
Jót ne is várjunk
S kívánjunk;
Mert kegyetlen, — embertelen
Nemzet van rajtunk.
Jaj, meg kell halnunk!
Meg nem maradunk,
Nagy ellenség közt vagyunk . . .
Bizony méltán ezek miatt
Kesergünk, sírunk.
4. Országunknak, — magunknak
Jaj minden maradékunknak!
Jaj mindazoknak,
Kik e földön nagy inségben
Így nyomorkodnak.
Özvegyek panaszkodnak,
Árvák zokognak,
S magoknak
Siralommal ártatlanok
Halált okoznak.
Csak siránkoznak
És fohászkodnak;
Bánatink nem apadnak:
Mert hazánkból az inségek
El nem távoznak.
5. Rajtunk tenger — a fegyver:
Mert a német köztünk hever,
És igen ver;
Mutogatja magát mintegy
Kényes gavallér,
Nemzetünket kinzó pallér,
Nem szán, mint hóhér:

A kit ér,
 Addig vér, —
 Miglen neki mindent nem ígér!
 Látod, mely kövér,
 Bőrében sem fér, —
 Mégis csak mind többet kér!
 Alig vagyon országunkban
 Miatta kenyér.

6. Nézz reánk, Úr, a mennyből! . . .
 Ments meg, kérünk, minket ily csúf
 Ellenségtől!
 Ki a híres magyaroknak
 Véréből épül.
 Ne hagyd ily dühös inségtől,
 Rút ellenségtől, —
 Némettül
 Gyaláztatni, mocskoltatni
 Az irigyektől.
 Ily dölyfös néptől,
 Kínzó eszköztől
 Megfosztatni nevétül, —
 Mindenkoron győzedelmes
 Dicsőségétül!!!

Jegyzetek. 1. *Sas*, az osztrákot jelképezi a császári címerben lévő kétfejű sas után.

2. *A Rákóczi-nóta* Bezerédit és Ocskait a nemzet fényes csillagainak nevezi, ami nyilván mutatja, hogy Ocskai árulása előtt (1708. aug. 29.) és a trencséni ütközet után (aug. 3.) keletkezhetett, amikor a kétségbeesett nemzet minden törekvését megsemmisülve látta; innét van az ének siralmas hangja.

Fejtegetés. *A Rákóczi-nóta* a kuruc költészet legelterjedtebb alkotása, melyet számos változatban (Thaly Kálmán 17-et ismer) énekeltek országszerte. Egy szenvedésektől meggyötrött nemzet panasza szólal meg belőle, amidőn már minden remény elhagyta, hogy valaha törekvéseit siker koronázhassa. S minél jobban terjedt az elnyomó ellenség hatalma, annál általánosabbá lett e hazafias rapszódia, amely megrázó fájdalomkiáltásban

tör ki a nemzet jelen állapotán, a gyűlölt ellenség dúlásain. A nemzet egykori dicsősége a jelen helyzettel szembeállítva csak fokozza kétségbeesését, s a régi híres vitézek elhalta és elszéledése után csak a magyarok Istenétől remélhet segítséget. A költeményt nem annyira esztetikai értéke, mint művészi dallama tette nemzeti énekké. Gyulai Pál *Vörösmarty életrajzában* a következő jellemző szavakat mondja róla: «Egy költő sem volt képes annyi erővel kifejezni a nemzet viharos lelkesülését, büszke kétségbeesését, harcias siralmát, mint e dallam, melyet mintegy őskori époszt egy egész nemzet teremtett, s mely végre megtalálta Homérját is, a művészi kezét. A nép kunyhójában, a nagyúr kastélyában egyaránt zengett e nóta, mert, mint a zenészek mondják, Magyarország különböző nemzetiségei zenéjéből rokon elemeket olvasztott magába; megértette és érezte a szláv és oláh, mint érezte az elnyomást, mely ellen a magyarral együtt küzdött». Busongó dallamát, mely a szöveggel együtt keletkezhetett, tárogató mellett énekelték. A hagyomány szerint Rákóczi kedves udvari hegedűse, Barna Mihály készítette. A mult század végén Bihari János hegedűjátéka elevenítette fel, s ennek alapján készítette belőle a világhírű *Rákóczi-indulót* Scholl Miklós, a herceg Eszterházy-ezred karmestere. Stilusa a mesterkélt rímelhelyezés kedvéért többször keresett, versformája nem igazodik szabályosan egyforma sorokba, a 4—3, 4—4, 2—3, stb. ütemek művészien váltakoznak és a rapszódikus gondolatmenetet kitűnően jellemzik; rövid sorai és összezsengő rímei pedig a vers dallamosságát emelik.

13. A kölesdi harcrúl.

— 1708. szept. 2. —

1. A kölesdi harcon, a kölesdi harcon,
Hej! én is ott voltam, — elejének vágtam;
Elejének vágtam, közepét bontottam, —
Mint kaszás az fűvet, döntöttem, rontottam.
2. Mikor Balogh Ádám a kardját emelte:
Sándor László akkor dandárt reávitte.

3. «Vedd fel fiam bátran németnek lövését,
Ne mutasd szívednek semmi röttenését, —
Ne mutasd szívednek semmi röttenését!»
4. Mikor Balogh Ádám a kardját emelte:
Szekeress István is ezerét vezette.
5. «Rajta, rajta! rontsad rácok sűrű rendét, —
Hadd ne dúlja gaznép édes hazád földét!»
6. Az Sió berkéig lön nagy sivalkodás,
Fel Simontornyáig sűrű nagy roppanás.
Akkor Balogh Ádám indíta több hadat:
Német is elveszett, a rác is elszaladt.
7. «Haj, édes ezerem! Haj, Somogyi Ádám! . . .
Most immár utánna, mindenütt az hátán!
Most immár utánna, mindenütt az hátán!»
8. Lovasa üldözte, — gyalogja öldözte, —
Szezsárdig az mezőt vérével öntözte.
9. Megégett Rácország, megmaradt három ház . . .
Elesett négyezer, megmaradt háromszáz.

Történeti alap. A költemény címével jelzett harc 1708. szeptember 2-án Szegszárd és Simonytornya között a kölesdi mezőn ment végbe, ahol Béri Balogh Ádám kuruc dandártábornok az egyesült rác és német hadakat teljesen leverte. Mintegy 3000 rác és 400 német maradt a csatatéren, azonkívül még sokat foglyul is ejtett közülök és az összes tábori készletet elfoglalta.

Jegyzet. A költeményben emlegetett *Sándor László*, *Szekeress István* és *Somogyi Ádám* mind kuruc ezredek voltak Balogh Ádám dandárában.

Fejtegetés. A költemény, balladás menetét és népies hangját tekintve, a kuruc költészet sikerültebb alkotásai közé tartozik. Nem magát a harcot beszéli el, hanem annak csak kimagaslóbb mozzanataira utal, így a harci hívra (1. str.), a vezérek buzdí-

tásaira (3. str.), a győzelmes rohamra (5—6.), a megvert ellenség üldözésére (7—8.) és a pusztulásra (9. str.). S mindezt oly kevés szóval és jellemzetesen beszéli el, hogy jobban beleképzeljük magunkat az események folyamába, mint a legrészletezőbb elbeszélésnél. Az előadás művészsége éppen abban van, hogy egy pár odavetett szóval munkássá teszi az olvasó képzeletét, aki aztán a maga lelkében egészíti ki a töredékes jeleneteket. Ez a drámai hézagosság és sietség ad a műnek balladai jelleget, amelyet még a stilus ismétlései és a szabálytalan strófaszerkezet is fokoznak. Versformája tizenkettős sor páros és csoportrímmel.

14. Bezerédi búcsúzó éneke.

— 1708. december 18. —

1. Boldogtalan fejem, mire jutott igyem!
 Forgandó szerencse, mint bánál így velem! . . .
 Hogy így légyen dolgom, azt soha nem hittem,
 Így kemény rabságra hogy éltettél engem.
2. Éltem szép tisztemben mint hal a friss vizben,
 Éltem becsületben, volt módom mindenben;
 Mint régen Nagy-Sándor, voltam nagy erőmben:
 Mert senki énvelem nem állhatott szemben.
3. Zászlómat gyakorta vittem ellenségre,
 Kardomat kötöttem a német nemzetre,
 Sok németet, rácot levertem a földre, —
 Keveset gondoltam vitéz személyekre.
4. Erősen harcoltam vitézlő kezemmel,
 Sok vasas-németet vágtam fegyveremmel,
 Keveset gondoltam rendelt seregével, —
 Csak úgy bántam vélek mint karoly az fűrjjel.
5. Régi szabadságért kész voltam meghalni,
 Nem szántam hazámért véretem ontani;
 Mindeneknek bátran kívántam szolgálni, —
 Romlott nemzetemet talpra állítani.

6. Engemet az Isten szerencsével áldott,
Sok ellenség között békivel megtartott.
Sokszor az ellenség nékem fejet hajtott,
Még az ausztriai ház is jó vitéznek mondott.

7. Dicséretem nékem mindenütt nagy vala,
Hírem minduntalan nevelkedik vala,
Melyen a labanc is csudálkozik vala, —
A rác is előttem csak úgy bujkál vala.

8. — Jaj, gonosz szerencse, mint bánál énvelem!
Hiremben, nevemben meggyalázál engem;
Tovább hogy nem hagytaál e világban élnem . . .
Ily kemény fogságban miért vetél engem ?!

9. Jól tudom, hogy vagynak nékem sok irigyim,
Kik hazugságokat gondoltak ellenem,
Kikben soha bizony semmi tudtom nincsen;
Azon igyekeznek, hogy elejtsék fejem.

10. Mindazonáltal, mostan kész vagyok halálra,
Kinyújtom nyakamat hóhár pallosára,
Nem irtózom tőle, bátran megyek arra . . .
Tudom, lelkem mégyen örök boldogságra!

11. Régi jó barátim, ti megbocsássatok,
Néktek immár soha én nem szolgálhatok;
Fejenként: kicsinyek, öregek és aprók, —
Hogyha én vétettem, bocsánatot várok.

12. — Ez egynéhány verset aki megpróbálja,
Életét is annak eleibe adja;
Kinek van ez írva, azt bátran mondhassa:
Én szegény lelkemet Isten nyúgosztalja!

Történeti alap. Midőn Bezerédi Imrét árulási kísérlete után elfogták a kurucok, Sárospatakon gr. Eszterházy Dániel altábornagy elnöklete alatt hadi törvényszéket ültek fölötté és négy társa fölött. Bezerédi töredelmesen bevallotta bűnét: a haza- és felségárulást. A kivégzést 1708. dec. 18-ára határozták.

Rákóczi három kevésbbé bűnös társának megkegyelmezett, s ha Eszterházy Antal és a dunántúli hadak elrettentő példaadásul nem követelték volna a kimondott halálítélet végrehajtását, a fejedelem már-már megbocsátja egykori híres vitéze ballépését. Így azonban az említett napon d. e. 10 órakor Sárospatak főterén, a nyilvánosság előtt, fejét vették a megbotlott hősnek, de előbb Széplaki Bottka Ádámmal, Bezerédi sorogával és alezredesével végzett a hóhér. Mindkettőjüket bilincsestül temették el az ottani vártemplomban. A fenti költeményt maga Bezerédi készítette a siralomházban s kérésére megengedték neki, hogy a vérpadon ezzel búcsúzzék el a világtól. «Az elbukott hős dicsőségét hirdető ének — mint Thaly mondja — visszhangra kapott a tömegben, melódiát készítettek reá s csakhamar elterjedt az egész hazában».

Jegyzetek. 1. *Igyem*, v. ö. a 104. l. az 1. jegyz.

4. *Karoly*, karvaly.

6. V. ö. a *Bezerédi nótájához* írt történeti alapot a 127. l.

7. Bezerédi vitézségének a híre annyira elterjedt, hogy Rákóczi a török szultán számára, aki kíváncsi volt e bámulatos vitézségű férfiúra, arcképét is lefestette. Bezerédi kicsiny termetű, de igen erős, acélizmű, hajlékony férfi volt.

10. *Hohár*, a hóhér szó mellékalakja.

Fejtegetés. Ezen megható búcsúzó énekben, amilyen férfias önérzettel hivatkozik szerencsétlen szerzője dicsőségére és előbbi sikereire (2—7.), épen olyan őszinte bűnbánattal vallja be megtántorodását, amelyért a gonosz szerencsét és személyes ellenségeit okolja. De azért az elbukott hős bátran megy a szegényhalálba, mert hisz az őszintén megtérők bűnbocsánatában. Végül pedig barátainak mond istenhozzádöt bocsánatkérő szavak kíséretében (8—12.). A tartalom szerkezetileg két részre válik és szépen kifejezi azt a nagy ellentétet, mely a hős élete és rettentő halála között van, szomorú elmélkedésre adva anyagot a szerencse forgandóságáról, meg a bűn nyomában járó kérlelhetetlen végzettről, amely egy ballépésért semmivé tehet egy sikerekben gazdag életpályát. A költemény mindamellet végeredményében megnyugtató hatású, s ezt nemcsak az olvasó érzi, hanem hirdeti maga a bűnös is, amikor nyugodt elszántsággal bocsátja fejét a hóhérpallos alá, mert tudja, hogy a nemzeti szent ügy elárulását csak ily borzasztó büntetéssel válthatja meg. A költemény nyelve egyszerű keresetlenségével elárulja, hogy őszinte érzelem

sugalta. Versformája tizenkettes sor csoportrímekkel. A versfők kezdőbetűi a szerző nevét (Bezerédj Imre) mutatják.

15. Balogh Ádám nótája.

— 1709. elejéről. —

1. Török-bársony sövegem, —
Most élem gyöngyéletem;
Balogh Ádám a nevem,
Ha vitéz vagy, gyer velem!
2. Fakó lovam a Murza,
Lajta vizét megússza;
Bécs-alját ha nyargalja!
Császár azt megsíratja . . .
3. Császárt hogyha kinn kapom:
Hacsérosit lecsapom,
Magát is megugratom,
Bécs várában futtatom.
4. Zsendelyes hí, eszterhás . . .
Ég a város, ég az ház,
Nem is egy ház: háromszáz —
Mert az kuruc ott tanyáz.
5. Vitéz! hol a tarisznyád?
Vedd elő az pogácsát;
Zsendely pattog, hull a nád . . .
Süthetünk ma szalonnát!
6. Sándor Ferkó, sógorom —
Adsz' ide a jó borom!
Harc után, ha szomjazom:
Az áldomást megiszom.

Történeti alap. Béri Balogh Ádám a kurucok hősies ezredese, majd pedig dandárnoka számos harcban kitüntette magát; diadalainak fő színhelye azonban a Dunántúl volt, ahonnét többször átesapott Ausztriába is. Egyik nevezetes portyázása volt,

a midőn 1707. decemberében rajtaütött Draskovics János csapata és ennek szállítmányát, társzekereit, lovait a katonai kísérettel együtt hatalmába kerítette. Másik híres győzelme volt a kölesdi harc (l. fentebb a róla szóló költeményt), mellyel a hanyatló kurucságnak újra biztosította egy időre Dunántúlt. A jelen dalban említett ausztriai portyázásáról gr. Eszterházy Antal, a dunántúli vezénylő tábornok Balogh Ádám hadmívelteiről tudósítván Károlyi Sándort, 1709. január 23-án Szombat-helyről így ír: «Most recentissime (legutóbb) Balogh Ádám uramat bizonyos számú hadakkal Ausztriába expediálván (küldvén), egész Bécsig penetrált (hatolt), s nagyobb részét Ausztriának úgyannyira fölláztotta, hogy sok helységeket elhagyván, várakban magokat recipiálni (megvonni) kéntelenítették az lakosok; onnét megtérvén, hacsérosokat, postamestereket s nem kevés nyereséget (zsákmányt) hozott magával az katonaság». Ugyancsak 1709. január első napjaiban történt, hogy Balogh 3000 lovasal Ausztriába tört s úgy meglepte a lakosságot, hogy József császár is, ki mint szenvedélyes vadász a környéken járt, csak nehezen birt elöle Bécsbe menekülni megfogyatkozott kíséretével. A sokat magasztalt hőst végre Pálffy-nak sikerült elfogatnia 1710. okt. 29-én Szegszárd alatt, aki aztán a kurucok ügyének ezen főtámaszát 1711. febr. 8-án Pesten végeztette ki.

Jegyzetek. 3. *Hacséros*, az arcieri-gárda tagjait, a császári testőröket hívták így a magyar katonák. *Arciere* eredetileg íjászt jelentett; az olasz fejedelmek testőrségét ugyanis kezdetben íjászok képezték. Ezen elnevezést megtartották a testőrök később is, amikor más fegyverzetet kaptak.

4. *Zsendelyes hí* vagy *hiü*, a háztetőnek kinyúló része, háztető, padlás; rokonértelmű vele *eszterhás*, *eszterha*, különböző vidékek szerint háztető, eresz, ereszalja.

6. *Sándor Ferkó*, Balogh Ádám alezredese és sógora volt, a mennyiben Balogh nejének, Festetich Juliának nővérét, Krisztinát, Sándor Ferenc testvérbátyja, István birta feleségül.

Fejtegetés. E vidám hangulatú dalon a szilaj jókedv érzelme uralkodik. Diadalmas portyázás után valamely felgyújtott városban ütnek tanyát a kurucok és generálisuk, Balogh Ádám a szerencsés harc után kérkedve mondja el leghíresebb hadi tettét, amidőn csapatával egész Bécs aljáig nyomult és József császárt kíséretével megszalasztotta. Az új sikerre és régi győzelmeinek

emlékére iszik most áldomást vitézeivel. Ami kevés elbeszélés van a költeményben, az is az alapérzelembe olvad fel. Előadását a népdalok drámai mozgalmassága és közvetlensége jellemzi; az égő város festői rajzát még fokozza a 4. strófa szép gondolatritmusa. A művet könnyed és dallamos üteme (4—3.) és csengő párrímei igen alkalmassá tették az éneklésre és a kurucság jobb napjaiban a tábori mulatozók egyik legkedvesebb nótája volt.

16. Német sas vert fészket . . .

— 1709. szeptember végén. —

1. Német sas vert fészket már Sümeg várában,
Berdót kiáltanak Vég-Simontornyában.
2. Veszprém vára volt még, álla utóljára . . .
Azután szorúltunk sűrű Bakonyásra.
3. Sárgúl már levele az sűrű Bakonynak, —
Hervad szerencséje szegény kurucoknak.
4. Antal úr bujdosik, Vak-Bottyán haldoklik,
Vitéz Fodor László sebekben kínlódik
5. Jó Fekete István, Luka Benedekkel
Magas Veszprém falát festették vérekk.
6. Hellepronth, Palkovics vasakat pöngetnek, —
Kik még megmaradtunk: üldöznek, kergetnek
7. Meddég áll fönn fejünk? csak az Isten tudja,
Csak az Isten tudja, — senki nem mondhatja.
8. Mi piros vérünknek hol lesz kiontása?
Fáradt teteminknek földben nyúgovása.

Jegyzetek. 1. *Berdó*, v. ö. a 118. lap 17. jegyz.

4. *Antal úr*, gróf Eszterházy Antal, a dunántúli hadak generálisa. — *Fodor László*, brigadéros; Simontornyából tett kirohása alkalmával megsebesült és fogságba került.

5. *Fekete Istvánt* és *Luka Benedeket*, kik mindketten ezrede-

sek valának, Heister 1709. szept. elején Veszprémben kivégeztette.

6. *Hellepront János*, ezredes és *Palkovics Ferenc*, főhadibiztos Simontornya feladásakor estek rabságba. — *Vasakat pöngetnek*, a fogságban bilincsre vannak verve.

Fejtegetés. A trencsényi csata után mindjobban üldözi a kurucokat a balszerencse. A dunántúli rész csaknem egészen visszakerült a császáriak kezébe, fő erősségük: Sümeg, Simontornya, Veszprém is már az övék. A kurucok legkiválóbb vitézei elbújdostak, meghaltak vagy börtönben sínlődnek, akik még megmaradtak, az üldözések elől a Bakonyságba húzódtak. Hogy mi vár rájuk, csak az Isten tudja. Ilyen panaszra fakad a kurucság ügyének elhanyaglásán nekibúcsult szegény vitéz, ki azzal remél könnyíteni sorsán, hogy emlékezetébe idézi azon hősokeket, akik szintúgy szenvednek hazájukért mint ő. A költemény elegikus hangulatát szépen kifejezi az őszről vett párhuzam: «Sárgul már levele az sűrű Bakonynak, — hervad szerencséje szegény kurucoknak». Művészi eszmetársítás, amely népköltészetünknek egyik jellemző sajátossága! A költő mély meghatottságát és lemondását a 4—6. strófák száraz elősorolása sem rontja meg, sőt a helyzet sivárságát színtelenségével még emelni látszik. Stílusa rövid, szaggatott mondataival és gondolatismétléseivel szintén elősegíti a mű borongós hangulatát. Versformája tizenkettes sor páros rímekkel.

17. «Ocskai Lászlóról való ének.»

— 1710. január 3—12. —

1. Kurucok, kurucok, hajh szegény kurucok —
Be megsötítédett ti fényes napotok!
2. Óh gonosz szerencse, óh keserves óra! . . .
Trincsíni mezőnek vérrel borítója.
3. Sok ezren borúltak ott önnön vérekben, —
Mások tántorodtak régi hívségeken.
4. Labanc már Ocskai; sok vitéz hadnagyi
Átkozva siratják az ő labancságát:
Verje meg az Isten állhatatlanságát!

5. Kemény Beleznai, seríny Jávorkával,
Ama Bornemisza, híres Rác Miskával.
6. Esküsznek Újvárbán egymásnak kezére,
Erős esküvéssel Ocskai vesztére :
7. «Bátor vérontásom — törtínjék halálom,
Álnok árulónak bosszúját megállom, —
Álnok árulónak bosszúját megállom !»
8. S nyárnak hévsígeiben, — ősz sűrű ködében
Kergetik Ocskait nagy kegyetlen télben.
9. Beleznai kétszáz labancát levágja, —
Pilátushoz küldi őket vocsorára.
10. Bornemisza véle gyakran kergetődzik,
Rác Miska éjjel is ott környül leskődik
11. Jávorka pediglen paraszti ruhában —
Egynihány vitézzel csak bétör házában.
12. «Héj Ocskai László ! a nagy tobzódástúl
Kelj föl immár, — érted elgyöttünk Újvárból ! . . .
13. Vérünk árulója, most add meg magadot !»
— Fölkele Ocskai : de fegyvert ragadott . . .
14. Kiverik kezéből s úgy homlokon vágják, —
Vér elborította mind a két orcáját.
15. Viszik már, viszik már, kötve paripára,
Nyargalton-nyargalvást viszik már Újvárba.
16. Hogy vitték a kapun, istrázsa kiáltott :
«Itt hozzák, itt hozzák az Ocskai Lászlót !»
17. Hadi szék bírái ott egybengyülenek,
Hitiszegő felett ők széket ülének.

18. Irjátok furérok, irjad sereg-diák —
Vérveres téntával a nagy szentenciát:
19. «Világ példájára feje elüttessék,
Várnak bástyájára karóba tüzessék.
20. Hadd lássák mindenek: az lator mint jára,
Ki megszegvén hitit, támadt hazájára!»
21. — Mikor rézdobokat megütték az vártán,
Mikoron az sípot megfújták az bástyán:
22. Akkor az piarcon álltak mind fegyverben, —
Kihozák Ócskait, vasakkal terhelten.
23. Ott felzöndülének vitézek, hogy látták:
«Öld meg az árulót! Hozzá! . . .» azt kiálták.
24. S ha fejét nagyhamar hóhár el nem csapja:
Testét vitézlő rend izekké szaggatja!
25. Föltüzék az fejét a bástya fokára,
A mely néz Nyitrára, — egy nagy árbocfára.
26. Nagy fekete hollók sűrűn szálldosának —
S ott környül kerengvén, ekkép károgának:
27. «Kár, kár, kár, kár vala Ocskai Lászlónak,
Ilyen nagy vitéznek — lenni árulónak!
28. De nem kár, hazáját, vérit eladónak
Szemeit kivájni, fekete hollónak!»
29. — Már Ocskai László másoknak nagy példa:
Gonosz árulóknak így lészen halála!
30. Lelkeket világon szélvészek kergetik, —
Azután poklokna lánghoz vettetik.

31. — Ezt szörzék Újvárbán, ezerhétszáz tízben . . .
Szegíny magyarokat segítse az Isten!!

Történeti alap. Ocskói Ocskay László trencsénvármegyei régi nemes család ivadéka 1680. körül született, tanulmányait a nagyszombati jezsuitáknál végezte. Már 15 éves korában huszár lett s Pálffy János gróf ezredében szolgált, ahonnet két ízben is megszökött. Mint katonaszökevény előbb a törökhöz ment, utóbb a császári seregből, mivel gazságai miatt minden vitézsége mellett sem vihette többre a tizedességnél, a franciáknál próbált szerencsét s innét rövid időre ismét visszatért régi ezredéhez. 1703-ban pedig egy hevenyén összetoborzott lovascsapattal Rákóczi felkeléséhez csatlakozott, ahol rendkívüli vitézségével és ügyességével csakhamar ezredesséig vitte. Rövid idő alatt elfoglalta Lévát, Korpónát, Selmecet. Hírét különösen emelték Ausztriában és Morvaországban tett dúlásai, a «tűz fejedelmének» és «Rákóczi villámának» nevezték; de érdemei dacára sem tisztelték iszákossága és durva, fajtalan élete miatt. A nagyszombati ütközetben (1704) Rákóczi szavai szerint «valóságos csodákat mívelt», a miért nem-sokára dandárnokká lett, 1707-ben pedig győzelmei jutalmául a sztropkói uradalmat kapta a fejedelemtől s a trencsényi csata után mégis elárulta Rákóczit, amidőn ahelyett, hogy a Nyitrát ostromló Pálffyt hátulról megtámadta volna, előzetes megbeszélés szerint mit sem gyanító ezredét Pálffy hadai közé vezette és 1708. aug. 28-án nyíltan egyesült velük, miután katonáit József hűségére kényszeríté. Ezredének java része azonban lassankint visszaszökdösött Rákóczihoz. Ezután mint császári ezredes épen úgy kegyetlenkedett a kurucokon; de a többszörös árulót a császári tisztek sem becsülték. Az érsekújvári kurucok azonban vesztére esküdtek. Kedvező alkalom volt erre az 1709. évi karácsonyi ünnepek, amidőn Ocskai verbói kastélyába jött mulatozni. Itt talált reá Jávorka Ádám újvári főhadnagy, a józan életű, vallásos és tanult ifjú hős, ki Beleznaival, Bornemiszával és Rác Miskával arra esküdött, hogy élve hozzák őt Újvárba. S ez sikerült is nekik olyképen, hogy Jávorka koldusnak öltözve bejutott a kastélyba, ahol megtudta, hogy Ocskai dorbézoló társaival még aznap este visszatér Ocskóra. Jávorka ezután 30 kipróbált vitézével lesből megtámadta a közeledő Ocskait, kit mintegy 50 labanc kísért, s míg társai a futó labancsapat

egy részét kaszabolták, Jávorka Ocskait karddal és csákánnyal leütven lováról, elfogta és Újvárba vitte, ahol Csajághy János újvári parancsnok január 2-án a haditörvényszék által «elevenen karóbahúztatás által végrehajtandó halálra» ítélte, s csakis derék öccsének, Ocskai Sándor újvári alezredesnek könyörgésére változtatták meg az ítéletet palloshalálra. A kurucok felháborodása oly nagy volt iránta, hogy amikor a verpadra vitték, csak nagy erőfeszítéssel menthették meg az elítéltet, hogy ne a nép dühe vegyen rajta elégtételt. Maga a kivégzés, a sietség miatt, igen borzalmasan ment végbe, amennyiben «ötször vága nyakához az hohér, utoljára pedig a földön annak géégjét elriszálta».

Jegyzetek. 5. *Beleznai János* ekkor őrnagy volt, később ezredessé lett; de a nemzeti ügy bukásával ő is a császáriakhoz pártolt, hol mint tábornok nagy érdemeket szerzett a Péro-féle lázadás (1735.) leveretésében. — *Bornemisza János*, mint Bottyán őrmestere ő fogta el gróf Starhemberg Miksát (l. 11. sz. költ. 5. jegyz.); utóbb főhadnaggyá lett. — *Rácz Miska*, Starhemberg elfogatásának részese, újvári hadnagy volt.

7. *Bátor*, ámbátor, jóllehet.

9. *Pilátushoz küldi őket vocsorára*, megöli őket; a nép által használt tréfás kép.

15. *Nyargalton-nyargalvást*, sebesen, erősen nyargalva.

18. *Furér* (francia fourrier után), a hadsereg számadásait végző altiszt, hivatalnok, körülbelül azonos vele a *sereg diák*, hadi írnok elnevezés.

21. *Várta*, a német Warte (őrhely) szóból: őrség.

24. *Hohár*, v. ö. a 140. l. 10. jegyz.

Fejtegetés. E népies eredetű kuruc ballada hangjának közvetlensége elárulja, hogy mindjárt a kivégzést követő napokban készülhetett. Ezt megerősíti Csajághy Jánosnak Bercsényihez intézett levele is, amelyben január 12-én értesíti őt Ocskai kivégeztetéséről a levél végén ezen megjegyzéssel: «Minémű verseket fundáltanak itten Ocskairól, imé alázatosan inkludáltam (mellékeltem) Excellenciádnak pro curiositate (ritkaság kedvéért)». A költemény az árulónak megérdemlett büntetését mondja el kiindulva azon szerencsétlenségből, amely a kurucokat a trencséni csatával érte, mert itt nemcsak sokan elvesztek, hanem utána sokan árulóvá is lettek. Így Ocskai (1—4.). Ezután drámai élnkséggel beszéli el, mint esküsznek össze az újvári vitézek

Ocskai vesztére, mint üldözik s mint fogják el őt (5—15.). A költemény legmozgalmasabb részét a haditörvényszék ítélete s ennek végrehajtása képezi (16—25.). A befejezésben van az igazságszolgáltatás, amely nemcsak a földön sújtja a bűnöst, hanem még lelke sem talál nyugtot: szélvészek kergetik, mielőtt a pokolra jutna. A néphit igazságszolgáltatásának jellemzésére ott vannak a hollók is, az erőszakos halál madarai (V. ö. Arany János *Vörös Rébék* c. balladájával.). A mű bár valósággal megtörtént eseményt mond el, a művészi célhoz képest eltér a valóságtól, amidőn Ocskai elfogatását beszéli el. Előadását a drámai rövidség és gyorsaság jellemzi és minden ízéből kitetszik egy veszendő ügy elkeseredett híveinek kéjes bosszúvágya annak veszte fölött, ki szintén segített a szerencsétlenségbe dönteni őket. Stilusa a palóc nyelvjárás sajátosságait mutatja; képeit, ismétléseit, inverzióit mind a helyzetek magyarázzák. Páros szakaszokban rendezkedő tizenkettes sorai igen jó ritmusúak és rímelésűek.

18. Kurucokrúl való ének.

— 1710. november-december. —

1. Hol vagy te most nyalka kuruc, —
A ki voltál mint a szép struc?! . . .
Már hazádban soha nem jutsz,
Ez világbúl majdan kifutsz —
Nyalka kuruc!
2. Fájhat szíved alsó földért,
Dunántúl szép országodért,
Télben rendelt jó kvártélyért,
Elhagyott szép asszonykádért —
Nyalka kuruc!
3. Nem vigyázol Sopron tájra,
Az küszögi nyájasságra,
Szombathelyi szép dámákra,
Nem a szép sümegi táncra —
Nyalka kuruc!
4. Hol van hosszú, pántos kardod?
Majd tíz-fontos, sasos forgód?

Kócsagtollas, prémes csákód?
 Kű-ütötte nagy pallosod? . . .
 Nyalka kuruc!

5. Hol van cifra karabélyod?
 Gréci, bécsi pár pistolyod?
 Üsttel varrott pantallérod?
 Cifrán varrott nagy tarsolyod?
 Nyalka kuruc!
6. Hol cifrázzák most ruhádat, —
 Másfél-arasz dolmánkádat?
 Hol prémezik nadrágodat?
 Zsinórozzák salváridat?
 Nyalka kuruc!
7. Hol köttetsz most cafrangokat?
 Párduc, farkast honnét hozatsz?
 Mely városban lovat ugratsz?
 Kedved szerént ott nem mulatsz —
 Nyalka kuruc!
8. Hol Kúszegen vándorlottál,
 Szombathelyen mulatoztál,
 Hol Sümegen táncot jártál:
 De nem hitted, hogy így járnál . . .
 Nyalka kuruc!
9. Te jó kuruc akkor voltál,
 Mikor cifrán szitkozódtál,
 Nyelveddel mindent csináltál, —
 Isten ellen káromkodtál,
 Nyalka kuruc!
10. Szegénységet szidtad, verted,
 Nemességet nem becsülted,
 Testét-lelkét megmívelted,
 Senki személyét nem néztél —
 Nyalka kuruc!

11. Kiért Isten megbüntetett,
Szabadságot túled elvett,
Idegen földre elvetett,
Csaknem nagy rabságra vetett —
Nyalka kuruc!
12. Szaladj kuruc, jön a német! . . .
Látd, mely бүдös lompost éget;
Hidd el, ha elérhet téged:
Dragon-végre hány ő téged —
Nyalka kuruc!
13. Ez kis verset ki szerzette:
Kurucokat kesergette,
Mert pusztulását érzette, —
Ugyan ki megjövendölte . . .
Nyalka kuruc!

Jegyzetek. 2. *Alsó föld.* Rákóczi emlékirataiban s az akkori levelezésekben, Kassától számítván az ország fekvését, a dunántuli részt nevezték Alsó-Magyarországnak.

3. *Sopront* azért emlegeti a költemény, mert a kurucok ezt éveken át kemény ostromzár alatt tartották. — *Sümegen* rendezte Eszterházy Antal tábornokarával és tisztjeivel az 1708-iki, *Szombathelyen* pedig az 1709-iki farsangi mulatságait. — *Nyájasság*, v. ö. a 78. l. 16. jegyz.

5. *Üsttel varott pantallérod*, ezüsttel hímzett puskaszíjad, hevedered.

6. *Másfél-arasz dolmány.* Az övig-érő, kis kurta zsinóros dolmányt, amelyre fejenkint 16 rőf zsinórt számítottak, Rákóczi kurucái kezdték viselni, s róluk nevezték el *kurucdolmánynak*; huszárjaink még 1848—49-ben is hordták. — *Salvári*, salavári, salavárdi, félcombig érő kurta lovaglő nadrág, amelyet a hosszú nadrág fölé húztak s ettől rendesen elütő színű volt.

Fejtegetés. A mint a kuruc dicsőség napjaiban bőven kiutott a labancoknak a gúnyból, úgy most a felülkerekedett ellenfél támad hasonló fegyverrel ellenük. Bizonyára nagyon fájhatott a labancoknak és németeknek az a lenézés és megvetés, melyet a kurucok részéről kellett tapasztalniok. Midőn

tehát 1710. őszén a kurucok Dunántúlt és Érsekújvár vidékét elvesztették s a felkelők már egészen az északnyugoti felvidékre szorultak, ügyüknek végképeni rosszrafordulása kárörömmel tölté el a labancokat, s most örömmel adták vissza a kölcsönt a nyalka kurucnak. A költemény tartalma és formája nagyon emlékeztet a kurucok két híres dalára, *Csinom Palkóra* és a *Székely kurucok dalára*; tulajdonképen azoknak paródiája, a mely a gúny és szemrehányás találó kifejezéseivel hányja fel az egykor vigan élő, hetyke, diadalaira büszke és fényes öltözetű kurucnak mostani nyomorúságát. Az elnyomó hatalom szolgálatába szegődött labanc, úgy látszik, önmagához méltó elégtételnek tartotta, ha magasztos küzdelmében elbukott ellenfelét még a gúny nyilával is megsebezheti. Versformája ősi nyolcas csoportrímmel, az ötödik sor négyes üteme refraine-t alkot.

19. Őszi harmat után

(*Bujdosó ének, tárogató-sípra.*)

— 1710. november vége, december eleje. —

1. Őszi harmat után
Nagy hegyeknek ormán
Fújdogál a hideg szél,
Fújdogál a hideg szél;
Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél,
Hóval lepi bé a tél.
2. Régi üdöm elmúlt,
Most másképen fordúlt, —
Szomorú az én sorsom,
Szomorú az én sorsom
Messzére bújdosom,
Hazámat itt hagyom;
Isten vezérli dolgom,
Isten vezérli dolgom!
3. Szerelmes barátim,
Régi jó pajtásim

Tülem elpártoltanak,
Tülem elpártoltanak.
Fejenként mindenek,
Akik esmértenek, —
Mostan megbocsássanak,
Mostan megbocsássanak.

4. Ha kiknek vétettem :
Ugyan megszenvedtem ! . . .
Igazságom : mindenem,
Igazságom : mindenem !
Keserű énnékem
E világon élnem, —
Te tudod én Istenem,
Te tudod én Istenem !
5. Jobb hát a darvakkal
Vagy más madarakkal
Elbújdosnom messzére,
Elbújdosnom messzére ;
Hogy irigyim szava,
Ellenségim vasa
Szegény fejem ne érje,
Szegény fejem ne érje.
6. Mert itten lakásom
Nincsen maradásom
Az sok irigyeimtől,
Az sok irigyeimtől. —
Uram ! én azt kérem :
Útamban vezérem
Légy, s ments meg mindenektől,
Légy, s ments meg mindenektől !
7. Vezér!j messze földre,
Idegen nemzetre, —
Hol lakjam békeességben,
Hol lakjam békeességben.
Hosszú bujdosásom
Lészen távozásom

Kietlen messzeségben,
Kietlen messzeségben.

8. Csillag jár mely felül,
Szél zúg, folyhó repül, —
Arra vészem útamat,
Arra vészem útamat
Ha minden elmarad:
Isten el nem marad, —
Reá bíztam magamat!
Reá bíztam magamat!

Jegyzet. 1. *Piros csizmám*, V. ö. a 110. l. 26. jegyz.

Fejtegetés. Mikor már a kurucság 1710. telén az ország északnyugoti határszélei felé szorult és közülök sokan az üldözés elől Lengyelországba menekültek, akkor idomította át valamely kibujdosó kuruc a fenti költeményt Balassi Bálint ismeretes búcsúénekéből. A kapcsolat közöttük nyilvánvaló; a hasonlóság megvan már a külső formában és az egyes kifejezésekben. A két költemény indító oka azonban egészen más. Balassi akkor alkotta e dalát, amidőn családi bajai és boldogtalan szerelme miatt idegen országba bujdosott enyhülést keresni; míg a kuruc vitézt honfibánata és a rabság és megaláztatás elől való menekülés üldözi ki hazájából, amelynek fájó szívvel és Istenben való megnyugvással mond búcsút. A bánatos hangulatnak művészi kifejezői: a késő őszi természet borongós képe, a melegebb tájakra igyekvő vándor darvak és az idegen földre vezérlő csillag. E bujdosó dal annyira hív tolmácsolója volt a közérzelemnek, hogy a *Rákóczi indulóval* együtt valóságos nemzeti énekké lett s tárogató hangjai mellett, vagy anélkül, több mint egy századig országszerte énekelték. Versformája: hat és hét szótagú sorok páros rímeléssel, a harmadik és hatodik sor pedig refraine-szerűen ismétlődik minden strófában a dallam kedvéért.

IV. A kuruc költészet befejező kora.

A mikor Rákóczi 1711. február 21-én elhagyva hazáját a lengyel földre ment, a kurucok harcának is vége szakad. A legyőzött hősök szétszóródnak a világ minden

tája felé; de az ének nem némul el: ott él a bujdosók ajkán, az együgyű krónikások visszaemlékezéseiben és az elégedetlen hazafiak felsóhajtásaiban. A hű magyar nép ragaszkodása fejedelméhez annak távozása után nem hogy csökkent volna, hanem még erősödött. Igaz, hogy róla nem készültek magasztaló énekek, de gáncs sem érte soha. Vitézei és párthivei mindenkor fölöttük álló félistennek, s nem közülök kiemelkedett hősnek tekintették, akinek nagyságát a dicsőítés már nem fokozhatja; ezért az énekmondók rendesen a hódoló tisztelet tartózkodó hangján beszéltek róla. S nevét legtöbbször csak úgy vette ajkára az ének, ha általa és nevében a legtisztább nemzeti érzést, vágyat és gondolatot akarta tolmácsolni.

Ebből a korból a kibújdosott és hontalanná lett fejedelemtől több ének szól. Így *Rákóczi kesergője* a hazájából távozó fejedelem fájdalmas panaszát és hű magyarjai gyengéd gondoskodását tükrözi vissza. A *kibujdosó Rákóczi imáját* pedig a hazaszeretettel párosult mély vallásos áhítat hatja át. Hangulatra hozzá hasonló *Rákóczi Ferenc búcsúdala*; de költői szépségben mindnyáját felülmulja a *Bujdosó Rákóczi* c. erőteljes népballada.

De a fejedelem távozásával megkezdődött a hívek bújdosása is. Azok, kik az elnyomatásba és a német világba nem tudtak beletörődni (*Én is hajdan magyar voltam.*), vagy nem akartak meghódolni, kibújdostak az országból. Közvetlenségüknél fogva a kuruc dalok közül épen ezek a bújdosó énekek a legmeghatóbbak. A Rákóczi szájába adott búcsúzó énekek is ebből a töből fakadtak; de ezek mint helyzetdalok első sorban a bujdosó fejedelem személyét illetik. A hazátlan bujdosók vigasztalan panasza már sokkal általánosabban szólal meg az *Édes hazám szánjad válásom* és *Keserves bujdosás* c. énekekben;

míg a hivatásos szegény legény (*Kuruc katona dala*. 1711.), kinek egész élete jórészt bujdosásból és kóborlásból állott, a multon merengve inkább azt fájlalja, hogy kereset híján újra bizonytalan jövő előtt áll, pedig mennyiszor ontotta vérét a hazáért!

Ámbár a bujdosó énekek mindannyiszor felhangzottak, valahányszor egy-egy bukás érte a felkelőket, mégis a Rákóczi-féle szabadságharc után keletkezett bujdosó énekekben sokkal vigasztalanabb fájdalom hangzik fel mint a megelőzőkből, mert a szatmári egyezség még annak a reményétől is megfosztotta őket, hogy valaha felderülhet a kurucok hajnala.

A kuruc idők végnapjainak megvolt a maga verses krónikása is Dálnoki Veres Gerzson egyszerű székely katonában, kinek gr. Haller Gábornak szóló ajánlásából megtudjuk, hogy munkáját két részben 1704-től 1722-ig készítette és a történetet a kuruc seregek eloszlásáig beszéli el a majthényi sikon végbement fegyverletétel után «hol a maga mulatságára, hol néha-néha bújában és jó urainak kérésére amint látta, tudta és mások igaz relációjuk is hozzájárulván, ezen verseket írásban hagyta örök emlékezetre». Gyarló és költőietlen előadása élénken emlékeztet a XVI. század krónikás énekszerzőire, s alig van egy két részlete, amely költői lendületről tanuskodnék.

A közéletben beállott nyugalom a szatmári béke után csak látszólag volt az; a honfiak a megváltozott helyzetbe nem tudtak mindjárt beletörődni, innét van az, hogy az írók műveiből bizonyos sovárgás nyilatkozik meg az elmúlt régi jó idők után és elégedetlenség a jelen állapotok miatt. Ennek több versében ad kifejezést báró Palocsay György, egykori kuruc generális, közülök legjellemzőbb az «új módit» gúnyoló verse a *Kuruc világ után*.

Szóval kimondhatjuk, hogy a kuruc költészet a nemzeti közvéleménynek és a korszakot mozgató érzéseknek és gondolatoknak hívebb kifejezője bárminő történeti műnél; de nemcsak a kuruc világ változatos eseményei és hangulata szülték meg a maguk költőit, hanem e nagy idők emléke továbbra is hol vigaszt, hol lelkesítő példát nyújtott a nemzetnek, borús napjaiban ébrentartva benne a hazaszeretetet.

1. «Rákóczi kesergője.»

— 1711. első feléből. —

1. „Hallgassátok meg magyarim, a mit beszélek!
Tanácsoljatok vitézim: mitévő légyek?
Jön a német, dúl-fúl, éget,
Mindent pusztít, rabol, kerget
Hajh! már mit tégyek?“
2. „„Tanácsoljuk Fölségednek, meg se is vesse:
Aranyait, ezüstjeit rúdakra veresse,
Rakassa fel, vitesse el,
Hordassa el, — és menjen el
Merre szeme lát!““
3. „Megcselekszem, elkövetem, mondja valaki,
Sőt szeretem, meg sem vetem, oktasson akarki.
Ki az oka: minden látja! . . .
De tudja meg, hogy megbánja
Spion Károlyi!
4. Megfizeti még az árát az árulásnak:
Kipótolja maradéka Esze Tamásnak, —
Ha nem másnak. Árulónak
Úgy lészen még dolga neki
Miként Júdásnak! . . .

5. Országomból, a hazámból már ki kell menni;
Mordságimról, hibáimról megengedjete ti!
Megöllelek, megcsókollak, —
Amíg élek, mindig szánlak
Kedves Bercsényim!
6. Sok pénzembe, költségembe került váraim,
Azokhoz pompásan épült sok szép palotáim:
Itt hagylak már pataki vár!
Nem látlak már munkácsi vár! . . .
Isten megáldjon!
7. Megengedjen a magyarság, már ezt kiáltom.
Édes hazám, mire jutál! . . . csak azt sajnálom;
Német lesz már a vezéred,
Jaj! de néked az nem véred
Hajh! ki ne szánna?!“
8. — Hej Rákóczi, magyarok vezére, Bercsényi,
Országunk fejedelme, vezére Tököli!
Hová lettek, hová mentek
Országunknak híres-jeles
Magyar vezéri?!
9. Óh, égre kiáltó vétek, hogyha képzelem! . . .
— Országából elbújdosott a jó fejedelem.
Nem képzelem, nem is vélem:
Más országnak királyánál
Helyét ne lelje!
10. Nézd, a német lakó földünket már mivé tette!
Asszonyinkat, leányainkat megszeplősítette. —
„Német már a vezéretek,
Jaj, be szánlak benneteket
Isten veletek!“

Jegyzetek. 4. *Esze Tamás*. V. ö. a 118. l. 20. jegyz.

9. T. i. a fejedelem ellen elkövetett árulás. A magyar nép gyöngéd gondoskodása csakugyan valóra vált, mert Rákóczi

eleinte Nagy Péter cárnak, aztán XIV. Lajosnak s végre a szultánnak figyelemmel és kitüntetésekkel elhalmozott vendége volt, ha komoly támogatásba nem is részesítették.

Fejtegetés. A költemény azt a benyomást teszi az olvasóra, mintha több énektörödekből volna összefűzve (a 8. str. pl. a *Rákóczi nóta* ismert felkiáltását tartalmazza), s ha egyes helyein a népies hang fel is csendül, egészben véve sokkal öntudatosabb belátást árul el, mintsem tisztán népies alkotásnak lehetne tekinteni. A józan tanácsadás, melyet a bizonytalanságában küzködő fejedelemnek az elbukott hívek adnak, meg épen mesterkéltségre mutat. Rákóczinak tulajdonképeni panasza a 3. versszakkal kezdődik. Az ének szerzője szerint a fejedelem itt árulással vádolja Károlyi Sándort, a szatmári béke kieszközlőjét. Ez így a fejedelem szájába adva a történeti valóságnak is megfelel, amennyiben az orosz udvartól félrevezetett Rákóczi a békealkudozások idején egyik levelében nemcsak elítélte Károlyi törekvéseit, hanem valósággal megátkozta őt, hogy a kiontandó magyar vér szálljon reá és ivadékaira. De a fejedelem környezetén kívül álló katonák már sem harcolni, sem hazájukat elhagyni nem akarták és kesergésük, panaszaik, meg vágyódásuk a béke után arról győzték meg Károlyit, hogy a harcot folytatni lehetetlen s csak a békés kiegyezés mentheti meg az országot a végromlástól. Míg a költeménynek 3—4. versszaka a béke megkötése utáni időre látszik vonatkozni, addig az 5—7. strófákban foglalt szavai a fejedelemnek, a bevezetésnek (1—2.) megfelelően, a lengyelországi útrakelés előtt végbement megható munkácsi búcsúzási jelenetére emlékeztetnek. A 8—10. versszakok pedig a magyar nép hangulatának és gyöngéd gondoskodásának kifejezői a kibujdosott Rákóczi iránt. Az ének legsikerültebb része az utolsó strófa, amely az elválás fájdalmának nagyságát és a végső sorok panaszát művészien fokozza azáltal, hogy a fejedelem végszavainak megismétlése zárja be a költeményt. Az érzés bensősége mellett a drámai párbeszéd erőteljes kifejezései és a meglepő fordulatok teszik e szép elegiát figyelemre méltóvá. Versmértéke valószínűleg a hibás leírás folytán több helyütt szabálytalan, úgy látszik, hogy a 13-as és 14-es sorok egész és tördelt formában alkotják a strófát.

2. Rákóczi Ferenc búcsúdala.

— 1711. —

1. Bölcsőm, vigasztalóm,
Dajkám és ápolóm,
Szép Magyarországom! . . .
Jaj, szörnyű fájdalom, —
Meg kell tőled válnom.
Vizeid folyását,
Erdeid nyilását,
Mezeid kalásztát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Már többé nem látom.
2. Fúj már az őszi szél,
Sárgúl a falevél,
Rád borúl az nagy tél, —
Mikor semmi sem él,
Én árva országom!
Franciák oltalmát,
Az lengyelek hadát,
Sorsod javulását,
Ég bosszúállását
Sötét felhőid közt
Mind hiába várom.
3. Nincs is már énnékem
Semmi reménységem;
Megszakad a szívem
— Azt igen jól érzem —
Érted rab-országom . . .
Vizeid folyását,
Erdeid nyilását,
Mezeid kalásztát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Én sohasem látom.

Fejtegetés. Midőn Rákóczi elhagyta hazáját, azon hitben tette azt, hogy «aratáskor — úgymond — többed magammal megyek vissza, mint amennyivel most kimegyek»; azonban a szatmári békekötés a visszatérhetés minden reményétől megfosztotta. Ebben a teljes lemondás hangulatában született meg *Rákóczi Ferencz búcsúdala*. Minden kedves emlék, amely őt hazája földjéhez fűzte: a szabadság ügyének bukása, a kétséges jövő, a fölkeleshez kötött sok szép ábránd meghíusulása, mind együttvéve olyan lesújtó hatással lehettek lelkére, hogy nem csoda, ha az ének szerzője szerint ezen szavakra fakad a boldogtalan fejelelem: «megszakad a szivem érted rabországom». Általában elmondhatjuk, hogy a fájdalom tisztaságára és őszinteségére nézve tökéletesebb alkotása alig van a kuruc költészetnek, mint ez a kis dal. A télre váló természet képe is szépen összevág az elárvult haza szomorú állapotával, amely már sem a földön, sem az égből nem vár semmi oltalmat. Versformája ősi hatos, rímképe: aaaabccccxb.

3. Bújdosó Rákóczi.

— Székely népballada. —

1. Kiállott Rákóczi
A munkácsi sánkra,
Reá támaszkodék
Pántos pallosára.
Reá támaszkodék
Pántos pallosára, —
Reá rivalkodék
Az rézdobosára :
2. «Dobosom ! dobosom,
Udvari dobosom !
Most néked megmondom :
Ne azt verd, hogy : Mars, mars ! ...
De azt verd, hogy : Rajta !
Ördög nyúzza anyádat, —
Ne úgy verjed dobodat !
Ne úgy verjed, mint eddig :
Isten tudja, hogy lesz, mint ?

Hanem úgy verd : Rajta !
Rajta, rajta, rajta !

3. Úgy verd : a föld rengjen,
Ég is visszazengjen,
Aki él, meghallja,
Sőt azt is, ki halva
Fekszik, felriassza :
Rajta, rajta, rajta !
Én híres vezérim,
Bottyánom, Bercsényim,
Pekrym, Bezerédim,
Kik vagytok vitézim :
Rajta, rajta, rajta —
Utolsó nagy harcra !»

4. Halálos, nehéz köd
Mindent búsan béköd ;
Jobb is, ha nem látja,
Mert csak szíve fájna, —
Tán meg is szakadna . . .
Dobos már dobolhat,
Rákóczi unszolhat :
Rajta, rajta, rajta ! . . .
A tábor, a tábor
Zászlóit lehajtja
A majthényi páston. —
Szegény kuruc tábor . . .
Hajh, Károlyi Sándor !

5. «Hajh, Károlyi Sándor,
Károlyi Sándorom !
Hová lött, hová lött
Az én szép táborom ?
Most rejá kérdelek :
Felelj meg érette !
Kényszerítlek letőtt
Hétszeres hitedre ;
Valld bé, ne is tagadd :
Eladtad jó urad !

6. Ugy leszen még dolgod
Néked mint Júdásnak;
Bosszút áll, nem hagyja
Igaz maradékja
Hív Esze Tamásnak,
Nagy Bóné Andrásnak, —
Meglásd csak, meglásd csak!
7. Nem kérem én az országom,
Inkább világgá bújdosom,
Úgy is tudom már:
El köll mennem már! . . .
Kovácsom, kovácsom,
Udvari kovácsom!
Fordítsd meg a patkót
Hódos paripámon,
Az elejét hátra, —
Ne forduljon vissza! . . .
Úgy sem jövök vissza
Szép Magyarországra!
8. Két országom, népem:
Vitéz magyar, székely
Az Isten megáldjon!
Patak istenhozzád, —
Német már a gazdád!
Istenhozzád Munkács:
Engem többé nem látsz
Legkedvesebb várom! . . .
Én édes hazámat,
Szép Magyarországom
Már többé nem látom,
Már többé nem látom.
9. Eljön még az idő,
Szegény Magyarország —
Megátkozod te még
E keserves órát! . . .
Idegen nemzetnek
Be súlyos a járma;

Régi vezérének,
 — Tulajdon vérenek —
 Sírva néz utána,
 Sírva néz utána . . .

10. Szeret Magyarország,
 Óhajt Erdélyország
 S holtig szán, holtig bán, —
 Még a gyermekök is,
 Tudom, visszakíván!
 Mikor rég elmentem,
 Visszasóhajtatok!
 Mikor rég megholtam,
 Akkor is sirattok.
 Haló porombúl is
 Feltámasztanátok, —
 Öszveszednétek még
 Porhanyó csontimot . . .
 A merre tenger zúg,
 A merre a szél jár,
 Csillag lehanyatlík, ---
 Ott nyugszom meg én már.»

11. — Be szomorún szól a
 Rákóczi rézdobja,
 Nem mondja már: Rajta!
 Rajta, rajta, rajta! . . .
 Hanem azt dobolja,
 Messzéről zokogja:
 «Szülőföldem, bölcsöm,
 Te bús Magyarország!
 Immár istenhozzád, —
 Immár istenhozzád!»

Jegyzetek. 3. *Gr. Pekry Lőrinc* kuruc tábornok; harcainak színtere főként Erdély volt, honnét 1707. őszén Rabutin hadai elől Magyarországba menekült. Meghalt 1709-ben. Férje volt Petrőczy Kata Szidoniának, kora mély érzésű költőnőjének, kinek versei kéziratban maradtak reánk. Thaly Kálmán adott ki közülök többet, melyekben családi gondjai és női szenvedései szólalnak meg.

4. A majthényi páston, a majthényi pázsitos síkságon.

6. Bóné András, kuruc ezredes.

7. Hódos paripa, hóka, barna szőrű paripa, melynek homlokán fehér folt van.

Fejtegetés. Ezen erősen lírai színezetű székely népballadának bevezetése (1—3.) a végső tusára buzdító fejedelmet mutatja be nekünk, hogy annál szembeszökőbb legyen az ellentét a felkelés katasztrófájával, mely a majthényi síkon játszódott le (4—6.). Ezután következik Rákóczi megható búcsúzása (7—11.) két országa népeitől, kik, amidőn majd idegen nemzet járma alatt nyögnek, még halóporából is visszakívánják szabadságuk egykori oltalmazóját. Itt a búcsúzó Rákóczi valóságos vateszként szólal meg, ki nemcsak a multon hevülni s a jelent átkozni tudja, hanem kétségbeesve látja a szerencsétlen jövődőt is. A költeményen megérzik, hogy azon bensőséges viszonyból fakadt, amely a fejedelem és a magyar nép között mindvégig élt. Innét van benne a kölcsönös szeretetre és visszaemlékezésre való önérzetes hivatkozás. Stílusát népies ismétlések, fokozások és heves felkiáltások jellemzik. A külső forma alkalmazkodik a rapszódikus gondolatmenethez az alapformától (ősi hatos) olykor eltérő ütemeivel, változó rím- és strófaszerkezeteivel.

4. Egy bujdosó szegény legény . . .

— 1711. —

1. Egy bujdosó szegénylegény,
Idegen földön jövevény,
Üldögél az erdők mélyén, —
Hogy ne is látná az napfény.
2. Terebély nagy sátoros fa,
Szomorkodván ül alatta;
Sárga levél béhullatja,
Az madár is elsiratja.
3. Fakó lova ott füvelget,
Le sem vötte kantárt, nyeret;
Hegyes tört az nyergen cserget,
Rácot rajta már nem kerget.

4. Fejér abaköpenyegje
Az legénynek leterítve ;
Nyakbanvető farkasbőre,
Bús fejével arra dől le.
5. Sárga levél csak hulldogál,
Bús madárszó csak sirdogál,
Nyugszik ő is, vagy álldogál :
Csak szomorú nótát tanál.
6. Rossz világ van idehaza,
Bujdosik már az katona,
Édes anyja ha siratja,
Egész világ csak átkozza.
7. Erdők, berkek, vad kösziklák :
Bús fejünköt lappongtatják ;
Ezek mégis bátor tanyák :
Bujdosókat nyúgosztalják.
8. Levelét fa csak hullajtja,
Keltünk-jártunk eltakarja,
Kis madárka bús szózatja
Hírünk-nevünk elsiratja . . .
9. Úgy elmegyek, meglátjátok,
Soha hírem sem halljátok ;
De ha mégis hallanátok :
Tudom, hogy megsiratnátok !
10. Piros kantár a kezembe,
Piros csizmám a kengyelbe,
Indulok lengyel végekre, —
Búsan nézek hazám fele.
11. Szülőföldem, Isten hozzád ! . . .
Az hazám már Lengyelország,
Az hazám már Lengyelország,
Még is sirva gondolok rád !»
12. S az merre jár lova lába :
Búsúl az erdő utána,

Árnyéket borít reája —
Elbujdosó katonára.

13. Az az árnyék elfedezzen,
Az az ösvény elvezessen!
Szíved mindent elfelejtsen:
Hogy ne fájjon, emlékezzen!

14. — Ez éneket oly időben
Szörzék Ungh vize mentében,
Mikor volnánk menőfélben . . .
Vezéreljen a jó Isten!

Jegyzetek. *Abaköponyeg*. V. ö. 109. l. 11. jegyz., és a 110. l. 32. jegyz.

7. *Lappongtat*, rejteget, ugyanilyen értelemben fordul elő alább a *Bujdosó ének* 3. str., vagy pl. itt: A jobbágyság előtt bujdosókat maguk mellett ne lappongtassák, hanem adják kézhez (Bod Péter).

Fejtegetés. A szatmári béke szentesítése után azok, kik a viszonyok megváltozásába nem tudtak beletörődni, a fejedelem után mentek Lengyelországba; míg Moldvából, Havasalföldről s a török birodalom más részeiből néhány ezren jöttek vissza hazájukba a hűségi eskü letételére. A kibujdosók közül készíthette valaki ezt a megható és népies hangú éneket, amely az elhagyott haza iránt érzett fájdalmat az indulás percében megkapó egyszerűséggel és drámai rövidséggel fejezi ki. Az elválás fájdalmát szépen ecsetelik a természeti képek, mert a túláradó érzelem az őszi hervadás láttára még fokozottan érzi a maga melanchóliáját. Másrészt a természet belevonása az emberi érzelmekbe, a költemény népies eredete mellett is bizonyít. Hiszen ez a sajátság a legrégibb népek költészetében is gazdagon jelentkezett s a népek mithológiái sem egyebek mint a természet jelenségeinek az emberivel való egybeolvasztása a személyesítés által. Versformája ősi nyolcas csoportrímmel.

5. Édes hazám, szánjad válasom . . .

— 1711. első feléből. —

1. Édes hazám, szánjad válasom,
Messze földre van indulásom;

Úgy fordulhat, világból is lesz kimúlásom, —
Úgy fordulhat, világból is lesz kimúlásom.

2. Most bocsátod el hív szolgádot,
Nem szánod-e szegény árvádot?
Tőled szintén eltávozni kedves fiadot, —
Tőled szintén eltávozni kedves fiadot.
3. Nem leszen-é nehézségedre,
Nem fordul-é nagy sérelmedre,
Hogy úgy viselsz gondot rám mint idegenre?
Hogy úgy viselsz gondot rám mint idegenre?
4. Az kisdedek anyjok tejétől,
Az szoptató anyjok mellétől,
Még az madár sem távozik messze fészkrétől,
Még az madár sem távozik messze fészkrétől . . .
5. Más nemzetségek országára,
Idegen föld tartományára
Hát én szegény, hogy induljak más határára?
Hát én szegény, hogy induljak más határára?!
6. Föld idegen, valahol járok,
Csak kegyelmet hejában várok;
Emberek kegyetlensége vélem határos, —
Emberek kegyetlensége vélem határos.
7. Jaj, hol leszen megmaradásom! . . .
Hegyek-völgyek közt bujdosásom;
Mely nehéz volt kicsinységtől fogva lakásom!
Mely nehéz volt kicsinységtől fogva lakásom!
8. Hol leszen éjjel lefekvésem? . . .
Vad gyomrában lesz temetésem . . .
Édes hazám, most hallgasd meg az én kérésem,
Édes hazám, most hallgasd meg az én kérésem!
9. Veszedelmes tenger örvénye,
Beteg ember keserves élte,

Bizonytalan az idegen ország ösvénye,
 Bizonytalan az idegen ország ösvénye.

10. Im, az égi háborúk ellen,
 Az ellenség rajtunk kegyetlen :
 Hová hajtsam Tekivüled magam hirtelen, —
 Hová hajtsam Tekivüled magam hirtelen?
11. Ne hagyd hejába könnyhullásom,
 Nem sok tőled én kívánságom ;
 Csak hogy szánjad, édes hazám, tőled válásom, —
 Csak hogy szánjad, édes hazám, tőled válásom! . . .

Fejtegetés. A költemény tárgya egy hontalanná lett szabadságharcos megható búcsúja hazájától, amelytől oly nehéz elválnia mint a világgá menő gyermeknek édes anyjától. Tudja, hogy az idegen földön csak részvétlenség vár reá, de ha már a veszedelem elől nincs más menekvése, legalább annyit kér hazájától, hogy részvétét ne vonja meg tőle. Műfaja tiszta elegia, mert a költő megmásíthatatlan helyzetében vigaszt talál abban is, ha szomorú emléket megőrzik otthon. Legalább ennyi közöség van közte és hazája között. A strófa végén előforduló gondolatismétlések szintén a hangulat egységét támogatják. Versformája az első két sorban: 4—2—3, a harmadikban és negyedikben pedig 4—3+2—4.

6. Bujdosó ének.

— 1711 után. —

1. Szenvedtem eleget,
Hideget, meleget ;
Zivatar zúgását,
Vaderdők bűgását
Bujdosó koromban
Eleget hallgattam.	Tétova járásom
Hogy merre intézzem? —
Egyedül inségben.
2. Nem is volt énnékem
Intő csillagfényem :
Sötét éjtszakákon	3. Kalahúzom vala
Istennek angyala ;
Az földi emberek
Elhagytak engemet,
Berek lappongtatott ;
De ember elhagyott !

<p>4. Gyakortább az útban
Sírván leborúltam
Kemény kősziklákra,
Mohos kidőlt fákra,
Csorgó kútfolk felett
Patak partja mellett.</p>	<p>7. S kegyes szárnyid alatt
Bátor nyugodalmat
Lölt az én bús fejem,
Mert Te valál velem
Én lelkem mindene,
Bujdosók Istene !</p>
<p>5. Uram s én Istenem, —
Ne fordúlj ellenem,
Vezérelj járásom,
Szánjad bujdosásom,
Bujdosók Istene,
Én lelkem mindene !</p>	<p>8. Szegény magyar hazám
Volt én szülő-anyám ;
Már sohasem látom
Szép Magyarországom,
Sirhalmom hol leszen ?
Te tudod Istenem.</p>
<p>6. Kik voltak barátim,
Nékem meghitt társim,
Elhagytak engemet,
Én árva fejemet ;
Uram, Te el ne hagyj,
Holtig vélem maradj !</p>	<p>9. Ám akárhol légyen
Nyugvásom énnékem,
Bármelyik ég alatt :
Csak te szent szárnyadat
Hajtsd le hamvaimra —
Bujdosóknak Ura !
Az Te szent öledben
Megnyugszom csendesen.</p>

Jegyzet. 3. *Luppongtat*, v. ö. a 167. l. 7. jegyz.

Fejtegetés. Ez a szép költemény valamely bujdosónak átélt szenvedéseit és nélkülözéseit beszéli el, ki ügyes-bajos dolgában és honfibanatában egyformán a vallásos megnyugvásból merített erőt. Amikor már jó barát, balsorsának osztályosai s az idegen emberek mind elhagyták, a bujdosók Istene örködött fölötte kitlen útján. Épen azért bizalommal néz eléje a halálnak, mert tudja, hogy a Gondviselés még hamvait is oltalmazza. Érdekes találkozása a véletlennek, hogy e bujdosó ének végső versszaka mily élénken emlékeztet Berzsenyi fenséges ódájának, a *Fohászkodásnak* befejezésére, amit ezúttal csak az őszinte vallásosságtól áthatott lelkek esetleges művészi találkozása magyarázhat meg. Szép érzelmi fokozat is van a költeményben, mert míg az első fele (1—6.) panaszt foglal magában, addig a második rész (7—9.) fenséges megnyugvást mutat. Versformája ősi hatos páros rímmel.

7. Sirva irt levelem

— 1715—16. —

1. Sirva irt levelem
Menj el, tekints (d) földem :
Szánja-é nemzetem
Siralmas életem? . . .	6. Istállók porában
Nyughatatlankodtam,
Rongyos állapotban,
Gyakran koplalásban.
2. Ha kérdik: mint vagyok,
Élek-é vagy halok? [gok,
Mondd meg, hogy nyomor-
Minden nap csak sírok.	7. Folynak nyavalyáim,
Sűrű könnyhullásim,
Áradnak bánatim,
Naponkint kínaim.
3. Óhajtom házamat,
Én kedves anyámat,
Szerelmes hazámat,
Kedves barátimat.	8. Istenem, Istenem!
Most is én nemzetem
Nem szána engemet . . .
Te légy segítségem!
4. Mert sok esztendeje,
Hogy ellenség mérge
Hazámból kivete —
Szörnyű nagy inségre.	9. Mindenütt ellenem
Támad ellenségem,
Szomjúhozza vérem, —
Isten reménységem!
5. Idegen helyeken,
Szokatlan földeken,
Az úton véletlen
Estem nagy inségben.	10. Hegyeken, völgyeken,
Falukon, útakon,
Erdőkön, mezőkön —
Nékem ellenségem . .

Fejtegetés. Ezt a dalt is valamely idegenbe kibujdosott kuruc készíthette, kit nyomorúságában megszállott a honvágy. Levelet küld haza, melyben sirva panaszolja el, hogy már sok esztendő óta szeretteitől elszakadva kell tengetni napjait s ha talán nemzete elfeledte már, csak Isten segítsége mentheti ki bajából. Bár végső menedékül az Istenhez fordul, de azért a reménytelenség és honvágy erősebb benne a vallásosságnál. Úgy látszik, valamely fiatal kuruc lelkéből fakadt ez a szép bánatos ének, ki az élet sanyarúságait nem volt képes erős lélekkel és rezig-

nációval elviselni; de az érzés őszintesége és az egyszerűen nemes stílus szép gondolatritmusaival igazi költői kedélyre vallanak. Versformája ősi hatos csoportrímmel.

8. Én is hajdan magyar voltam

— 1716—17. —

1. Én is hajdan magyar voltam,
Mig németnek nem hódoltam, —
Nem hallgattam törvényére,
Éltem a magam kedvére.
2. De már magammal sem bírok,
Azért tehát méltán sírok . . .
Elmegyek hát bujdosásra,
Nem hallgatok többé másra.
3. Magam itthon nem epesztem:
Inkább életem elvesztem,
Mintsem a német jármába . . .
Sínlődjem kalodájába.
4. Böcsületed ez hazában
Nem lesz, ha nem jársz plundrában;
Ha «gotli» nyelven nem beszélsz, —
Önnön-hazádban el nem élsz!
5. Menj hát a világ szélére, —
Ott akadsz jobb szerencsére,
Ahol élsz magad kedvére . . .
Nem szorulsz német nyelvére!

Jegyzet. 4. *Gotli*, külföldi, idegen, német.

Fejtegetés. Az 1716—17. évi török háborúk alatt a moldvai és havasalföldi határszélek felől a bujdosó vezérek: Bercsényi, Forgách, Eszterházy és Csáky újra készültek betörni az országba; de Savoyai Eugénnek nándorfehérvári győzelme (1717. aug. 20.) meghiúsítja szándékukat. Ugyanis belátták, hogy kísérletük e

győzelem után ügyüknek mit sem használna, hazájukra pedig csak új veszedelmet hozhatnának; ezért nem is csatlakoztak a besztercei szoroson beözönlött török-tatár csapatokhoz. E költeményt tehát olyan elégedetlen magyar írhatta, aki hazáját itt-hagyva a készülődő bujdosókhöz csatlakozott, hogy az utolsó mentő szalmaszálat megragadja. A maga kényére élni szerető büszke kuruc nem tudván elviselni a német világ új rendjét és visszás állapotait, inkább idegen földre bujdosik, mintsem a német jármában sínlődjék és annak nyelvét kénytelen legyen használni, mert fájóbb a szolgaság neki még a hontalanságnál is. Az elkeseredés és a gúny különös vegyületéből eredt e dalocska. Ez a hangulat különben általános volt azon korban, mert költők és prózairók egyformán sokszor kifejezést adtak annak műveikben. Versformája ősi nyolcas páros rímmel.

Összefoglalás.

A kuruc költészet a magyar történelem legviharosabb korának sajátos terméke, melyből a nemzet lelke szól hozzánk. A küzdelmes idők változatos eseményei és a nyomukban fakadó érzelmek annyira bőséges tárgyat nyújtottak a költészetnek, hogy egyszerre valóságos énekes rend keletkezik, mely a hegedősök elfeledett örökébe lép. Nemcsak a főrangúak környezetében, hanem a táborhelyeken és a nép között állandó lantosok működnek, kik maguk készítette énekeiket dallammal látják el és tárogató vagy hegedűszó mellett adják elő. S nem egy sikerült alkotás lett ily módon a népköltészet közkincsévé. Általában elmondhatjuk, hogy a fő- és közrendűeknél egyformán divattá lesz a költészet s népünk különös sajtáságaként, a köznyomor és a maga szerencsétlensége olyanokat is költökké tett, akik egyébként talán soha nem irtak volna.

A mellett virágzott a műköltészet is, de már inkább a krónikások költőietlen modorában; különösen a nagyobb szabású epikai alkotások alig emelkednek felül a historiás énekek silány értékén. A kisebbek közül azok, melyek a kor eseményeit: egyes csatákat, diadalokat, vagy szerencsétlenségeket énekelnek meg, kiváltkép hajlanak a kezdetleges elbeszélés és leírás felé. Olyan figyelemre méltó kivételre itt mint *Esztergom megvétele*, kevésre akadunk. A kuruc epikai költészetnek igazán művészi alkotásait a ballada-félék közt találjuk, melyek valamely hősnek egy-egy nevezetes tetteről nagy kalandjáról szólnak (pl. *Bezzerédi nótája*). Ezeket a szerkezet bevégezettsége, az előadás és jellemzés drámai ereje és a nyelv egyszerű bája a székely balladák sorába helyezik.

De a korszak jellemét a maga valóságában a kuruc

lantos költészet tükrözi vissza. Míg a kurucvilág kezdetén a vallásos érzés lengi át az énekeket Jeremiás siralmaira emlékeztető panasszal, addig az igazi kuruc dalokban a politikai és hazafias érzés lép előtérbe. Költőik lelkét nem annyira a győzelmek és dicsőség ihletik, mint inkább a szerencsétlenségek. A remény, diadalmámor, az elbizott hetykeség fel-fellobban, hogy aztán újból helyet adjon a komoly fájdalmas érzésnek, mely a múlt dicsőségének emlékéből és a jelen nyomorúságának érzéséből származik. Csak két érzelem az, amely állandóan él a szívek mélyén: a németgyűlölet és szabadságvágy, ezeket sem a siker, sem a bukás nem feledtette el soha velük. Azonkívül jellemző vonása még a kuruc lírának a gúny, melynek hegye olykor fájóbban érte a labanc szívét mint a gyilkoló fegyver, amiért ő is örömmel ragadta meg az alkalmat, amikor a legyőzött kuruc ellen visszafordíthatta azt.

A kurucköltészetnek sajátos termékei még a bujdosó énekek és a szegénylegény-dalok. Azokban az üldözöttek és hontalanok fájdalmas panasza, a nemzet életrevalóságába és Isten segítségébe vetett hittel párosul; emitt meg a nép gyermekének keserű humora nyilatkozik meg és a kikerülhetetlen nyomorúsággal szemben már a fásult közőny foglal helyet a sokat zaklatott lélekben. A panasz és fájdalom alaphangjai csak akkor váltak kétségbeeséssé, amikor Rákóczi szerencsecsillaga végkép letűnt, mert az igaz ügy bukásának katasztrófáját még a magyar nemzet viharedzett szíve sem volt képes elviselni. Egy velőtrázó jajkiáltásban tört ki, s ekkor szakadt ki lelkéből a *Rákóczi-nóta*, amely még századokig fülünkbe sírja kuruc eleink szabadságharcának gyászos bukását.

A kuruc-szellem a XVIII. század folyamán lassankint elnémul, s e kor költészete is a nemzet magamegadó

beletörődését mutatja az új változott időkbe. A nemzeti szellem keserűségét legföllebb egy-egy szatirában váltja ki az idegen új világ fölött.

Repertorium.

I. A kuruc korszak emlékeinek nagy érdemű bűvára *Thaly Kálmán*, épen azért ezen kor irodalomtörténetére és költészeti maradványaira nézve is az ő munkáit kell tekintenünk fő forrásoknak. Idevágó művei: *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok*, I—II. köt. 1864; *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*, I—II. köt. 1872; *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*, Figyelő, III. köt. 1877; *Néhány latin vers a kuruc-világból*, Figyelő, VII. köt. 1879; *Ismeretlen históriás énekek a XVI. és XVII. századból*, Századok, 1871; *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*, I. köt. 1885; *Három irodalomtörténeti adalék a Rákóczi-korból*, Századok, 1894. — Arany László: *A magyar politikai költészetről*, Budapesti Szemle, 1874. — Szilágyi István: *Régi magyar költészet*, Figyelő, V. köt. 1878. — Jancsó Benedek: *A kuruc mozgalmak költészete*, Havi Szemle, 1879. — Ferenczy Zoltán: *A kurucvilág énekei*, Figyelő, VIII. köt. 1880. — Kis Sándor: *A kurucvilág költészete*, I. 1887. — Balogh Gyula: *A Rákóczi-nóta eredete*, Pesti Hírlap, 66. sz. 1888. — Erdélyi Pál: *Adalékok a régi magyar irodalomtörténethez*, Philologiai Közlöny. 1893. — Szeremley Barna: *Egy labancvers az 1681-i országgyűlésről*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1893. — Kiss Ferencz: *A kuruc költészet protestáns szempontból*, Protestáns Szemle, 1894. — Badics Ferencz: *A kurucvilág költészete*, Beöthy, Magyar irod. tört. I. kötetében, 1896. — Gagy Dénes: *A kuruc idők*

epikája, Az egri főrealisk. értesítője, 1899. — Gencsy István: *Vázlatok a kurucvilág költészetéből*, I. 1900. —

II. A korszak történetéhez nevezetesebb forrásmunkák: Thaly Kálmán: *Rákóczi-tár*, I—II. köt.; *Archivum Rákóczianum*, I—X. köt.; II. *Rákóczy Ferenc emlékiratai a magyarországi háborúiról 1701—1711*, 1872.; — II. *Rákóczi Ferenc ifjúsága 1676—1701*, 1884.; — *A székesi gróf Bercsényi család 1525—1835*, I—III. köt. 1885.; — *Kosztolányi Jávorka Ádám ezredes*, 1888.; — *Rodostó és a bujdosók sírjai*, 1889.; — *Rákóczy emlékek Törökországban*, 1893.; — *Thököly Imre naplói*, I—II. köt.; — *Thököly Imre fejedelem 1691—1692-iki leveleskönyve*, 1896.; — *A nagyszombati harc*, 1869.; — *A dunántúli hadjárat 1707-ben*, 1880.; — *Az 1683-iki táborozás történetéhez*, 1883.; — *Bottyán tábornok élete*, 1865.; *Ocskay László élete*. 1880. — Szalay-Baróti: *A magyar nemzet története*, III—IV. köt. 1896. — Acsády Ignác: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában* (Szilágyi Sándor, A magyar nemzet történetének VII. köt.), 1898. —

III. Mellőzve az egyes irodalomtörténeti és poetikai olvasókönyvek mutatványait több-kevesebb szemelvényt adtak a kuruc költészetből: Zlinszky Aladár: *Szemelv. a magyar nemzeti líra köréből* (28—43. l.), 1893. — Badics Ferenc: *Magyar irodalmi olvasókönyv*. III. köt. 71—105. lapjain, 1892. — Jancsó Benedek: *Magyar irodalmi olvasmányok*, III. köt. 34—77. lapjain, 1893. — Kardos Albert: *Szemelvények a kurucvilág költészetéből*, Magyar könyvtár 42. füzet.

IV. A kuruc dalokkal zenei tekintetben Káldy Gyula foglalkozott; idevágó fő munkája: *Kuruc dalok a XVII. és XVIII. századból*, 1892.

TARTALOMJEGYZÉK.

	<i>Lap</i>
<i>Bevezetés</i>	4—33
1. A kuruc mozgalmak történeti áttekintése	4
2. Műveltségi állapotok a kuruc korban	19

Szemelvények a kuruc költészet emlékeiből.

I. A kuruc költészet kezdő kora	34
1. <i>Tatár rabságban levő erdélyiek dala</i>	38
Történeti alap, jegyzetek, fejtegetés.....	40
2. <i>Bátorító ének</i>	41
Jegyzetek, fejtegetés	46
3. <i>Magyarország romlásáról</i>	48
Jegyzetek, fejtegetés	50
4. <i>Kuruc dal Székelyországba</i>	51
Történeti háttér, jegyzetek, fejtegetés	51
5. <i>Kuruc tábori dal</i>	52
Jegyzetek, fejtegetés	54
6. <i>Árván maradt magyar Sion</i>	55
Jegyzetek, fejtegetés	57
II. A Thököly-korszak költészete	59
1. <i>Most jöttem Erdélyből</i>	63
Jegyzetek, fejtegetés	64
2. <i>Szegénylegény dala</i>	65
Jegyzetek, fejtegetés	66
3. <i>Bujdosó ének</i>	66
Jegyzetek, fejtegetés	68
4. <i>Egy bujdosó szegénylegény</i>	69
Jegyzetek, fejtegetés	71
5. <i>Gondviselő édes anyám</i>	72
Jegyzetek, fejtegetés	75

	Lap
6. <i>Ideje bujdosásomnak</i>	76
Fejtegetés	78
7. <i>Óh szegény magyarság</i>	79
Jegyzetek, fejtegetés	82
8. <i>Tokaji veszedelem</i>	84
Történeti alap, jegyzetek, fejtegetés	87
III. A Rákóczi-korszak költészete	88
1. <i>Rákóczi Ferenc éneke</i>	94
Jegyzetek, fejtegetés	99
2. <i>Siralmas ének az szömörei harcról</i>	100
Történeti alap, jegyzetek, fejtegetés	104
3. <i>Csinom Palkó</i>	106
Jegyzetek, fejtegetés	109
4. <i>Vak Bottyánról való ének</i>	111
Történeti alap, jegyzetek, fejtegetés	112
5. <i>Ne higgy magyar a németnek</i>	115
Fejtegetés	115
6. <i>Esztergom megvételéről</i>	116
Történeti alap, jegyzetek, fejtegetés	118
7. <i>Mikor virrad</i>	119
Történeti alap, jegyzet, fejtegetés	120
8. <i>Kerekes Izsák</i>	121
Jegyzetek, fejtegetés	123
9. <i>Bezerédi nótája</i>	125
Történeti alap, jegyzetek, fejtegetés	127
10. <i>Székely kurucok dala</i>	128
Jegyzetek, fejtegetés	129
11. <i>Nagy Bercsényi Miklós</i>	130
Történeti alap, jegyzetek, fejtegetés	131
12. <i>A Rákóczi nóta</i>	133
Jegyzetek, fejtegetés	135
13. <i>A kölesdi harcról</i>	136
Történeti alap, jegyzet, fejtegetés	137
14. <i>Bezerédi búcsúzó éneke</i>	138
Történeti alap, jegyzetek, fejtegetés	139
15. <i>Balogh Ádám nótája</i>	141
Történeti alap, jegyzetek, fejtegetés	141
16. <i>Német sas vert fészket</i>	143
Jegyzetek, fejtegetés	143

	<i>Lap</i>
17. <i>Ocskai Lászlóról való ének</i>	144
Történeti alap, jegyzetek, fejtegetés	147
18. <i>Kurucokról való ének</i>]	149
Jegyzetek, fejtegetés	151
19. <i>Őszi harmat után</i>	152
Jegyzet, fejtegetés	154
IV. A kuruc költészet befejező kora	154
1. <i>Rákóczi kesergője</i>	157
Jegyzetek, fejtegetés...	158
2. <i>Rákóczi Ferenc búcsúdala</i>	160
Fejtegetés	161
3. <i>Bujdosó Rákóczi</i>	161
Jegyzetek, fejtegetés...	164
4. <i>Egy bujdosó szegénylegény</i>	165
Jegyzet, fejtegetés	167
5. <i>Édes hazám szánjad válásom</i>	167
Fejtegetés	169
6. <i>Bujdosó ének</i>	169
Jegyzet, fejtegetés	170
7. <i>Sirva írt levelem</i>	171
Fejtegetés	171
8. <i>Én is hajdan magyar voltam</i>	172
Jegyzet, fejtegetés	172
Összefoglalás	174
Repertorium...	176

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 04 06 03 010 5